Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

III.

A Széchényi Országos Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825—1848/49)

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Horvát István a könyvtár élén

1. ÚJ KORSZAK KÜSZÖBÉN

A) Reakcióból a reformkorba

Az ismert tények alapján meg lehet állapítani, hogy a Széchényi Országos Könyvtár — és vele együtt a Magyar Nemzeti Múzeum — az 1812—1823-ig terjedő időszakban általában véve nem fejlődött olyan mértékben, amint azt az előzmények alapján várni lehetett volna. Ezt a viszonylagos elmaradást azonban nyilván nem lehet csupán az igazgatásban MILLER által elkövetett hibákkal és mulasztásokkal megmagyarázni. Voltak ennek az intézeten kívül eső, komolyabb okai is: Magyarország és a Habsburg-birodalom közéletében végbement politikai változások.

A Ferenc-i abszolutizmus

Ilyen volt mindenekelőtt a hazánk kormányzatában 1811 után bekövetkezett kedvezőtlen fordulat: a rendi alkotmány hallgatólagos felfüggesztése, illetve a fejedelmi abszolutizmus életbe léptetése. Erre pedig — tudvalevőleg — azért került sor, mivel a magyar rendek a bécsi udvarnak 1811-i pénzügyi *(devalvációs)* kényszerintézkedéseit annak idején vonakodtak törvényesíteni. A válasz az uralkodó részéről az volt, hogy 14 éven át nem hívta össze az országgyűlést és törvények helyett rendeletekkel kormányzott. Az ekképpen kialakult politikai helyzet az országra nézve mind anyagi, mind kulturális tekintetben felettébb káros volt, mivel a bécsi udvari intézkedések természetesen nem magyar nemzeti, hanem dinasztikus érdekeket szolgáltak.[1] Nyilván meg kellett sínylenie ezt a rendszerváltozást a Nemzeti Múzeumnak is. Hiszen a Múzeum és a keretébe beillesztett Széchényi Könyvtár tudvalevőleg *országos*, vagyis *rendi* hatáskörbe tartozó intézmény volt; róla, szükségleteinek fedezéséről s bármely irányú fejlesztéséről az országgyűlésnek kellett gondoskodnia. Minthogy pedig az országgyűlés közel másfél évtizeden át nem ülhetett össze, elmaradt a Múzeumról és a Könyvtárról való mindennemű gondoskodás is. Nem kerülhetett sor azoknak a jelentős fejlesztési terveknek megvalósítására, amelyekről JÓZSEF nádor mint a Múzeum elnöke az 1811-i diétán előterjesztést tett. Vagyis: nem történhetett meg az intézet erőteljes pénzügyi alátámasztása s ezzel kapcsolatban a személyzet olyannyira kívánatos szaporítása, nem indulhatott meg az új múzeumpalota építkezése és nem kerülhetett sor az 1790 óta vajúdó *Tudós Társaság*nak önálló, vagy a Múzeum kebelében való felállítására sem.

Felfokozott reakció

Az abszolút kormányzás bevezetése Magyarországon csak egyik jellemzője volt a politikai helyzet kedvezőtlen alakulásának. Ehhez 1815 után egy másik, nem kevésbé nyomasztó körülmény is járult: a bécsi udvar államkormányzati elveinek foko-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

zottan reakcióssá, haladásellenessé válása. NAPÓLEON végleges bukása és a Szentszövetség megalakulása ti. arra ösztönözte az autokrata uralkodókat, hogy a nyugati polgári ideológia terjedése ellen az eddiginél is kérlelhetetlenebbül lépjenek fel.[2] FERENC császár is egyrészt merev határzárlattal, másrészt a legszigorúbb *könyv- és sajtócenzúrá*val igyekezett útját vágni a francia hatás alá került nyugati országokkal való szellemi érintkezésnek, illetőleg a felvilágosodás belső újraéledésének.[3] A királyi hatalomnak a kulturális fejlődéshez való ilyen viszonyulása magától értetődően ugyancsak kedvezőtlen volt a Nemzeti Múzeumra és a Széchényi Országos Könyvtárra nézve. Semmiképpen sem lehetett ui. azt remélni, hogy a bécsi kabinet az abszolutizmus ideje alatt a rendek helyett gondviselője lesz SZÉCHÉNYI FERENC és JÓZSEF nádor alapításának. Pedig erre tulajdonképpen indíttatva érezhette volna magát, hiszen mind az 1802. évi alapítólevél megerősítésével, mind az 1808. évi Múzeum-törvény szentesítésével az uralkodó „atyai kegyébe" fogadta e nemzeti intézeteket. Csakhogy az udvar ekkor már bizalmatlansággal volt eltelve ezek iránt is; bennük ui. — nem ok nélkül — most már a polgári eszmék és a nemzeti tudatosulás propagandaszerveit látta.[4]

Az abszolutizmus csődje

A bécsi udvarnak ez a társadalom- és kultúraellenes politikai rendszere azonban az alkotmányos kormányzáshoz szokott és ahhoz szívósan ragaszkodó Magyarországon hosszú időre nem volt fenntartható. Amint múltak az évek, az önkényuralom egyre erőteljesebb, egyre határozottabb ellenállással találta magát szemben. A nemesi vármegyéknek évek óta tartó ellenszegülése éppen MILLER halála évében, 1823-ban ért tetőfokára. Az elégületlenség országos méreteket öltött s az eddigi passzív rezisztencia nyílt szembefordulássá változott. Mindenfelé zajosan követelték az országgyűlés összehívását.[5] A megrettent udvar az elharapódzó zűrzavar láttán kénytelen volt az önkényuralmat helytelenítő s emiatt félig-meddig kegyvesztett JÓZSEF nádornak igazat adni s fontolóra venni az alkotmányos kormányzáshoz való visszatérés lehetőségeit.[6] Két évi mérlegelés után végül is belátták Bécsben, hogy az uralkodóház létfontosságú érdekei is a rendszerváltozás mellett szólnak. 1825 nyarán következett be a történelmi fordulat: FERENC király — a törvényes előírások betartásával — szeptember 11-re Pozsonyba országgyűlést hirdetett.[7]

Reformkor felé

Új korszak kezdődött ezzel Magyarország életében: a rendeknek a sérelmi ellenzékiségtől a reformellenzékiségig eljutó erői — a változást érlelő gazdasági, társadalmi és tudati tényezők hatására — most kerültek abba a helyzetbe, hogy hozzáfoghassanak az 1790-ben kitűzött, régóta időszerű feladat végrehajtásához, az ország politikai-társadalmi-kulturális korszerűsítéséhez, a polgárosult Európa intézményeinek hazai életrehívásához. Tudvalevőleg ettől fogva 23 éven át a *reformországgyűlések* egész sora (az 1825/27., 1830., 1832/36., 1839/40., 1843/44. évi diéta) dolgozott folyamatosan a társadalmi és állami élet megújításán, míg végre a forradalmi jelentőségű 1847/48-i országgyűlés befejezte a nagy munkát.

E történelmi átalakulás során, a reformkorszakban természetesen megnyílt annak a lehetősége is, hogy a Nemzeti Múzeum s vele együtt a Széchényi Országos

Könyvtár is hozzájusson ahhoz az anyagi és erkölcsi támogatáshoz, amire az 1807. évi tervek szerinti kibontakozáshoz olyannyira szüksége volt s amelyet kötelességszerűen az országgyűlések voltak hivatva nyújtani neki.

A Széchényi Könyvtár erőteljes „állami" felkarolásának valóban legfőbb ideje volt. A napóleoni háborúk és az utánuk következő idők során ui. — minden mesterséges politikai korlátozás ellenére — jelentékeny természetes változás következett be a hazai társadalmi-kulturális életben: nagy lépéssel jutott előre a polgárosulás. Ez az átalakulás magától értetődően legkivált az ország gazdasági-szellemi központjában Pest-Budán volt megfigyelhető.

B) Pest-Buda polgárosodása és magyarosodása

Gazdasági kibontakozás

A napóleoni háborúk befejeződése és a velük kapcsolatos gazdasági konjunktúra lehanyatlása után tartani lehetett attól, hogy fővárosunk s kiváltképpen Pest lendületes fejlődése megreked, nem tud többé lépést tartani Kelet-Közép-Európa megindult korszerű városiasodásával. Ámde nem így történt! Az 1815 után bekövetkezett s egy évtizednél tovább tartó dekonjunktúra csak lassítani tudta Pest fellendülését, megállítani nem. A városnak a feudális viszonyokból való kibontakozása és a tőkés fejlődés útjára térése ui. nem kizárólag a háborús piaci lehetőségek kihasználására alapozódott, hanem Közép-Európa és a Balkán között lebonyolódó áruforgalomra, az ebben betöltött közvetítő szerepre is. Ez pedig olyan adottság volt, amely konjunktúráktól függetlenül, állandóan hatott. Hasonlóképpen állandó fejlesztő hatással volt az ikerváros gyarapodására s Pest kereskedelmi szerepének fokozódására az ország termelésének folyamatos növekedése és belső piacának tágulása is; belkereskedelmünk egyre inkább Pesten összpontosult.[8]

Pest gazdasági fejlődése tehát a húszas években nem állt meg, lassúbb ütemben bár, de folytatódott. A harmincas-negyvenes években pedig ismét rohamos felfelé ívelés kezdődött: erőteljes lendületet vett a korszerű polgári gazdasági élet alapjainak lerakása. Ez nem csak a tőkés nagykereskedelmi vállalatok számának emelkedésében és az áruforgalom növekedésében mutatkozott meg, hanem a kereskedelem szakosodásában és szerveződésében is. Az 1840-es években a városban már mintegy másfélszáz nagykereskedő ház működött; testületük már 1827/28-ban a Lipótvárosban impozáns székházat emelt magának s kezdeményezésükre és közreműködésükkel egész sora keletkezett a kor színvonalán álló intézményeknek (a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár*, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*, egy kereskedelmi tanintézet, a *Pesther Handlungszeitung* c. szaklap stb.). Egyidejűleg napirendre került a régi céhes jellegű kereskedelmi jogszabályok kiküszöbölése s helyettük modern polgári jogintézmények létesítése. Az új idők szavát megértő rendek a Pesten megindult fejlődés hatása alatt és kiterjesztése végett hoztak törvényt a közlekedés általános fejlesztéséről s ennek keretében a vasútépítésről (1836: 25. tc.), a Pest és Buda között felépítendő állandó hídról (1836: 26. tc.), a váltójogról (1840: 15. tc.), a kereskedelmi viszonyok szabályozásáról és a gyárak jogállásáról (1840: 16—19. tc.) stb.[9]

Az új intézmények létesítésével párhuzamosan megkezdődött az európai közlekedési forradalom vívmányainak meghonosítása is: 1830-ban Pestről mind

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

nyugati, mind déli irányban megindultak a rendszeres gőzhajójáratok, a negyvenes években pedig (Pest és Vác, illetve Pest és Szolnok között) megépült az első két vasútvonal.[10] Ismét nagyszerű méreteket öltött a külkereskedelmi forgalom: 1831 és 1845 között kivitelünk (gyapjú, dohány, bor, gabona) 57%-kal, behozatalunk (iparcikkek) kb. 200%-kal növekedett[11] s ugyanezen évtizedekben lassan bár, de sor került a tőkés gyáripar bontakozására is. Egy sor új manufaktúra jellegű üzem mellett már több, gőzerővel dolgozó igazi gyár is létesült (az óbudai *Hajógyár*, a *Hengermalom*, a *Pesti Gépgyár és Vasöntőde*, a *Ganz Vasöntőde* stb.). A fejlődés siettetésére, társadalmi mozgalom eredményeképpen, 1841-ben megalakult az *Iparegyesület*, a 1844-ben a Lajtán túli ipar monopolhelyzetét kiküszöbölni hivatott *Országos Védegylet* és a *Gyáralapító Társaság*. S ugyanebben az évtizedben, 1842-ben és 46-ban megrendezett két iparműkiállításon már sor kerülhetett az elért eredmények országos bemutatására is.[12]

A gazdasági élet felgyorsult korszerűsödésével persze szükségképpen együtt járt a kettős főváros népességének további növekedése, Pesten a város arculatának változása, az életkörülmények átalakulása és természetesen a társadalmi-kulturális állapotok erőteljes fejlődése is.

Népességnövekedés és városfejlődés

Ami a népesedést illeti, Pest-Buda lakossága 1827-ben együttvéve 86 578 főt tett ki, 1848-ban pedig 151 015 főt, vagyis a növekedés két évtized alatt 86,3%-os volt. Pest lakossága a harmincas években általában kb. kétszerese volt Budáénak, a negyvenes évek második felében már kb. két és félszerese.[13]

Bővült, növekedett, korszerűsödött maga a város is. Pesten 1828-ban kerek számmal kifejezve 4500, 1846-ban 5200 ház állt.[14] És — ami jellemző — a felépült 700 új háznak jelentős hányada (az ti., amely a Lipótvárosra esett), többé nem kispolgári földszintes családi ház, hanem kétemeletes nagypolgári bér- és üzletház volt. Az új városfejlődést jelezte még az is, hogy a korábbi időkhöz képest számos főúri palotát és nagyszerű középületet is emeltek; az utóbbiak közül kimagaslott a *Ludoviceum*, a *Redout*, a *Városháza*, a *Vármegyeház* és a *Lloyd-palota*, több modern szálloda és maga a *Nemzeti Múzeum*. A közérdekű építkezés csúcsteljesítménye pedig Kelet-Közép-Európa „technikai csodájának", a *Lánchíd*nak 1842 és 1848 között történt felépítése volt.[15]

E nagyarányú városiasodás természetesen különféle civilizatorikus intézmények kialakulását is maga után vonta: kórházak, fürdők építését, jótékonysági intézetek létesítését, csatornázást, utcakövezést stb.[16]

A szellemi élet fejlődése

Ebben a rohamosan fejlődő, hovatovább 150 000 lakost számláló polgárosult városban természetesen a kulturális élet színvonalának is nagyot kellett emelkednie. Az irodalom, művészet és tudomány iránti közösségi igények és szükségletek egyenes arányban nőttek az iskolázott társadalomrétegek (a nagy- és középpolgárság, a gyakorlati pályákon működő „lateinerek", valamint a beköltöző arisztokrácia és középnemesség) szélesedésével. E rétegek még korszakunk elején is legnagyobbrészt német nyelvűek és műveltségűek voltak; német volt a városi közigazgatás is. Így Pest s még inkább Buda szellemi élete is megtartotta kiváltképpen német jellegét.

Mindkét helyen állandó német színjátszás folyt, jobbára német könyvek és egyéb sajtótermékek jelentek meg, általában a németek sorából kerültek ki a tudomány művelői, az egyetem tanárai és így tovább. A magyar kultúra — dacára a század első negyedében végbement alapvetésnek — még mindig erősen alárendelt szerepet játszott. A magyar műveltek köre továbbra is jóformán csak a Helytartótanács, illetve a vármegye tisztviselői karára, az egyetemi tanulóifjúságra, a betelepült nemességre és egy lelkes, de viszonylag gyér számú alkotó értelmiségre szorítkozott.[17]

A harmincas negyvenes évek folyamán azonban ez a helyzet alapvetően megváltozott. Az történt, hogy a vidéki magyarság köréből Pestre irányuló nagyarányú bevándorlás folytán itt is — miként országszerte — tetemesen megnövekedtek és egyre nagyobb szerephez jutottak azok a társadalmi és politikai erők, amelyek egy polgárosult, nemzeti szellemű, alkotmányos önkormányzattal bíró Magyarország megteremtésére törekedtek és annak fővárosát egyértelműen az egyesítendő Pest-Budában látták. Általánossá vált a meggyőződés, hogy e célok itt, ebben az egyetlen korszerűen polgáriasodó nagyvárosban folytatott szervezkedéssel, itt létesítendő új kulturális intézmények által érhetők el legbiztosabban.

Új kulturális intézmények

Az első, korszakos jelentőségű új intézmény — tudvalevőleg — az 1825-ben alapított és 1831-ben működésbe lépett *Magyar Tudós Társaság* volt. Hozzá hasonló intézettel a német polgárság nem rendelkezett, következésképpen fölöttébb kedvező lehetőség nyílt az önálló magyar tudományos élet kibontakozására.[18]

De szinte egyidejűleg (1830-ban) a tudománytól immár függetlenült szépirodalom is megteremtette a maga sajátszerű szervezetét, a *Kisfaludy Társaság*ot.[19]

Néhány év múlva (1837-ben) pedig sikerült az önálló magyar játékszínt, a *Nemzeti Színház*at is létrehívni.[20]

A sajtó fellendülése

Még ugyanebben az évtizedben meglepő gyorsasággal nagy arányokban kibontakozott a korszerű magyar sajtóélet is. Ami a hírlapokat illeti, 1840 körül Pest-Budán két német újság (a régi *Ofner-Pester Zeitung* és az új *Pester Tageblatt*) mellett már két, sőt átmenetileg három magyar lap (a *Nemzeti Újság*, a *Jelenkor* és a sokszorosított *Törvényhatósági Tudósítások*) is megjelent; 1841-ben pedig ezekhez még további kettő (a *Pesti Hírlap* és a *Világ*) járult. S — ami merőben új jelenség volt — mindezek már nem egyszerű hírközlő szervek voltak, hanem hírmagyarázó, bíráló, vitázó politikai fórumok — melléklapjaik révén pedig egyszersmind irodalmi és ismeretterjesztő orgánumok is. Olvasóközönségük gyorsan túlnőtt a főváros határain, a lapok mindinkább országos jellegűekké váltak.[21]

A magyar társadalom kultúrájának országos viszonylatban végbemenő emelkedése és a művelődési igények differenciálódása tette lehetővé a pesti értelmiség számára azt is, hogy a hírlapok mellett különböző rendeltetésű folyóiratokkal is emelje szellemi életünk szintjét s támogassa az irodalmi, tudományos, közművelődési és gyakorlati (gazdasági) törekvéseket.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Folyóiratok

A *Tudományos Gyűjtemény* a harmincas évektől kezdve már egyre kevésbé tudott megfelelni az időszerű kívánalmaknak. A napóleoni korszak után fellépő fiatal írónemzedék már a húszas évek második felében és a harmincas évek elején két esztétikai-kritikai folyóiratot hívott életre: az *Élet és Literatúrát*, amely címét később *Muzárion*ra változtatta, valamint a *Kritikai Lapok*at. Ezt követően, a harmincas évek első felében két ún. irodalmi divatlap is megindult: a *Regélő-Honművész* és a *Rajzolatok*, nemkülönben két ismeretterjesztő hetilap, a *Garasos Tár* és a *Fillértár*. 1837-ben eseményszámba ment BAJZA és TOLDY liberális szellemű tudományos és „szépművészeti" folyóiratának, az *Athenaeum*nak és melléklapjának, a *Figyelmező*nek megjelenése. Folytatódtak a folyóiratalapítások a negyvenes években is. 1840-ben a liberális reformnemzedéknek egy másik csoportja, EÖTVÖS, SZALAY és TREFORT angol-francia mintára egy igényes társadalmi folyóiratot alapított, a *Budapesti Szemlét*. Pár évvel később, majdnem egyidőben a megszűnt korábbiak helyett új irodalmi divatlapok keletkeztek: a *Pesti Divatlap*, a *Honderű* és az *Életképek* — és *Magyar Gazda* címen megjelent a mezőgazdasági szaksajtó első terméke.[22]

E folyamattal párhuzamosan túlsúlyra jutott a pest-budai magyar nyelvű könyvkiadás is. A vezető kiadó- és nyomdai vállalatok (TRATTNER—KÁROLYI és LANDERER) termékeinek sorában mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben egyre inkább előtérbe kerültek a magyar nyelvű kiadványok.[23]

Magyarosodás

E gyorsan szárnyra kapott, kiterebélyesedett pesti magyar szellemi életnek a helybeli német polgárság nem tudott többé ellentállni: önkéntesen egyre szélesebb körben magyar nyelvűvé, vagy magyar kultúrájúvá vált, úgyhogy hamarosan a városi közigazgatás is feladta a németnyelvűséget. A pesti német kultúra felbomlásának jelképes kifejeződése volt a nagy *Német Színház*nak 1847-ben történt leégése. A német színjátszás a fejlődésben elmaradt Budára vonult vissza.[24]

Az irodalom, tudomány és közélet megújításán dolgozó magyar értelmiség természetesen nem érte, nem érhette be a sajtóban és a folyóiratokban folytatott eszmei felvilágosítással és a haladás ellenségeivel folytatott csatározásokkal, fel kellett készülnie az új idők által megkívánt alkotómunkára is.

Tudományfejlesztő előkészületek

Különösképpen nehéz feladatok vártak a *Tudós Társaság*ra. Tudományosságunk terén tudvalevőleg rendkívül nagy volt a lemaradás Nyugat-Európa mögött s e lemaradást behozni mindenesetre nehezebb volt, mint az irodalomban. Nem csak arról volt szó ti., hogy átültessék hozzánk a modern természet- és alkalmazott tudományok eredményeit és módszereit s megszervezzék a megfelelő hazai tudományágakat, hanem egyúttal arról is, hogy a korszerűtlenné vált hazai középfokú és egyetemi oktatás helyett megfelelő műveltséghez juttassák a társadalmat. Évégre indították meg 1831-ben a *Tudománytár* c. folyóiratot. De még ennél is előbbre való kötelessége volt a *Tudós Társaság*nak a *hungarológiai tudományszakok:* a nyelv-, történelem és földrajztudománynak, valamint a folklorisztikának korszerű alapokra helyezése.[25]

A nyelv- és történettudománnyal való szakszerű és tervszerű foglalkozást a közvélemény nemcsak elvárta, de meg is követelte. Ennek megfelelően az akadémikusok már a harmincas években széleskörű távlati programot dolgoztak ki maguknak. A nyelvészek mindenekelőtt egy *nagy magyar szótár* összeállítását és a *régi magyar nyelvemlékek* feltárását határozták el, — a történészek pedig egy nagyszabású *kútfőkiadvány-sorozat* megindítását.[26]

Mindezekhez a munkálatokhoz magától értetődően egyfelől megfelelő, az európai tudományos irodalom standard műveiből álló könyvtári apparátus létrehozására, — másfelől a már fennálló nagy hazai közgyűjtemények kiaknázására volt szükség. Konkrétan annyit jelentett ez, hogy meg kellett szervezni a *Tudós Társaság (Tudományos Akadémia)* saját bibliotékáját, másrészt el kellett indítani az Egyetemi Könyvtár és a Széchényi Országos Könyvtár gazdag forrásgyűjteményeiben való kutatást.

*

E nagyarányú fejlődést korszakunk kezdetén előre látni természetesen nem lehetett, legfeljebb remélni vagy megsejteni. A Széchényi Könyvtár sem készülhetett tudatosan a majdan rá háruló feladatokra. Csupán arról lehetett szó, hogy gyűjteményeinek gondos rendezésével és célirányos gyarapításával készen álljon az egyre fokozódó kutatói és olvasói igények kielégítésére.

2. A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK REVÍZIÓJA ÉS REKATALOGIZÁLÁSA

A) Horvát István elhivatottsága

A Széchényi Könyvtár fennállásának második évtizedében különösen a fővárosi literátorok részéről megnyilvánuló érdeklődéssel a gyűjtemény használhatósága tudvalevőleg nem állt arányban. A MILLER-botrány világosan feltárta azokat a kirívó hiányosságokat, amelyek a könyvtár vétkes elhanyagolása következtében előálltak. 1820-ban éppen legfőbb ideje volt annak, hogy az illetékes főhatóság értesüljön a bajokról s megtegye a szükséges intézkedéseket elhárításukra. Ismeretes, hogy JÓZSEF nádor 1820. október 30-án bizottságot küldött ki a Könyvtár és a Múzeum állományának ellenőrző leltározására, reinventációjára. A könyvtárhasználó közönség bizonyára örömmel vette tudomásul az általános rendcsinálásról kiszivárgott híreket s úgylehet bizakodó várakozással tekintett az eredmények elé. Különösen megnyugtató lehetett az a tény, hogy e nagy ellenőrzést két olyan köztiszteletben álló férfiú vezeti, mint SCHEDIUS Lajos (1768—1847) polihisztor, egyetemi tanár[27] és HORVÁT ISTVÁN nyelvész és történész professzor, a Széchényi Könyvtár őre.

Horvát pályakezdése

A feladat oroszlánrészét természetesen HORVÁTnak kellett vállalnia. Ő — tudvalevőleg — nem volt új ember a könyvtárban. JÓZSEF nádor még 1815. december 7-vel nevezte ki a gyűjtemény őrévé.[28] Mégis nyolc éven keresztül, MILLER haláláig csak korlátozottan gyakorolhatta hivatalát. A múzeumigazgató ui. oly mértékben eluralkodott fölötte, hogy szerepe alig haladta meg egy segédőr munkakörét;

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

voltaképpen csak végrehajtója volt MILLER utasításainak.[29] Most azonban a teljes custosi hatáskör kézbevétele után, elérkezett az ideje, hogy „önkormányzatra" rendezkedjék be: programot szabjon magának, megfogalmazza szándékait és teendőit a nemzeti könyvgyűjtemény gondozásáról és fejlesztéséről. Ahhoz pedig, hogy ezt szerencsésen megtehesse, nem csupán a MILLER-féle könyvtárvezetés eredményeit és eredménytelenségeit kellett számbavennie, szélesen fel kellett mérnie a Könyvtár és a Múzeum politikai-társadalmi-kulturális környezetének állapotát is: a jelen adottságait s egyben a jövő lehetőségeit is.

A MILLER-korszak mérlegének felállítása nem járt különösebb nehézséggel, hiszen HORVÁT hosszú éveken át közvetlen tanúja volt a Könyvtárban történteknek, 1820 óta pedig a nádor-elnöktől nyert megbízatása alapján hivatalosan is betekekinthetett az igazgatói ügyvitelbe.

A közélet jelenségeinek helyes megítéléséhez és a fejlődés irányvonalának felismeréséhez természetesen ennél többre volt szükség: fejlett politikai éleslátásra és a köznapinál szélesebb és alaposabb tájékozottságra. HORVÁTnál ezek a feltételek is adva voltak. Igaz, ő alulról jött ember volt; 1784-ben Székesfehérvárt született mint egy kisnemesi származású mesterember fia.[30] De képességei és tanultsága révén csakhamar kiemelkedett kortársai közül. A gimnáziumot szülővárosában végezte 1799-ben, egyetemi tanulmányait pedig Pesten folytatta 1806-ig, megszerezvén a bölcsészeti doktorátust és az ügyvédi oklevelet.[31] Közben éveken át instruktori tevékenységet folytatott az ország egyik legmagasabb közjogi méltósága, ÜRMÉNYI József házában.[32] Itt szerzett érdemeinek köszönhette, hogy diplomájának elnyerése után egyszeriben olyan rangos állásba került, amelynek eléréséhez másoknak hosszú időre lett volna szükségük. ÜRMÉNYI, aki a pesti Egyetemnek elnöki tisztjét is viselte, 1808-ban kinevezte őt egyetemi elnöki és tanácsi jegyzővé, a következő évben (1809) pedig maga mellé vette országbírói titkárul.[33] Utóbbi hivatalában több mint egy évtizeden át (egészen 1820-ig) teljesített szolgálatot s így kitűnő alkalma volt az állami és társadalmi életnek felülről való szemlélésére és megismerésére.

Horvát és a Széchényi Könyvtár szükségletei

Semmi kétség sem férhet hozzá, hogy HORVÁT az 1823/24 fordulóján kialakuló közéleti viszonyokat biztosan fel tudta mérni.

Ami a magas politikát illeti, tisztában lehetett azzal, hogy az 1811 óta tartó fejedelmi abszolutista kormányzás a végnapjait éli. A körülötte megnyilvánuló társadalmi jelenségekből viszont kikövetkeztethette egy új történeti korszak szükségszerű eljövetelét. Ezekben az években ui. éppen nemzedékváltás volt folyamatban: a XVIII. század közepe táján születettek (közöttük SZÉCHÉNYI, KOVACHICH és MILLER) egyre-másra távoztak az élők sorából és helyüket fokozatosan az 1780—1790-es években születettek foglalták el, egy olyan generáció tagjai, amely új koreszmék (a polgári liberalizmus és nacionalizmus) terjesztésére és megvalósítására volt hivatva. HORVÁT maga is a színrelépő „fiatalok" közé tartozott s mint ilyen, hivatva érezte magát az új kort előkészítő szellemi harcokban való részvételre.

A Széchényi Országos Könyvtár viszonylatában ez annyit jelentett, hogy *tervszerűen fel kellett készülni az intézet fejlesztésére*. Teljes tudatában kellett lenni annak, hogy a Könyvtárban nagyfontosságú teendők várnak rá: másfél évtized kényszerű vagy hanyagságból eredő mulasztásainak mielőbbi pótlása. Olyan rendbe kellett tenni a Könyvtárt, hogy az időszerű tudományos törekvéseknek (kivált a *hungarológiai* kutatásoknak) a leghatékonyabb segítséget nyújthassa s hogy közhasznú működéséről a fenntartására hivatott politikai szerv (a rendi országgyűlés) is meg legyen győződve. El kellett végezni a gyűjtemény szükségleteinek időről-időre való felmérését és olyan indoklással kellett azt a rendek elé terjeszteni, hogy a siker biztos legyen. Ezt megelőzően pedig hivatalból folyamatosan tájékoztatni kellett a nádor-elnököt a Könyvtárral kapcsolatos valamennyi kérdésről s meg kellett nyerni őt a tervezett akciók lebonyolítására.

Ámde ez nem volt minden. A fejlődésben megrekedt Könyvtár talpra állításához a rendek támogatása egymagában nem lehetett elegendő. Tőlük ui. csak jelentős nagy ügyek pénzügyi alátámasztását lehetett kérni, kisebb, kevésbé fontos dolgokat, miként eddig, továbbra is társadalmi hozzájárulással kellett előteremteni. Vagyis fel kellett készülni a tehetős, művelt társadalmi rétegek mozgósítására is: hazafiúi áldozatkészségük igénybevételére ugyanúgy, ahogy MILLER tette.[34]

Horvát a tudós és író

Mindezeknek az íratlan kívánalmaknak teljesítésére HORVÁT magabiztosan vállalkozhatott. Az új évszázad első két évtizedében ui. nemcsak a politikai életben szerzett tájékozottságot, hanem az irodalom és a tudományosság területén is jelentékeny tevékenységet fejtett ki. Tudós elhivatottságáról már egyetemi évei alatt tanúságot tett. Korán magára hívta két, európai látókörű jeles professzorának, SCHEDIUS Lajosnak és SCHWARTNER Mártonnak figyelmét. Tulajdonképpen tőlük kapta első indítását az irodalommal, illetve a történelemmel, különösen ennek segédtudományaival való foglalkozásra.[35] De egyidejűleg hatása alá került RÉVAI Miklósnak, a magyar nyelv örökérdemű tudós professzorának is.[36] Így történt, hogy — a humaniorák keretei között — maga is polihisztorrá lett: párhuzamosan folytatott irodalmi, nyelvészeti és történeti tevékenységet.[37] Tudvalevő, hogy az ún. *„pesti triász"* tagjaként SZEMERE Pállal és VITKOVICS Mihállyal együtt már 1808-tól kezdve ő is harcos propagátora volt KAZINCZY nyelvújítási mozgalmának.[38] Bekapcsolódott a nemzeti szellemű irodalom úttörője, VIRÁG Benedek körül csoportosuló írói körbe is.[39] 1812—1815-ig az általa szerkesztett *Magyar Dámák Kalendáriomjá*val pedig előfutára lett az ún. almanach-irodalomnak.[40]

De hamar ismertté vált mint történész is. Munkásságát gondos forráskutatásra alapozta. Nemcsak idehaza, a pesti könyvtárakban végzett széleskörű művelődéstörténeti adatgyűjtést, de a bécsi *Hofbibliothek*ban is, ahol SÁNDOR Istvánnal, ENGEL János Keresztéllyel, GÖRÖG Demeterrel, MÁRTON Józseffel és SZACSVAI Sándorral került kapcsolatba.[41] Történetszemléletét azonban elfogult, harcias új nacionalizmus hatotta át. Hivatásának érezte, hogy a magyar múltról vagy a magyarságról lekicsinyléssel vagy ellenérzéssel nyilatkozó külföldi és hazai írók (így SCHLÖZER, GATTERER, LESCHKA és mások) állításait visszautasítsa. Országos hírnevét 1815-ben alapozta meg, amikor a „megsértett" nemzeti érzés védelmében éles támadást intézett volt tanára, SCHWARTNER Márton ellen, mivel ez kétségbe vonta későközépkori nagy királyaink magyar nyelvtudását. Vonatkozó vitairatát *(Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések)* a nemzeti felújulás tüzében égő vármegyék százszámra vették és terjesztették, a szerzőt pedig táblabírói címmel tüntették ki.[42] Nem sokkal később, 1820-ban Magyarország gyökeres régi nemzeségeiről írt tudós geneológiai munkát, amellyel megnyerte a MARCZIBÁNYI-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

alapítvány 100 forintos jutalmát.[43] Tekintélyét tovább növelte az ő közreműködésével létrejött első életképes hazai folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* keretében kifejtett tevékenysége; idők során itt nem kevesebb, mint 270 közleménye látott napvilágot.[44] Eredményes munkálkodásának jutalma nem is maradt el; 1823-ban, SCHWARTNER halála után ÜRMÉNYI őt neveztette ki professzorrá a Bölcsészeti Karon a történelmi segédtudományok tanszékére.[45] Hét év múlva (1830-ban) pedig az akkori egyetemi elnök (gróf CZIRÁKY Antal) vele tölttette be néhai RÉVAI Miklós örökét, a magyar nyelvi katedrát is.[46] De már jóval korábban is volt HORVÁTnak egy nagy tudományos megbízatása. A Széchényi Országos Könyvtár őrévé történt kinevezésekor JÓZSEF nádor mint a Nemzeti Múzeum elnöke felszólította: kapcsolódjék be abba a nagy történetírói vállalkozásba, amelyet az eperjesi származású KRIEBEL János galíciai főkormányszéki tanácsos kezdeményezett s amely Magyarország történetének számos kötetben való feldolgozását tűzte ki céljául a legrégibb időktől kezdve a legújabbakig. HORVÁT azonban — miután KRIEBEL vállalkozását nem találta elég szakszerűnek — úgy vélte, hogy egy igazán tudományos szintű magyar történet megírását neki kell magára vállalnia.[47] 1823-ban már javában dolgozott e munkán; a romantikus képzeletvilág útvesztőjébe tévedt „őstörténeti" kötete *(Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből)* éppen befejezése felé közeledett.[48] Tudós tekintélye és népszerűsége — különösen a nemesség körében — immár szilárdan meg volt alapozva.

Horvát azonban e széleskörű nagy tudományos tevékenységét kénytelen volt alárendelni főfeladatának: a Széchényi Könyvtár újjászervezésének.

B) Az ellenőrző leltározás lefolyása

Ismeretes, hogy a MILLER-botrány kapcsán JÓZSEF nádor által elrendelt ellenőrző leltározás, az ún. *reinventáció* kötelezettségének a Széchényi Országos Könyvtárral együtt a Nemzeti Múzeum másik két tagozata (a Régészeti és éremtár, úgyszintén a Természeti és iparművészeti tár) is alá volt vetve. A lebonyolítást mindegyik tárban az ott dolgozó tisztviselőknek kellett elvégezniök egy közös, a nádor által kinevezett bizottsági elnök ellenőrzésével, illetve közreműködésével. Az elnöki tisztet először — tudvalevőleg — TUMPACHER József kanonok, teológiai tanár, az Egyetem rektora töltötte be 1820 őszétől 1821 őszén történt elhalálozásáig. Utóda 1822. január 18-án kelt nádori kinevezés alapján a Bölcsészeti Kar jeles esztétikai professzora, SCHEDIUS Lajos lett.[49] Ekkorig a Természeti tár reinventációja már jelentékenyen előrehaladt, a másik két tárban azonban a munkálatok nehezen indultak.[50]

A könyvtári leltározás kezdete

A legnagyobb és legkényesebb feladatot természetesen a Könyvtár leltározása jelentette. Nemcsak azért, mivel a MILLER-botrány itt robbant ki, hanem a gyűjtemény roppant nagyságánál fogva is. Az idevágó (1820. október 30-án és november 9-én, valamint 1821. május 20-án kelt) nádori leiratok egyébként a szorosan vett reinventáción túlmenően, itt az 1807 óta felgyűlemlett új szerzemények *catalogus supplementalis*ainak összeállítását is elrendelték. SCHEDIUS hivatalba lépésekor e két feladat „munkaterve" *(agendája)* már a nádor előtt feküdt.[51] Mindkettőt HORVÁT István dolgozta ki még 1820 őszén; egy félévvel később, 1821.

június 10-én pedig — tudjuk — ugyanő tett részletes jelentést a Könyvtárban található állománynyilvántartásokról, illetőleg a fennálló különféle hiányosságokról.[52]

Az ellenőrző leltározás első kísérleti lépései 1821 őszén már minden bizonnyal megtörténtek. 1822. február 22-én ui. HORVÁT István a nádorhoz intézett felterjesztésében már a munka közben felmerült problémákkal foglalkozott. Megkérdezte: vajon szükségesnek tartja-e a nádor ez alkalommal a Könyvtár teljes átrendezését (*coordinatioját*) is, vagy pedig most csupán a *reinventáció*ra, illetve *inventáció*ra kell szorítkozni? (Reinventálás alatt a katalógusokban szereplő anyag ellenőrzését értette, inventálás alatt pedig a leltárba még nem vett, nem katalogizált állományrészek összeírását.) Megjegyezte, hogy a munkálatot idáig ketten folytatták: ő az ún. *Magyar könyvtár*t *(Bibliotheca Hungaricat)*, adjunktusa, KOVACHICH József Miklós pedig az ún. *soproni könyvtár*t *(Bibliotheca auxiliariat)* kezdte számbavenni. Újabban azonban már csak maga dolgozik, mivel KOVACHICH a múlt év őszén állásáról lemondott és eltávozott az intézetből. Rámutatott még arra is, hogy a beállott tél meglehetősen gátolja a munka előhaladását, minthogy a raktárszobák mind fűtetlenek, az egyetlen fűtött helyiségbe ti. az olvasóterembe pedig képtelenség lenne a rengeteg revideálandó könyvanyagot áthordani.[53]

Munkaerőhiány és munkamódszer

Két hónappal később 1822. március 9-én — tudjuk — SCHEDIUS bizottsági elnök tett jelentést egyetemi előljárójának, ÜRMÉNYI elnöknek s ebben egyebek mellett azt kérte, hogy a folyamatban levő munkálatok meggyorsítása végett engedtessék meg a Könyvtárnak 2 kellően fizetett állandó íródeák *(cancellista)* felvétele; ez esetben a nemrég szóba került 4 ideiglenes napidíjas íródeák *(diurnista)* alkalmazásától el lehetne tekinteni. A diurnisták ui. — írta — csak mechanikus munkára lennének használhatók, a reinventációhoz pedig — különös tekintettel a kéziratállományra — szakképzett, a *historia literaria*ban és a *notitia librorum*ban jártas cancellistákra lenne szükség. SCHEDIUSnak e kérelmét ÜRMÉNYI pártolólag terjesztette JÓZSEF nádor elé, a nádor azonban a Múzeumi Pénzalap kedvezőtlen helyzetére hivatkozva, elzárkózott e kívánság teljesítése elől, sőt egyelőre még napidíjasok felvételét sem engedélyezte. Igaz, nem sokkal ezután hajlandónak mutatkozott a KOVACHICH lemondásával megürült adjunktusi állás betöltésére, de ebből sem lett semmi, mert a kiírt versenypályázat eredménytelenül zárult.[54]

SCHEDIUS és HORVÁTH ebben a helyzetben maguk voltak kénytelenek munkához látni. Segítségre csupán magánúton, a professzor fiának, IFJ. SCHEDIUS Lajosnak a munkába való bevonásával számíthattak.[55] A professzor olykor megpróbált még egyetemi hallgatókat is igénybevenni, de erről, mivel belőle semmi haszon sem származott, hamarosan le kellett mondani. Az 1822/23. évi tél beálltával HORVÁT újra kérelmezte a munkaszobáknak téli ablakokkal való ellátását, fűtését és világítását. Az engedélyt erre most meg is kapták,[56] mégis munkájuk hamarosan válságba került. SCHEDIUS és HORVÁT rádöbbent arra, hogy a reinventálásnak az a módszere, amivel eddig éltek, helytelen: nem lehet a SZÉCHÉNYI-féle nyomtatott katalógusok alapján kellő gyorsasággal végezni az ellenőrzést, mivel az állomány felállítási rendje merőben más, mint a katalógusok rendszere. Felhagytak tehát az eddigi módszerrel s 1823 elején *új eljárást* vezettek be. Először nagy ívlapokon könyvről könyvre összeírták a raktárakban felállított anyagot, vagyis egy, a tényleges helyzetnek megfelelő alapleltárt (*inventáriumot*) készítettek. A to-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

vábbiakban e leltári íveket egyes címleírásokra készültek szétvagdalni s az így nyert cédulákból egy használati betűrendes katalógust (*repertorium universalet*) kívántak készíteni. Ennek a betűrendes cédulakatalógusnak a SZÉCHÉNYI-féle nyomtatott katalógussal való összevetése nehézséget többé nem okozhatott.[57] De gondolni kellett a távolabbi jövőben — szerintük 3—6 évenként — megtartandó ellenőrző leltározásokra is. Emiatt az ívlapokra írt inventáriumot nem lett volna szabad szétvagdosni. Az elentmondást úgy oldották fel, hogy az inventáriumról szétvágás előtt másodpéldányt szándékoztak készíteni.[58]

Ez a módszer csakugyan bevált. Másfél év alatt (1825 júliusáig) HORVÁT és a két SCHEDIUS — napi 3—3 órát dolgozva — a bekötött állapotban levő nyomtatott könyvanyag zömét, hozzávetőleg 25 000 kötetet sikerrel leltárba foglalt. Elintézetlenül ekkorig már csak egy szobára való könyvanyag és a kéziratgyűjtemény maradt. Minderről HORVÁT hivatalos jelentést küldött a nádornak, ismételten kérve őt, hogy a hátralevő munkálatok meggyorsítása érdekében legalább egy állandó íródeák *(cancellista)* felvételét engedélyezze.[59] De a nádor sajnálatosképpen ez alkalommal is kitért a kérés teljesítése elől.

1826 áprilisában HORVÁT István újabb felterjesztést tett a munkálatok előmeneteléről. Jelentette, hogy további 3000 kötet könyvet leltároztak s hogy július végéig minden bizonnyal befejezik a bekötött könyvállomány összeírását. Akkor sor kerülhet a kötetlen könyvek és a kéziratok jegyzékbe foglalására; de ajánlatos lenne a kötetlen könyveket előzőleg beköttetni. Mindezekhez a munkálatokhoz — ezzel zárult a jelentés — nagy szükség lenne az 1821 óta üresedésben levő *adjunktusi (scriptori)* állás betöltésére, úgyszintén 2 képzett cancellista kinevezésére is. A scriptornak az intézetnél szokásos kedvezményeken (*beneficium*okon) kívül évi 800, az idősebb cancellistának évi 600, az ifjabbnak 500 ezüstforint *salarium* lenne fizetendő.[60]

HORVÁTnak ezt az előterjesztését JÓZSEF nádor ebben a formában most sem hagyta jóvá, de — hat évi halogatás után — végre beleegyezését adta ahhoz, hogy a hátralevő munkálatokhoz 2 napidíjas íródeák *(diurnista, scriba)* felvétessék. S ez alkalommal nem zárkózott el a nádor az elől sem, hogy a fűzött állapotban levő könyvek beköttetésére bizonyos összeget bocsásson HORVÁT rendelkezésére.[61]

A leltározás vége

A legközelebbi hivatalos jelentést SCHEDIUS professzor tette 1827 május elején. Ebből két dolog tűnt ki. Először az, hogy végre befejeződött a bekötött könyvállomány egészének leltárba vétele s elérkezett az ideje annak, hogy a leltár címleírásai cédulákra átmásoltassanak és betűrendes indexbe (*repertorium*ba) rendeztessenek. (A korábban tervezett szétvágásról tehát lemondtak s ehelyett átmásolást határoztak el.) Másodsorban kitűnt a jelentésből az is, hogy SCHEDIUS és HORVÁT éltek a nádor múlt évi engedélyével és SARTORI Pál személyében 1826. november 1-től kezdődőleg munkába állítottak egy hasznavehető napidíjas scribát. Nevezett megelőzőleg gróf RÁDAY Pál titkára volt s készültsége minden tekintetben (szépírásban, a hazai nyelvek ismeretében és az irodalmi műveltségben) egyaránt megfelelt a kívánalmaknak. Több mint félévi munkájáért, az inventáriumnak katalóguscédulákra való átmásolásáért SCHEDIUS professzor legalább 300 bécsi értékű forint munkadíj kiutalására tett javaslatot, erkölcsi megbízhatóságánál fogva pedig végleges kinevezésre is ajánlotta.[62]

Két hónappal később, 1827. július 8-án SCHEDIUS beterjesztette JÓZSEF nádornak a Széchényi Országos Könyvtár végbement leltározásáról szóló *zárójelentését* is. Ebben megállapította, hogy a könyvállománynak a közönség számára hozzáférhető (bekötött) része, amely idáig sem inventáriummal, sem az egyes könyvek helyét megjelölő cédulakatalógussal nem volt ellátva, immár hitelesen össze van írva és el van látva betűrendes mutatóval (*index alphabeticus*sal) is.[63]

Az eredmények

Közölte SCHEDIUS azt is, hogy a feldolgozott könyvanyag vagyis *a nemzeti* és *a segédkönyvtár* (zömmel az egykori soproni téka) pontosan össze lett számlálva. Megállapíttatott, hogy a kettő együttvéve

22 948

művet foglal magában, ennél jóval több kötetben. Végül felsorolta azokat az állományrészeket, amelyeket a bizottság valamely okból egyelőre nem tudott összeírni. Ezek a következők voltak: *a)* a *kéziratok*, *b)* a *térképek*, *c)* az *újabb szerzeményű egykori magánkönyvtárak* (a KÉLER- és VUCHETICH-gyűjtemény), valamint *d)* a nyomdák által beszolgáltatott, kötetlen állapotban levő kötelespéldányok.[64]

A kéziratok és térképek leltározásának elmaradását SCHEDIUS nem indokolta, csupán azt jegyezte meg, hogy hozzájuk megfelelő katalógusok állnak rendelkezésre s használatuk a közönség számára biztosítva van.

A *kéziratok* összeszámlálása úgy látszik utólag mégis megtörtént, mert HORVÁT István — igaz, jóval később — úgy nyilatkozott, hogy a kéziratgyűjtemény az összeíráskor

2164

kötetet (köteget) tett ki. A térképek azonban — minden jel szerint — megszámlálatlanok maradtak.

A KÉLER- és VUCHETICH-tékára nézve azt jegyezte meg SCHEDIUS, hogy ezekkel rendezetlenségük és felállítatlanságuk miatt nem lehetett foglalkozni, noha mindegyiknek megvan a saját jegyzéke. Hasonlóan szólt a *kötelespéldányok*ról is, megállapítván, hogy ezek is teljesen rendezetlenek s egyszersmind kötetlenek is, s mint ilyenek a közönség számára hozzáférhetetlenek. Bizonyára ebben a rendezetlen tömegben rejtőztek a különböző kisnyomtatványok *(folia)* is. Ezek számát az összeírók — ismét HORVÁT tanusága szerint kb.

40 000

darabra becsülték.[65]

Így ért véget az 1820 őszén kirendelt nádori leltározó bizottságnak közel hét évig tartó könyvtári munkája. (A Régészeti és éremtár reinventációja már évekkel korábban, 1823-ban befejeződött.) Amit HORVÁT István és a két SCHEDIUS végbevitt, az — befejezetlensége ellenére is — *felettébb tiszteletreméltó munka volt: a Könyvtár hőskorának egyik valóban hősi cselekménye*. Az eredmény pedig, amit elértek, megnyugtató lehetett mind a legfőbb felelős, JÓZSEF nádor, mind pedig a birtokos nemzet számára. A MILLER-féle bizonytalan adatszolgáltatások helyett immár egy megbízható, pontos számadat rögzítette a törzsanyagnak 1827. július 8-i mennyiségét. S így ettől kezdve létezett egy olyan hiteles kimutatás, amelynek

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

alapján HORVÁT István nyugodtan vállalhatta a Könyvtár őrizetét s amely folyamatos továbbvezetés esetén az utódoknak is biztos alapul szolgálhatott. Végül, de nem utolsó sorban sokat nyert a Könyvtárt használó közönség is, amennyiben ettől fogva egy olyan *betűrendes cédulakatalógus* állt rendelkezésére, amely bármely könyvnek egyszerű, problémamentes megtalálását tette lehetővé.[66]

Az mindenesetre sajnálatos, hogy a leltározók a címleírást és összeszámlálást nem használták fel legalább egy, szakok szerinti statisztikai kimutatás elkészítésére is.

3. A MÚZEUM ÉS A KÖNYVTÁR ÜGYE A REFORMORSZÁGGYŰLÉSEKEN

A) József nádor jelentése és javaslatai az 1825/27. évi országgyűlésen

A nádori jelentés elkészítése

A Könyvtár leltározása még javában tartott, amikor JÓZSEF nádor 1825 nyár végén utasította a Múzeum igazgatói teendőinek ellátásával megbízott HALICZKY Antal régiségtári őrt, hogy a másik két gyűjteményi őrrel (HOVÁTtal és SADLERrel) együtt állítson össze egy, a közeljövőben (szeptember 11-én) megnyíló országgyűlés elé terjesztendő hivatalos jelentést. Meghagyta nekik, hogy ebben egyrészt a Múzeum egészének és egyes tárainak 1811 óta végbement fejlődéséről adjanak számot, másrészt ismertessék azokat a szükségleteket, amelyek az intézet további fejlődésének mintegy zálogát képezik. A pénzügyekről való tájékoztatás nem tartozott az őrök feladatkörébe. Erről az Országos Pénztár megfelelő szervének (a *Regni cassarum perceptoratus officium*nak) kellett számot adni.

A szorosan vett múzeumi ügyek előadása a három őrnek különösebb nehézséget nem okozhatott, hiszen a szóban forgó időszak történéseinek jobbára tanúi, sőt részesei voltak. De egyébként is az igazgatói irattárban rendelkezésükre állt minden vonatkozó okmány s természetesen néhai MILLER igazgatónak 1811-ben készített ugyanilyen rendeltetésű jelentése is. Mégis a beszámoló megfogalmazása nagy felelősséggel járt, hiszen a Múzeum ügye politikum is volt, következésképpen szorosan igazodnia kellett a nádor politikai szempontjaihoz.

HALICZKY és társai azonban sikerrel tettek eleget a megbízásnak: teljes mértékben meg tudtak felelni a nádor várakozásának. Latin nyelvű munkálatuk *(Officiosa relatio de statu Musei Nationalis Hungarici)* — amelybe az Országos Pénztár jelentésének főbb adatai is bele voltak illesztve — 1825 végére készült el és 1826. április 17-én került az országgyűlés elé.[67] Információi 3 fejezetben voltak csoportosítva. Ezek sorjában így következtek:

I. Az intézet eseménytörténete és gyűjteményeinek, valamint pénzalapjának gyarapodása 1811 óta.
II. Az intézet állapota, szervezete és vagyona 1825 végén.
III. Az intézet továbbfejlesztésének szükségletei.

Az 1811 utáni fejlődés tényei

Ad I. Az eseménytörténeti fejezetben a főtéma a Múzeum telkének és épületének ügye volt. Előadta a jelentés, miként ment végbe 1812 tavaszán a GRASSALKOVICH-telekkel elcserélt Hatvani utcai egyetemi botanikus kert átvétele, majd eladása.

A továbbiakban arról volt szó, hogyan történt 1813-ban az Országút mellett fekvő BATTHYÁNY-telek és -villa megvásárlása, s bemutatásra került a vonatkozó adásvételi szerződés hiteles másolatban. Végül pedig említés történt arról, hogyan hajtották végre a BATTHYÁNY-villa évekig tartó tatarozását és a gyűjtemények beköltöztetését 1814-ben, illetve 1817-ben.

Ezt követően az I. fejezet azokat az intézkedéseket ismertette, amelyeket a nádor-elnök az intézet fejlődése érdekében idők során tett. Személyi vonatkozásban ilyen volt MILLERnek igazgatóvá történt előléptetése (1812), HALICZKYnak régiségtári őrré és HORVÁTnak könyvtárőrré való kinevezése (1814, 1815). Tárgyi tekintetben pedig:

a) a kötelespéldány-szolgáltatás újabb rendezése, az 1812. március 17-én kelt 4057 sz. helytartótanácsi rendelet kibocsátása, amely az ország nyomdászait mindennemű sajtótermékek, könyvek *(libri)*, kisnyomtatványok *(pagellae)* és rézmetszetek *(calcographica opera)* beszolgáltatására ismételten kötelezte;
b) az *Acta Musei* c. évkönyv I. kötetének megjelentetése (1818);
c) végül a Múzeum gyűjteményeinek ellenőrző leltározása.[68]

Bizonyos reformok

A továbbiakban a legfrissebb, végrehajtás előtt álló elnöki határozatokat ismertette a jelentés:

a) a Múzeum őri és adjunktusi állásainak a jövőben versenypályázattal (*concursus*sal) való betöltésére,
b) a tisztviselők külföldi tanulmányútjainak engedélyezésére, és
c) rendszeres tárvezetői értekezletek (*consessus*ok) tartására vonatkozó elhatározását.[69]

Mecénások

A Múzeum és a Könyvtár mecénásainak jótéteményei közül a jelentés a következőket emelte ki:

a) az alapító *(fundator)* SZÉCHÉNYI Ferencnek irodalmi és könyvészeti vonatkozásban végzett folyamatos gyarapító munkáját; a *kéziratok* és az *éremgyűjtemény katalógus*ának nyomtatásban való kiadását (1815, illetve 1817); végül az ún. *soproni könyvtár* ajándékozását (1818) s ezzel kapcsolatban tett alapítványát (1820),
b) gróf CSÁKY László nagyváradi nagyprépostnak a Könyvtár és Éremtár költöztetésére és berendezésére nyújtott pénzsegélyeit, valamint három különböző célra, közöttük egy létesítendő nyugdíjalapra tett alapítványát,
c) KUBINYI Péter kir. tanácsos és táblabírónak a természeti és régészeti gyűjteményeket gyarapító igyekezetét, úgyszintén a régészeti katalógus kinyomtatásának finanszírozását,
d) gróf ASPREMONT János Gobertnek, RÁKÓCZI Júlia dédunokájának a múzeumi tisztviselők jobb díjazására végrendeletileg tett alapítványát,
e) a *pozsonyi társaskáptalan*nak kincset érő középkori kódexajándékait és
f) a *soproni ág. ev. konvent*nek ugyancsak nagybecsű cimélia-ajándékait.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A kisebb ajándékozók sorában a beszámoló VUCHETICH Mátyás egyetemi tanárt (aki gazdag könyvgyűjteményének egy részét hagyományozta az Országos Könyvtárnak), báró PODMANICZKY Józsefet (aki Párizsban általa felkutatott magyar történeti források hiteles másolataival gyarapította a Könyvtárt), továbbá gróf PÁLFFY Jánosét, valamint Kassa és Lőcse városokat említette fel.

Nem szólt a jelentés a mecénások sorában JÓZSEF nádorról, holott ő is egy igen nagy értékű gyűjteménnyel, KÉLER Gottfried Bécsben élt és elhalt erdélyi származású történettudósnak árverésen megvett tékájával gazdagította a Könyvtárt (1825). (E tétel az ajándékozó megjelölése nélkül szerepelt a jegyzékben.)

A Könyvtárnak *önköltségen való gyarapítása* az ajándékokhoz képest csekély volt. Ilyenként mindössze egy nagyobb gyűjteményről tudott a jelentés számot adni: néhai EDER Károly abbénak Erdély történetére vonatkozó kézirat-hagyatékáról (1818).

Ami a Múzeum Pénzalapját illeti, e tárgyban a jelentés utalt az Országos Pénztárnak a mellékletek között elfekvő külön számadásaira.[70]

A Múzeum épülete és szervezete

Ad II. A nádori jelentésnek a Múzeum állapotáról, szervezetéről és vagyonáról szóló fejezete a következő tájékoztatással szolgált.

A jelenlegi épület, a BATTHYÁNY-villa többé semmilyen tekintetben nem megfelelő. Állaga romlott, kevés biztonságot nyújtó, befogadóképessége immár nem elegendő. Állandó javításra, erősítésre szorul.

A tárak szervezetét és állománycsoportjait egy külön táblázat szemléltette. Ezt egész terjedelmében ide iktatjuk.

Osztály	Gyűjtemények	Állapot
SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR	1. Magyar könyvtár	Teljes [!?]
	2. Segédkönyvtár	Bővítendő
	3. Térképek és képek	Kezdetleges
	4. Kéziratok	Gyarapítandó
ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁR	1. Magyar érmek	Teljes [!?]
	2. Római és görög érmek	Gyarapítandó
	3. Régi és újabb ékszerek	Kezdetleges
	4. Pecsétgyűjtemény	Kezdetleges
	5. Ritka és műtárgyak	Gyarapítandó
	6. Fegyverek	Kezdetleges
	7. Római régiségek	Elégséges
TERMÉSZETI ÉS IPARMŰVÉSZETI TÁR	1. Magyar ásványgyűjtemény	Csaknem teljes
	2. Kisegítő ásványgyűjtemény	Elégséges
	3. Kövület- és csontgyűjtemény	Kezdetleges
	4. Állattár	Csaknem teljes
	5. Rovargyűjtemény	Csaknem teljes
	6. Növénygyűjtemény	Elégséges
	7. Technológiai gyűjtemény	Teljes [!?]
	8. Magyar kézművek	Kezdetleges
	9. Modell-gyűjtemény	Kezdetleges

Véleményes megjegyzéseket ehhez a táblázathoz nem fűzött a jelentés.[71]

Alkalmazottak és fizetések

Egy másik táblázatos kimutatásban került a rendek elé a Múzeum 1825/26. évi *személyi státusa* és a személyzet *fizetése*.

Sorszám	Az alkalmazott beosztása és neve	Illetmény	Évi kiutalás személyenként váltóforint	kr.	összesen váltóforint	kr.
1.	Múzeumigazgató (2000 ft évdíjjal) (Üresedésben)					
2.	Érem- és régiségtári őr HALICZKY Antal	Évdíj	1000			
3.	Széchényi Orsz. Könyvtári őr HORVÁT István	Évdíj	1000			
4.	Természettári őr SADLER József	Évdíj	1000			
5.	Természettári adjunktus FRIVALDSZKY Imre	Évdíj	500			
6.	Érem- és régiségtári famulus CSERONKA András	Évdíj	350			
7.	Állattári gondnok JÁNY Pál	Évdíj	365			
8.	Természettári famulus DREHER István	Évdíj	300			
9.	Könyvtári famulus ZIMMERMANN György	Évdíj	300		4815	
10.	Az Orsz. Pénztár főpénztárnoka TANÁRKY József	Évdíj	266	40		
11.	Az Orsz. Pénztár ellenőre PAJTHÉNYI Elek	Évdíj	200			
12.	Az Orsz. Pénztár segédpénztárnoka SOMOGYI Antal	Évdíj	133	20		
13.	Az Orsz. Pénztár famulusa STEINMUS József	Évdíj	25		625	
					5440	

Ehhez már volt a nádornak hozzáfűzni valója. Megjegyezte, hogy sem a létszám, sem a díjazások nem felelnek meg többé a szükségleteknek; ezért mihelyt a Pénzalap megengedi, okvetlen növelni kell a státust is, a salariumokat is.[72]

Nyugdíjasok

Egy következő táblázat a Múzeumi Alapból fizetett nyugdíjasok névsorát és a nyugdíjak összegét mutatta ki, megjegyezvén, hogy az 1820-ban létesült CSÁKY László-féle nyugdíjalap kamatai még elégtelenek s ennélfogva egyelőre fel nem használhatók.[73]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

	Név és jogcím	A kiutalás neme	Évi kiutalás személyenként váltóforint	kr.	Évi kiutalás összesen váltóforint	kr.	A folyósítás kezdete
1.	WESZTERMAYER Magdolna volt házmesternő	nyugdíj	200				1814. I. 1.
2.	SORZ Terézia a Múzeum-telek volt résztulajdonosa	életjáradék	300				1814. II. 19.
3.	özv. MILLER J. Ferdinándné múzeumigazgató özvegye	nyugdíj	200				1823. XI. 23.
4.	özv. KALMÁR Józsefné az Orsz. Pénztár pénztárnokának özvegye és gyermekei	nyugdíj	128	53			1825. II.
5.	JESZENOVSZKY Franciska az Orsz. Pénztár ellenőrének árvája	nyugdíj	40				1825. II.
					868	53	

Szolgálati hatáskörök

A múzeumi szolgálat rendjéről a következők álltak a jelentésben.

a) Az intézet legfőbb irányítása *(suprema directio)* a nádort mint az országgyűlés által megbízott pártfogót (*protector*t) és elnököt (*praeses*t) illeti meg. A Múzeum igazgatója neki köteles mindennemű ügyről jelentést tenni s tőle kap utasításokat, rendelkezéseket.

b) A múzeumigazgató gyakorolja az intézet valamennyi gyűjteménye felett a közvetlen főfelügyeletet (*superior inspectiot*). Ő ellenőrzi a nádori rendeletek és mindennemű hivatalos utasítások végrehajtását; jogkörének határai között ő rendelkezik a személyzettel; ő végzi az intézet levelezését, ő elnököl a tiszti értekezleteken (*consessus*okon), s végül ő ad számot az intézet kisebb kiadásairól.

c) A Múzeum egyes osztályainak élén egy-egy őr *(custos)* áll. Feladatkörébe tartozik a gyűjtemények őrizete, rendezése és épségben tartása, továbbá a gyarapítás, a csere és a selejtezés. Minderről pontos jegyzéket vezet s ezt havonta az igazgató elé terjeszti. További kötelessége a gyűjtemények szabad megtekintését biztosítani s a külföldi látogatókat kalauzolni. Végül elvárható tőle, hogy az őrizete alatt álló gyűjteményt az *Acta Museiben* vagy más tudós közleményekben folytatólagosan ismertesse.

d) Az őrök sokféle munkájának támogatására mellettük egy-egy *adjunctus*

fog állni. Ilyen ez idő szerint csak a Természeti tárban van. Ugyanezen tár állattani gyűjteményének szakszerű gondozására még egy *preparátori* állás is rendszeresítve van.

e) Az intézet tisztjei a fontosabb ügyek megbeszélésére és a nádor-elnöki utasítások meghallgatására havonta egyszer, esetleg gyakrabban is kötelesek értekezletet (*consessus*t) tartani.

f) Végezetül minden osztályhoz egy-egy hivatalsegédnek *(famulus, servitor)* is kell tartoznia. Ezek főfeladata a gyűjtemény épségben és tisztán tartása, valamint a rájuk való közvetlen felvigyázás.

A szolgálatnak ezt a rendjét — így szólt a nádori jelentés — egyelőre csak ideiglenes szabályzat írja elő; *a végleges utasítást egy, a múzeumi tisztekből és az Egyetem tanáraiból alakítandó bizottság fogja kidolgozni.*[74]

A Múzeumi Alap jövedelmei

A Múzeumi Pénzalap 1825 végén kimutatott eszmei jövedelmeiről az Országos Pénztár a következő összefoglaló táblázatos kimutatást csatolta a nádori jelentéshez.

	Tőkefelajánlások és segélyek	Tőkeösszeg váltóforint	kr.	Évi kamatjövedelmek és segélyek váltóforint	kr.
I.	Különleges rendeltetésű tőkék	106 384	16	6 303	48
II.	Rendeltetés nélküli tőkék	115 964	45	6 900	
III.	Évi segélyek	—		2 900	
	Összesen	222 349	01	16 103	48

A különleges rendeltetésű tőkék az alábbiak szerint oszlottak meg.

A felajánlás rendeltetése	Kamatra kihelyezett tőkék váltóforint	kr.	Évi kamatok váltóforint	kr.
A tisztviselők fizetési alapjára	78 656	16	4721	37
Nyugdíjalapra	11 000		660	
A nádor-elnök rendelkezésére	13 928		692	
A Múzeum különböző szükségleteire	2 800		168	
Összesen	106 384	16	6241	37

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Eszerint tehát *az Alap kamatai sem a személyzet tényleges évi fizetését, sem a a nyugdíjjárandóságokat nem fedezték.* Hogy e kötelezettségeket mégis teljesíteni lehetett, az annak volt köszönhető, hogy a kamatjövedelmeket — mint ismeretes — még két rendszeres segélyből eredő bevétel egészítette ki:

a) SZÉCHÉNYI Ferenc alapító oklevelében a király által az *Egyetemi Alap*ból a személyzet fizetésére engedélyezett, eredetileg évi 1200, ez idő szerint 2400 forintnyi hozzájárulás,

b) a MARCZIBÁNYI-*alapítvány*ból évente kiutalt 500 forintnyi segély könyvkötési és irodai célokra.

A gazdálkodás tehát e jövedelmekből egyáltalán nem volt könnyű, már csak azért sem, mivel minden évben tekintélyes összegű kamathátralékkal is számolni kellett.[75]

A Múzeumi Alap kiadásai

Ami a Múzeum évi rendszeres kiadásait illeti, ezek az alábbiak szerint alakultak.

A kiadások megnevezése	összege	
	váltóforint	kr.
Személyzeti fizetések *(salaria)*	5440	—
Nyugdíjak *(pensiones)*	868	53
Az adminisztráció költségei	75	15
A Múzeum telkét és épületét terhelő városi adó	401	53
Kéményseprési díj	100	—
A Múzeum udvarának és tornácának éjjeli világítása	120	—
Épületjavítási költségek	214	22
Intézeti apró kiadásokra	374	52
Könyvkötésre	20	—
Postai költségekre	4	40
Téli fűtésre (31 öl tűzifa ára)	651	—
Összesen	8270	55

Kitűnik ebből, hogy *az intézet pénzalapjából sem nagyobb arányú vásárlásokra (gyűjteménygyarapításra), sem a múzeumépület általános tatarozására nem telt.* A nádor ebből azt a következtetést vonta le, hogy az intézet számára újabb segélyforrást kell nyitni. Javasolta tehát a rendeknek: szavazzák meg, hogy a Múzeumi Alap — miként már a múltban is előfordult — a *Nemesi Felkelési Hozzájárulási Alap*ból (a *Fundus Insurrectionalis Concurrentionalis*ból) rendszeresen bizonyos összegű előleget vehessen fel.

Ad III. A nádori jelentésnek a Múzeum és a Múzeumi Alap fejlesztéséről szóló fejezete részletes programot terjesztett a rendek elé. E szerint az alábbi feladatok vártak elintézésre:

a) az intézet gyűjteményeinek kiegészítése,

b) a gyűjtemények és a személyzet megfelelő elhelyezését biztosító új múzeumépület és felszerelése,

c) a személyi státus teljessé tétele,

d) a Pénzalap gyarapítása és megszilárdítása,

e) a tudományos tevékenység támogatása.[76]

Gyarapítási felhívás

Mindaz — így szólt a jelentés — ami idáig e téren történt, kivált a nyomdai kötelespéldányok szolgáltatásának ismételt elrendelése, még korántsem elegendő. Szükség lenne arra is, hogy a törvényhatóságok (a vármegyék és városok) a maguk hatáskörében indítsanak gyűjtő mozgalmat mind az irodalmi emlékek (nyomtatványok és kéziratok), mind a lappangó történeti, műtörténeti tárgyak összegyűjtésére és a Múzeumba való beszolgáltatására. E program megvalósítására jelenleg is egy nem mindennapi, nagyszerű alkalom kínálkozik. JANKOVICH Miklós országos hírű könyv- és műgyűjtő ui. — előterjesztett nyilatkozata szerint — *páratlan értékű gyűjteményeit* igen kedvező feltételek mellett vételre kínálja a Múzeumnak. Ha a rendek hajlandók lennének ajánlatát elfogadni, JANKOVICH a gyűjtemények becsértékének $^1/_3$ részét hazafias áldozatkészségből elengedné a vételárból.[77]

Új múzeumépület szükségessége

De talán még előbbre való teendő lenne — így folytatódott tovább a nádori jelentés — a Múzeum számára egy új tágas és a nemzet méltóságának megfelelő művészi kivitelű palota felépíttetése. E célra az egykori BATTHYÁNY-kertben a legjobb lehetőség kínálkozik. Az új épület ui. itt anélkül lenne felépíthető, hogy a régit a munkálatok befejezése előtt le kellene bontani. Az építkezésnek egyedül csak a szűkös pénzügyi helyzet áll útjában. De ezt az akadályt is el lehetne hárítani, ha az *Insurrectionalis Alap* — a nádor kérelmét teljesítve — kellő összegű kölcsönt nyújtana a Múzeumi Alapnak. Gondolni lehetne arra is, hogy az építkezés és berendezés céljára esetleg részvényeket bocsássanak ki. Mihelyt a pénzszükséglet biztosítva lesz, késedelem nélkül el lehet készíttetni a múzeumpalota terveit úgy, hogy ebben az életrehívandó *Tudós Társaság* is elhelyezést nyerhessen.[78]

Létszámemelés és fizetésrendezés

Mint nem kevésbé fontos ügy került szóba a múzeumi személyzet létszámának növelése és fizetésének emelése. E tekintetben — így szólt a nádori referátum — jelenleg rosszabb a helyzet, mint a legutóbbi (1811-i) országgyűlés idején volt: a betöltött állások száma ui. kisebb, a fizetések pedig alacsonyabbak. Ennek oka az emlékezetes devalvációban rejlik; emiatt csappant meg ti. a Múzeumi Alap pénzereje olyannyira, hogy e dolgok rendezésére gondolni sem lehetett. Az intézet őrei most külön beadványban is kérik az országgyűlést, hogy őket az egyetemi tanárokkal egyenlő elbánásban részesítse, nevezetesen: állítsa vissza korábbi fizetésüket s ezt ne *váltóforint*ban *(in schedis reluitoriis sive in valuta Viennensi)*, hanem *ezüstforint*ban *(in moneta conventionali)* folyósítsák. Idevágólag a nádor a következő táblázatban foglalt tervet terjesztette elő.[79]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Rendszeresített állások	Előirányzott évi fizetések				Kedvezmények (Beneficia)
	személyenként		összesen		
	ezüstforint	kr.	ezüstforint	kr.	
Igazgató	1000	—	1000	—	Szabad lakás és tűzifaellátmány
3 őr (custos)	600	—	1800	—	Ua.
3 adjunctus	400	—	1200	—	Ua.
3 íródeák (cancellista)	300	—	900	—	Ua.
3 famulus	200	—	600	—	Ua.
3 háziszolga	90	—	270	—	Szabad lakás, tűzifaellátmány és ruházat
1 házmester	250	—	250	—	Ua.
1 portás	200	—	200	—	Ua.
Összesen			6220		
A zoológiai gyűjtemény konzerválására			250	—	

Kölcsönfelvétel

Minthogy — így folytatódik az előadás — a Múzeumi Alap jövedelmének egy évi hiánya 5591, azaz kereken 6000 forintot tesz ki, ami 100 000 forintnyi tőkepénz kamatának felel meg, elengedhetetlenül szükséges, hogy ez az összeg is más közalapból, nevezetesen az ismételten említett *Nemesi Felkelési Alap*ból kölcsönvétessék. Egyáltalában a Múzeumi Alap gyarapítása és megszilárdítása szükségessé tenné, hogy a rendek a *Felkelési Alap* egész tőkéjét, vagy legalább évi jövedelmét időlegesen ruházzák át a Múzeumi Alapra.[80]

Tudománypártolás

Végezetül javasolta még a nádor azt is, hogy az országgyűlés a múzeumi tisztviselők tudományos munkásságához is nyújtson támogatást. Szükség lenne ti.

a) az *Acta Musei* c. évkönyv folytatására, hogy időről-időre ország-világ előtt számot lehessen adni az intézet fejlődéséről, a gyűjtemények gyarapodásáról és a mecénások jótéteményeiről, egyszersmind ismertetni lehessen a külföld előtt is a Múzeum kincseit vagy a munkatársak tudományos dolgozatait,

b) a Könyvtárban őrzött, Magyarország történetét és statisztikáját megvilágító nagybecsű kéziratok nyomtatásban való közzétételére, valamint

c) a jelen országgyűlés által felállítandó *Tudós Társaság (Erudita Societas)* kutatómunkáját támogató múzeumi katalógusok[81] kiadására.

A nádor javaslatainak sorsa

József nádornak e kimerítő jelentését és olyannyira időszerű javaslatait a rendek megelégedéssel tudomásul vették ugyan, köszönetet is szavaztak a főhercegnek a Múzeum körüli fáradozásaiért, egyszersmind törvénybe iktatták (1827: 35. tc.) valamennyi eddigi alapítványtevő és ajándékozó névsorát is, — de *az ügy érdemi tárgyalását „boldogabb időkre" halasztották.* Ez azért történt így, mert figyelmüket

szinte teljesen lekötötték a politikai kérdések s ezek között is elsősorban az alkotmány biztosítása. Igaz, elővették a reformoknak 1790 óta elhanyagolt kérdéskomplexumát is, új bizottságokat rendelvén ki (1827: 8. tc.) a szükségesnek vélt javaslatok újólagos kidolgozására. De ezzel tulajdonképpen megint csak bizonytalan időre elnapoltak minden újítást, közöttük a művelődésügy olyannyira szükséges felkarolását is.[82]

A Magyar Tudós Társaság megalapítása

Ez az eredménytelenség a hazai értelmiségnek a rendekbe vetett bizalmát bizonyára megrendítette volna, ha egészen váratlanul nem történt volna mégis valami, amit korszakos jelentőségű eseményként lehetett üdvözölni. Mint ismeretes, az történt, hogy az alsótábla kiemelkedő ellenzéki vezetőjének, Felsőbüki Nagy Pálnak a főrendekhez intézett konkrét felszólítására egy örök érdemű hazafi, gróf Széchenyi István, a könyvtáralapító Széchényi Ferenc legifjabb fia 1825. november 3-án 60 000 ezüstforintra rúgó jelentős alapítványi összeget ajánlott fel az országgyűlésnek avégből, hogy a *Tudós Társaság* régóta vajúdó ügyét — amelyet József nádor 1811-ben is, most is pártolólag terjesztett elő — végre dűlőre segítse. A rendek ui. pénzügyi fedezet hiányára hivatkozva, ismételten kitértek e kérdés tárgyalása elől. E perctől kezdve azonban nem tehették ezt. Vállalni kellett a feladatot. Mivel pedig Széchenyi István példáján felbuzdulva több más nagybirtokos is kész volt nagyösszegű, összesen közel 250 000 forintnyi ajánlattal a Társaság céljára felajánlást tenni, — a diéta az 1827: 11. tc.-vel megalkotta az ún. *akadémiai törvényt*: elrendelte ennek, a Bessenyei által megálmodott intézetnek Pesten való életrehívását, József nádorra mint protektorra bízván az alapszabályok kidolgoztatását.[83]

Nem kétséges, hogy az értelmiség országszerte ujjongva fogadta e végzést. Legfeljebb azok, akik a *Tudós Társaság*ot a Múzeum keretében képzelték megvalósítandónak, érezhettek némi csalódást. Pedig erre nem volt ok. A Múzeumnak ui. nem az volt a tulajdonképpeni rendeltetése, hogy nyelvműveléssel és tudományszervezéssel foglalkozzék, hanem az, hogy *összegyűjtse, feltárja s a kutatás és a közművelődés szolgálatába állítsa a nemzet történelmi, szellemi, természeti és művészeti kincseit.* Az, hogy ez ideig a Múzeum akadémiai feladatokat is magára vállalt, csak a szükség kényszeréből folyt. A *Magyar Tudós Társaság*nak önálló intézményként való életrehívása felmentette a Múzeumot e feladatok ellátásától és lehetővé tette, hogy ezután kizárólag saját rendeltetésének élhessen. Igaz ugyan, hogy a *Tudós Társaság* javára le kellett mondani bizonyos, eredetileg is a Társaságnak szánt alapítványi összegekről (a Marczibányi- és a Sándor István-féle alapítványról), valamint egyes gyűjteményekről (így a Sándor-hagyatékon kívül Teleki József grófnak és testvéreinek az *Akadémia* részére ekkoriban ajándékozott könyvtáráról), de ez — kötött rendeltetésű vagyonrészekről lévén szó — nem gyengítette anyagi alapját.

A Teleki-féle könyvtáralapítvány

Ami a Teleki-könyvtár ügyét illeti, ennek a következő előzményei voltak.

A tékát gr. Teleki László (1764—1821) neves *literary gentleman*, a magyar szellemi megújhódásnak és a magyar nyelv használatba vételének egyik nagyérde-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

mű előharcosa[84] gyűjtötte össze az 1780-as évektől kezdődőleg. Kötetszáma mintegy 30 000-re ment és Pesten, a család Szervita téri palotájában volt felállítva. Nyomtatott könyvek mellett kéziratokat és térképeket is tartalmazott. Jellegét tekintve *univerzális tudományos könyvtár* volt, amely a felvilágosodáskori európai tudós irodalom színe-javát felölelte.[85] TELEKI, Göttinga neveltje ui. ifjúkorában beutazta úgyszólván az egész művelt Nyugatot, mindenütt könyveket vásárolván. De CORNIDES Dániel professzornak a gróf által megvásárolt gyűjteményei révén gazdagon képviselve volt a tékában az újkori magyar történetirodalom és történeti forráskincs is.[86] Ezt a nagybecsű tudományos apparátust a nagylelkű gróf a felállítandó *Tudós Társaság*nak szánta. Minthogy azonban ennek az általa is propagált intézetnek életrehívását nem érte meg, szándékának valóra váltását özvegye és fiai — köztük a tudós TELEKI József[87] — vállalták magukra. A kivitelezésre alkalmat nyilván SZÉCHÉNYI Istvánnak a *Tudós Társaság*ot megalapító felajánlása szolgáltatott. TELEKIék ti. négy hónappal SZÉCHENYI fellépése után, 1826. március 17-én szintén indíttatva érezték magukat arra, hogy apjuk könyvtárának a nemzet számára való ajándékozásáról deklarációt tegyenek az országgyűlésnek. E szerint a tékát mint elidegeníthetetlen vagyont kívánták a *Tudós Társaság* s egyben a művelt közönség használatára átengedni úgy, hogy az a Nemzeti Múzeum keretén belül mintegy *hitbizomány*t (*fidei commissum*ot) képezzen. Kikötötték továbbá, hogy könyvtáruk egyéb könyvgyűjteményektől elkülönítve állíttassék fel és soha más állományokkal össze ne kevertessék. Őrzését és gondozását egy, a Tudós Társaság tagjai közül a család által ajánlott s a nádor által kinevezendő könyvtárőrre kívánták bízni s ennek fizetésére 5000 ezüstforintnyi alapítványt tettek. A gyarapítást saját joguknak és kötelességüknek nyilvánították.[88]

Ezek szerint tehát a Széchényi Országos Könyvtár városnyosa lett egy olyan nagyszerű könyvgyűjteménynek, amely jóval felülmúlta teljes eddigi állományát. Igaz, e fejedelmi ajándék elfogadása nem volt problémamentes. Említett különleges jogi helyzeténél fogva ui. a TELEKI-téka *egyáltalán nem látszott beilleszthetőnek az Országos Könyvtár szerkezetébe;* tulajdonképpen *önálló könyvtárt* alkotott volna a Múzeumon belül, egy második nemzeti és egyetemes gyűjteményt. Ez pedig furcsa dolog lett volna.

Ennek az ellentmondásos helyzetnek a felismerése minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy az eredeti elgondolás nem valósult meg: TELEKI László könyvtára nem került a Nemzeti Múzeumba, illetőleg a Széchényi Országos Könyvtárba. A *Tudós Társaság* védnöke JÓZSEF nádor és a Társaság elnöki székébe került TELEKI József a negyvenes évek kezdetén egyetértőleg arra az elhatározásra jutott, hogy a TELEKI-tékát közvetlenül a Társaság kezébe kell adni, annak szervezetében kell elhelyezni. HORVÁT István, a Széchényi Országos Könyvtár őre pedig akarva-akaratlanul tudomásul vette e döntést.[89]

Széchényi Lajos alapítványa

Az 1825/27. évi országgyűlés mégsem múlt el anélkül, hogy a Széchényi Országos Könyvtár is ne részesült volna valamely jelentős jótéteményben. Ez ismét a SZÉCHÉNYI-családnak volt köszönhető, mégpedig a könyvtáralapító legidősebb fiának, SZÉCHÉNYI Lajosnak (1781—1855). Lehet, hogy őt is öccsének a *Tudós Társaság* felállítására tett s országos elismerést keltett felajánlása késztette arra, hogy hasonló hazafiúi áldozatot hozzon. De az is lehet, hogy ezzel akart eleget tenni atyja végrendeleti meghagyásának, miszerint fiaitól elvárja, hogy az Országos Könyvtár iránt az 1802. évi alapítólevélben vállalt kötelezettségeket teljesítsék.[90] Ő azonban nem a létesítendő *Társaság* céljára, hanem az atyjuk által egy negyedszázaddal korábban életrehívott Országos Könyvtár javára kívánt adakozni. Ennek megfelelően egy, Bécsben, 1827. május 5-én kelt magyar nyelven kiállított okiratban hivatalos bejelentést tett a nádornak és az országgyűlésnek, miszerint 10 000 ezüstforint összegű alapítványt létesít avégből, hogy azon intézet számára, amely *„most is Széchényi Országos Könyvtár nevezete alatt fennáll és a mostani pesti Museumnak kezdete és talpköve..., Magyarországot illető, vagy magyarok által készülendő könyvek, kéziratok, képek, mappák és pénzek tovább is megszereztethessenek és így az említett Széchényi Országos Könyvtár újabb és újabb szerzeményekkel gyarapíttathasson..."*[91]

Az alapítvány felhasználásának módjára nézve a gróf ugyanezen okiratban a következőképpen rendelkezett:

1. a 10 000 forintnyi tőkepénz a SZÉCHÉNYI-családnál marad, közelebbről mindig annál a férfileszármazottnál, aki a segesdi majorátus ura lesz,
2. az alapító, ennek halála után pedig az említett majorátus birtokosa 1827. július 1-től kezdve negyedévenként köteles lesz a szóbanforgó tőke 5%-os kamatát a Széchényi Országos Könyvtár részére kifizetni,
3. ebből az évi 500 ezüst forintot kitevő kamatból 400 forintot kell az említett hungaricumok beszerzésére fordítani,
4. a fennmaradó 100 forintot pedig a Széchényi Országos Könyvtár őrének fizetési pótlékul kell kifizetni,
5. a vásárlásokra fordított összegről a nádor útján évente hivatalos elszámolást kell benyújtani a Helytartótanács számvevőségéhez s a számvizsgálat eredményéről értesíteni kell a SZÉCHÉNYI-család illetékes tagját,
6. ha a Széchényi Országos Könyvtár valaha megszűnnék, a segesdi majorátus akkori ura a 10 000 forintnyi tőkepénzt valamely más közérdekű nemzeti intézet gyarapítására, illetve fenntartására lesz köteles fordítani.[92]

SZÉCHÉNYI Lajosnak ez az alapítványa életbevágóan fontos támogatást jelentett a Könyvtár számára. Ismeretes ui., hogy a Múzeumi Alap keretében nem volt semmiféle olyan számottevő tétel, amely a *nyomtatott hungarica-állomány* rendszeres kiegészítését lehetővé tette volna. Hogy 1802-től 1820-ig a gyarapítás e tekintetben mégis folyamatos volt, az csak SZÉCHÉNYI Ferenc nagylelkűségének volt köszönhető; ő ti. a Könyvtár alapító oklevelében egészen magára vállalta e fontos feladatot. Ez a gyakorlat azonban nem volt megnyugtató, hiszen csak magát az alapítót kötelezte. Ennek felismerése indította annak idején MILLER múzeumigazgatót arra, hogy SZÉCHÉNYI Ferencet egy olyan pénzalapítvány létesítésére bírja, amely hosszú távon — a gróf halála utáni időkben is — biztosítékul szolgálhat a régi hungaricumok beszerzésére. Ezt az elképzelést lett volna hivatva megvalósítani 1819/20-ban az ún. *soproni könyvtár* kiárusítása. Ettől az akciótól azonban — tudjuk — egy segédkönyvtár létesítése érdekében SZÉCHÉNYI utóbb elállt, következésképpen a kérdés megoldatlan maradt. Így történt, hogy az alapító halála után valóban bekövetkezett az, amitől az illetékesek féltek: megakadt a régi könyv- és nyomtatványállomány kiegészítése.

Ezen a komoly hiányosságon kívánt segíteni SZÉCHÉNYI Lajos alapítványa. De nemcsak ezen segített, többet is nyújtott ennél. Egyrészt módot és lehetőséget biztosított kéziratos hungaricumok beszerzésére is, ami pedig a gyakorlatban kívül

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

esett SZÉCHÉNYI Ferenc gyarapító tevékenységén, másrészt állandó alapot is teremtett a mindenkori könyvtárőr fizetésének kiegészítésére is.

Természetesen SZÉCHÉNYI Lajosnak ezek az intézkedései nem közvetlen megfigyelésekre, hanem a Könyvtárból nyert félhivatalos értesülésekre támaszkodtak. Nyilván HORVÁT István volt az, aki az alapító halála után — felhívásra vagy önként — feltárta ennek fia előtt azokat a problémákat, amelyek az Országos Könyvtár fejlődésének útjában álltak, illetőleg működését megnehezítették. Végső soron tehát az elért nagy sikerhez úgylehet Horvát is hozzájárult.

Bizonytalan évek

Íme, ezek voltak az 1825/27. évi országgyűlés alkalmával azok az eredmények, amelyek a Múzeum Könyvtárát közvetve vagy közvetlenül érintették. Mindez azonban — láttuk — tulajdonképpen nem a rendek gondoskodásából eredt, hanem ismét csak néhány hazafias érzésű mecénás áldozatkészségéből. Azokkal az alapvető javaslatokkal, amelyeket JÓZSEF nádor a Múzeum továbbfejlesztésének érdekében a diétán előterjesztett, tudvalevőleg még csak nem is foglalkoztak a rendek. Így lényegében minden a régiben maradt. A folytonosan növekvő múzeumi gyűjtemények az egykori BATTHYÁNY-villa szűkös szobáiban felhalmozva, félig-meddig rendezetlenül egyre kevésbé voltak képesek rendeltetésüket betölteni.

Kiváltképpen nehéz helyzetbe került a Könyvtár, amely a MILLER halálát követő években (1824-ben és 1825-ben) — tudjuk — két nagy, közel 3000 kötetet felölelő magángyűjteménnyel gyarapodott, ti. VUCHETICH Mátyás és KÉLER Gottfried tékájával.[93] Ezt a gyarapodást már sem felállítani, sem feltárni nem lehetett. A férőhely hiányán kívül ui. a személyzethiány is bénítólag hatott az intézet működésére. Ismeretes, hogy 1821 óta változatlanul két személyre, HORVÁT Istvánra és ZIMMERMANN famulusra hárult mindennemű könyvtári feladat. S mindezeken a hiányosságokon még átmenetileg sem lehetett segíteni, mert nem nyert orvoslást a legfőbb baj, a nyomasztó pénzhiány sem. A Múzeumi Alap megerősítésének ügye minden mással együtt függőben maradt.

A reinventációs és katalogizáló munkálatok befejezése után tehát a tettrekész HORVÁT István kénytelen volt a Könyvtár további reformálásával egyelőre felhagyni, várakozni arra az időre, amikor az országgyűlés majd megteremti a fejlesztés feltételeit. Addig az olvasószolgálat ellátása mellett legfeljebb némi katalogizáló munkát végezhetett. Pedig ekkoriban már küszöbön állt a *Tudós Társaság* tényleges megalakulása és működésének megindulása, vagyis elközelgett az Országos Könyvtár számára a komoly tudományos elvárások ideje.

B) József nádor újabb akciója az 1830. évi országgyűlésen

Három évi várakozás után, 1830 szeptemberében került sor a következő országgyűlés összehívására. Az ország azt remélte, hogy megkezdődik az előző diéta által kiküldött bizottságok átdolgozott reformjavaslatainak tárgyalása. Erre azonban nem kerülhetett sor. A bécsi udvar itt és most csupán néhány konkrét önérdekű célját kívánta elérni. A nemzet programjából ez alkalommal csupán egy újabb nyelvtörvény megalkotásához, a magyar nyelv használatának a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való kiterjesztéséhez volt hajlandó hozzájárulni. Ezen

ügyek letárgyalása után, még a szóbanforgó év decemberében feloszlatta a törvényhozást. Ám az országgyűlés azzal, hogy — kivált WESSELÉNYI Miklós hatására — a reformjavaslatok kinyomtatását és a megyékbe való szétküldését elrendelte, mégis jelentős lökést adott a reformmozgalom kibontakozásának.[94]

JÓZSEF nádor alighanem eleve tisztában volt azzal, hogy ezen az országgyűlésen a Nemzeti Múzeum ügyét nem lehet dűlőre vinni. Ennek ellenére újabb írásos jelentést terjesztett a rendek elé a vezetése alatt álló kulturális intézet helyzetéről, egyben — némileg bővítve — megismételte korábbi alapvető jelentőségű fejlesztési javaslatait is.

Nádori jelentés a Könyvtárról

A nádor-elnöki jelentés[95] ugyanúgy, mint korábban, most is tudományos és pénzügyi részből állt.

A tudományos beszámoló — minthogy csupán négy évről szólt — a Könyvtárra nézve alig tudott valamiről számot adni. Közölte, hogy

a) 1827 folyamán mind a könyv-, mind a kéziratgyűjtemény revíziója befejeződött,

b) elkészült a „teljes" könyvállomány katalógusa is,

c) folyamatban van az új szerzemények katalogizálása,

d) a Helytartótanács 1827. október 9-én 26 559 szám alatt újabb rendeletben intézkedett a kötelespéldányok beszolgáltatásáról,

e) DOBAY Gyula pozsonyi gyógyszerészmester 262 kötetből álló irodalmi apparátust ajándékozott a Könyvtárnak.

Közös múzeumi eseményként említette a jelentés

a) az *Acta Musei* c. kiadvány II. kötetének összeállítását és sajtó alá rendezését, végül

b) KITAIBEL PÁL *Hydrographia regni Hungariae* c. művének a múzeumi tisztviselők közreműködésével történt kiadását.

A Múzeum pénzügyi helyzete

Az Országos Pénztár által összeállított, 1830. szeptember 30-ig terjedő pénzügyi tájékoztatóban jelentkezik első ízben, bár még nem kizárólagosan az *ezüst-* vagyis *pengőforint*ban *(in moneta conventionali)* való számadás; a *váltóforint* mint fizetési eszköz ettől kezdve fokozatosan kiszorult a közhasználatból s természetesen az Alap gazdálkodásából is. A tájékoztató

a) a Múzeum vagyoni állapotáról (tőkéjéről és jövedelméről)[96] a következő képet nyújtja. (Lásd a 211. oldalon lévő táblázatot).

b) Az intézet rendszeres (belső üzemi) kiadásainak évi összege 1830. szeptember 30-ig összesen 8321 váltóforintot és 23 krajcárt tett ki; a tételek lényegileg ugyanazok voltak, mint 1825-ben;[97]

c) az összkiadásokból a személyzet rendes fizetésére (ideértve a Múzeumi Alapot kezelő országos pénztári alkalmazottak salariumát is) 5440 váltóforintot fordítottak; mint kiegészítő tétel szerepelt a múzeumon kívül lakó tisztviselők (HORVÁT István és FRIVALDSZKY Imre) lakbére 500+250=750 váltóforint; a nyugdíjakra 640 forintot fordítottak.[98]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Tőkefelajánlások és segélyek	Tőkeösszeg				Évi kamatok			
	Ezüst-		Váltó-		Ezüst-		Váltó-	
	forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
I. Különleges rendeltetésű tőkék	12 600	—	108 636	48	656	—	6 378	06
II. Rendeltetés nélküli tőkék			149 183	47			8 951	01
III. Évi segélyek							2 100	—
	12 600	—	257 820	35	656	—	17 429	7

A nádor javaslatai

Ami a nádor-elnöki javaslatokat illeti, ezek elsősorban ismét

a—b) a Pénzalap megerősítésére és a személyi státus kiegészítésére,

c) a múzeumpalota felépítésére és

d) a JANKOVICH-gyűjtemények megvételére

irányultak, másodsorban pedig

e) esetleg a RÁDAY-könyvtár megvételére, amelyet a grófi család 90 000 forintért kínált fel a Múzeumnak.[99]

Mindezeket a rendek ez alkalommal is csupán tudomásul vették, tárgyalásukat azonban — időhiány miatt — megint elhalaszották. HORVÁT István és a Múzeum többi felelős őre tehát újabb két évi várakozásra kényszerült.

C) Az 1832/36. évi országgyűlés múzeumi törvényei

Ismeretes, hogy 1830-ban és 1831-ben az ország határain kívül és belül nagyjelentőségű történelmi események játszódtak le. 1830 júliusában Franciaországot újra forradalom rázta meg, amely a polgárosodás folyamatát egy lépéssel megint előbbre vitte. Ugyanezen év novemberében pedig az ún. kongresszusi Lengyelországban az orosz cári uralom ellen nemzeti felkelés tört ki, amely a következő év októberéig nyugtalanságban tartotta a Habsburg-birodalmat is. Végül, de nem utolsó sorban az 1831-ben kitört kolerajárvány kapcsán támadt zavargások miatt hazánkban is válságos helyzet alakult ki.[100]

A reformmozgalom megerősödése

Mindez természetesen nem maradhatott hatás nélkül politikai és társadalmi életünkre. Felsőbb köreinkben és hovatovább a bécsi udvarban is kezdtek ráeszmélni arra, hogy Magyarországnak az új idők által megkívánt politikai és társadalmi átalakításával foglalkozni kell: fokozatosan utat kell nyitni a korszerű reformoknak. A *Tudós Társaság*ot megalapító SZÉCHENYI István 1830-ban és 1831-ben kiadott két, korszakos jelentőségű könyvével a *Hitel*lel és a *Világ*gal meghirdetette a reformmozgalom programját és mozgósította a polgárosodás híveit. Hasonlóképpen jelentős hatást gyakorolt a közvéleményre WESSELÉNYI Miklós is, az országgyűlési ellenzéknek fő szervezője, aki SZÉCHENYI programját a rendi függetlenségi küzdelmek felújításával kapcsolta össze s a haladás és nemzeti függetlenség egységét igyekezett a liberalizmus szintjén kialakítani.[101]

Ilyen előzmények után ült össze 1832. december 16-án az az országgyűlés, amely most már mindenképpen reformtörvények alkotását tartotta fő feladatának.[102] JÓZSEF nádor felmérvén a helyzetet, elhatározta, hogy ez alkalommal a Múzeumra vonatkozó legfontosabb javaslatait megszavaztatja a rendekkel.

Újabb nádori jelentés

Így is történt. Miután előzőleg hazafias szellemű körlevelek útján erőteljes agitációt folytatott a vármegyékben és városokban, jelezvén, hogy mely ügyekben kér tőlük megértő támogatást, — a dietális ülésezések második évében, 1834-ben ismét beterjesztette szokásos jelentését a Múzeumról és Könyvtárról s megismételte korábbi vonatkozó javaslatait is.[103]

Az intézetnek 1830 óta történt gyarapodásáról két bejelentést tett.

Először közölte azoknak a mecénásoknak névsorát, akik kisebb-nagyobb ajándékokkal növelték a Könyvtárt és különgyűjteményeit, megemlítvén gr. REVICZKY Ádám kancellár, ÚRMÉNYI Ferenc fiumei kormányzó, SZILASSY József hétszemélynök, KRIEBEL János galíciai kormányszéki tanácsos és ITTEBEI KISS Antal kir. udvarnok nevét.

A Jankovich-gyűjtemények megvétele

Ezt követőleg pedig tudtára hozta a követeknek, hogy — a törvényhatóságok előzetes megkérdezése alapján — adásvételi szerződést kötött JANKOVICH Miklós táblabíróval, az országos hírű mű- és könyvgyűjtővel óriási vagyont érő könyv- és kézirat-, régiség- és képtárának a Nemzeti Múzeum számára való megvásárlásáról. Tájékoztatásul elmondta, hogy JANKOVICH ez ügyben már 1825 elején beadvánnyal fordult hozzá, felajánlván megvételre valamennyi gyűjteményét. A vételárt 120 000 ezüstforintban jelölte meg, de megjegyezte, hogy a nemzet és a haza iránt érzett szeretetből és hálából kész lenne ebből az összegből egyharmad részt, 40 000 forintot elengedni. Minderről — így folytatódott a nádori előadás — az országgyűlés már annak idején tudomást szerzett, de sem akkor, 1825/27-ben, sem később, 1830-ban nem volt mód és lehetőség e kérdéssel való foglalkozásra. Jelen országgyűlés összehívása előtt másfél évvel, 1831 tavaszán JANKOVICH megismételte ajánlatát, de ekkor — tekintettel a gyűjtemények gyarapodására — a vételárat már 150 000 ezüstforintban szabta meg. Ő, a nádor személyesen is meggyőződvén a gyűjtemények roppant gazdagságáról és becséről, kedvező választ adott JANKOVICHnak és 1832. november 10-én — a közalapítványi ügyek igazgatójának bevonásával — megkötötte vele a szerződést.[104]

A latin nyelven megfogalmazott és a rendeknek bemutatott *szerződés* kilenc pontban rögzítette a nagyjelentőségű ügylet feltételeit. Az első hét pont JANKOVICH nyilatkozatait és kívánságait tartalmazta, az utolsó kettő pedig a közalapítványi

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

ügyek igazgatójának, NAGY Istvánnak és HORVÁT Istvánnak a Múzeum nevében vállalt kötelezettségeit.

1. Kijelenti az eladó, hogy teljes és csorbítatlan régiségi és irodalmi gyűjteményét 150 000 ezüstforintért örök időkre átengedi a Magyar Nemzeti Múzeumnak úgy azonban, hogy ebből az összegből a haza iránti fiúi kegyeletből önkéntes ajándék címén 50 000 ezüstforintot a Múzeumi Alapnak felajánl, vagyis ténylegesen csak 100 000 ezüstforintot kér kifizetni.

2. Tudomásul veszi, hogy a szerződés csak az országgyűlés jóváhagyása után válik jogérvényessé. Egyben az országos rendek tájékoztatására húsz tételben felsorolja gyűjteményének fő osztályait.

3. Megállapítja, hogy LUTHER Márton eredeti végrendelete, amelyet korábban a pesti magyar ág. hitv. evangélikus egyháznak ajándékul kötött le, úgyszintén néhány drágamívű kegytárgy, amelyet a pesti helvét hitv. reformált egyháznak, illetőleg a rácalmási róm. kat. egyháznak kötelezően odaígért, nem tartozik a Múzeumnak átengedett gyűjteményekhez.

4. Kívánja, hogy gyűjteményének tévedésmentes átadása és átvétele érdekében mindennemű tárgyak tételes összeírására nádori bizottság neveztessék ki, a drágaságok értékelésére pedig — szükség esetén — szakértő becsüsök alkalmaztassanak. Kijelenti továbbá, hogy mindaddig, amíg a szerződés országgyűlési jóváhagyást nem nyer, az egész gyűjtemény tulajdonjogát magának tartja fenn; abban az esetben pedig, ha a jóváhagyás a legközelebbi diétán nem következnék be, szabadságában fog állni a szerződéstől visszalépni.

5. Leszögezi, hogy a gyűjteményeiben, ti. az érmek, könyvek, kéziratok, metszetek kategóriájában előforduló másodpéldányok — megállapodás szerint — nem kerülnek a Múzeum birtokába, hanem továbbra is saját tulajdonában maradnak. Egyben ígéretet tesz arra, hogy hátralevő élete folyamán esetleg még szerzendő új gyűjteményeinek elsőrendű örökösévé a Nemzeti Múzeumot fogja kijelölni, s erre vér szerinti örököseit is kötelezetteknek nyilvánítja.

6. Kéri, hogy átadandó dolgait névbélyegzőjével megjelölhesse, illetőleg hogy szabadságában álljon — mindenkor a nádor előzetes engedélyével — volt gyűjteményi tárgyait tudományos publikáció formájában ismertetni.

7. Kijelenti, hogy abban az esetben, ha a legközelebbi országgyűlésen a szerződés megerősítése nem következnék be, gyűjteményeit a Múzeumtól visszaveszi és kötelezi magát s szerződés aláírásakor előlegként felvett 16 000 ezüstforint összegnek és az utána járó 5%-os kamatnak készpénzben való visszafizetésére.

8. NAGY István és HORVÁT István együttesen kinyilvánítják, hogy JANKOVICH Miklós említett gyűjteményeit a felsorolt feltételek mellett nemcsak elfogadják, hanem a vállalt fizetési kötelezettség biztosítékaként különleges zálogként lekötik a teljes Múzeumi Alapot.

9. Ígérik és fogadják, hogy a szerződés aláírása után a ténylegesen kifizetendő 100 000 forintnyi érték számlájára a Múzeumi Alapból azonnal készpénzben 16 000 ezüstforint foglalót szolgáltatnak ki JANKOVICHnak; továbbá, hogy a szerződés jóváhagyását követő első évben ezt az összeget 20 000 ezüstforintra egészítik ki, majd a rákövetkező évben újabb 20 000 ezüstforintot folyósítanak a jóváhagyás keltétől számított törvényes kamatokkal együtt. Ami pedig a fennmaradó 60 000 ezüstforintot illeti, arról a Múzeum hat darab, egyenként 10 000 ezüstforint értékű és 6% kamatozású kötvényt fog kiadni, biztosítva az eladót, hogy ezek közül minden évben egyet-egyet készpénzre válthat a Múzeumi Alapból.[105]

A szerződés bemutatása után JÓZSEF nádor jóváhagyást kért a rendektől, majd azokat az intézkedéseket ismertette, amelyeket a gyűjtemények átvétele és összeírása, illetőleg a vételárnak részletekben való kifizetése tárgyában tett.

A pénzügyek

Következett a nádori jelentés pénzügyi része: a vagyonmérleg és a legfontosabb tételek.

a) Íme a Múzeumi Alap 1833. évi vagyonmérlege:

Érték	Bevétel				Kiadás				Maradvány			
	Ezüst-		Váltó-		Ezüst-		Váltó-		Ezüst-		Váltó-	
	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.	ft	kr.
Kötlevelekben	117 502	49	246 754	53	—	—	246 754	53	117 502	49	—	—
Készpénzben	24 285	39	13 916	25	24 239	54	13 916	26	42	26	—	—
Együttesen	141 783	28	260 671	18	24 239	54	260 671	19	117 545	75		

Megjegyzendő, hogy ezen elszámolás kiadás-rovatában szereplő tételek nemcsak az intézet rendszeres (üzemi) kiadásait jelölik, hanem ezekkel együtt mindennemű bankügyletből (felvett kölcsönök kamatainak törlesztéséből, tőkéinek visszatérítéséből stb.) eredő kiadásokat is.[106]

b) Ugyanezen időig bezárólag az egész intézet rendszeres évi összkiadása 5699 ezüstforint 20 kr-ra ment;[107]

c) ebből az összegből személyi fizetésekre (ide értve a Múzeum pénzeit kezelő országos pénztári alkalmazottak járulékát is) 4250, lakbérekre 300, nyugdíjakra 136 ezüstforintot fordítottak;[108]

d) a társadalom részéről 1830 óta tett új pénzfelajánlások összege 1900 ezüst- és 1000 váltóforintot tett ki;[109]

e) az *Országos Pénztár Alap*jából *(Fundus Regnicolaris Cassae)* 1833 júniusáig 29 000 ezüstforint kölcsönt kellett felvenni.[110]

Javaslatok

A rendek elé terjesztett nádori javaslatok — tekintettel arra, hogy a JANKOVICH-ügy már befejezettnek volt tekinthető — csupán három tárgyra szorítkoztak, nevezetesen egy új múzeumpalota építésére, a Múzeumi Alap gyarapítására és a Múzeum tudományos és közművelődési szerepének biztosítására.

a) Megállapította a nádor, hogy az intézet otthona, az egykori BATTHYÁNY-villa többé nem alkalmas a gyűjtemények elhelyezésére és kiállítására. A villa ui. nemcsak elegendő férőhelyet nem nyújt a Múzeum tárainak, hanem annyira rossz állapotban is van, hogy tetemes összegeket felemésztő folytonos tatarozásra szorul.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A nemzet érdeke az, hogy az intézet számára mielőbb *egy művészi kivitelű új épület emeltessék*. Ehhez a tervek már elkészültek. A kivitelezéshez hozzávetőlegesen 400 000—500 000 ezüstforintra lenne szükség. Ennek az összegnek az előteremtése pedig — tekintve, hogy a Múzeumi Alap jövedelméből csupán a legszükségesebb üzemi költségekre futja — a rendekre vár.

b) De elkerülhetetlenül szükség van — folytatta a nádor — *a Múzeumi Alap vagyonának tetemes megnövelésére* is. Az intézet kincseinek megőrzése, gondozása és gyarapítása ui. kiváló tudományos képzettségű szakembereket kíván, ezeket pedig kellő módon kell fizetni, hogy egészen feladatuknak szentelhessék magukat. Jelenleg sajnálatos módon az a helyzet, hogy a múzeumi tisztviselők megélhetésük biztosítása végett más állásokat is kénytelenek vállalni. Egyébként, ha a múzeumpalota megépül s a látogatóforgalom megnövekszik, a személyzet létszámát is emelni kell. De nemcsak személyi, tárgyi okokból is erősíteni kell az Alapot, mert csak ezáltal válik lehetségessé a gyűjtemények állandó fejlesztése.

c) Mindezen felül — így végződött a nádori javaslat — arról is gondoskodni kell, hogy a Múzeum tárai mind a tudományok előmozdítása, mind pedig a közműveltség emelése érdekében az *Acta Musei*ben kellőképpen ismertetve legyenek. E feladat célszerű ellátásához pedig ajánlatos lenne a Tudós Társasággal való szorosabb kapcsolat felvétele.[111]

A múzeumi törvények

József nádor javaslatai ez alkalommal nem maradtak elintézetlenül. A harmincas években egyre növekvő nemzeti lelkesültség hatása alatt immár közmeggyőződéssé vált, hogy áldozathozatal nélkül nem lesz új Magyarország. S valóban az országgyűlés olyan tiszteletreméltó magatartást tanúsított, amilyen a korábbi diétákon nem fordult elő. A megyei követek most nem krajcáros alapú segélyt szavaztak meg a Múzeum számára, miként 1807-ben tették, hanem hatalmas többszázezer forintnyi összeget, mégpedig kizárólag és kötelező módon a birtokos nemesség és a szabad királyi és bányavárosok terhére. Felajánlásukat az 1836: 37. tc-ben rögzítették.[112] E szerint

a) a múzeumpalota felépítésére 500 000,

b) a Jankovich-*gyűjtemények megvételére* 125 000 ezüstforintot szavaztak meg,

c) egyszersmind elrendelték, hogy a *Nemesi Felkelési Hozzájárulási Alap* készpénzének évi 12 000 pengőforintot kitevő kamatjövedelme (amely 1827 óta a Ludoviceum javára volt lekötve) ezután ideiglenesen a Múzeum jövedelmeihez kapcsoltassék.

Megemlítendő még az is, hogy a diéta e múzeumi törvényben nemcsak áldozatkészségéről tett tanúságot, hanem a Múzeum iránti felelősségtudatáról is. A jelzett törvénycikk 4. §-ában ui. elrendelte, hogy az intézet mindennemű gyűjteményeiről — az országgyűlés által kiküldendő bizottság ellenőrzése mellett — *összeírás* készüljön s ez az ország valamennyi törvényhatóságának megküldessék.

Gondja volt az országgyűlésnek arra is, hogy egy másik törvényben (1836: 38. tc.) megörökítse azok nevét, akik 1827 óta pénzadománnyal vagy egyéb ajándékokkal gyarapították az intézetet. Itt nyert *nyilvános elismerés*t — néhány

szerényebb felajánlás mellett — Széchényi Lajos 10 000 forintnyi alapítványa, valamint két újabb nagyszerű ajándék: gr. Illésházy István régi családi könyvtára és Pyrker János László egri érseknek nagybecsű képtára. Mindezeken a törvényeken kívül még két fontos határozatot is hozott az országgyűlés, nevezetesen:

a) hogy a Múzeumból a diéta engedélye nélkül sem iromány a maga eredetiségében, sem egyéb tárgy ki ne adassék, ki ne kölcsönöztessék;

b) hogy Horvát Istvánnak, a Széchényi Országos Könyvtár őrének ezután évente személyéhez kötött 2000 pengőforintnyi tiszteletdíj fizettessék.[113]

A Múzeum őrei és az ország intelligenciája bizonyára boldog örömmel fogadták ezeket az eredményeket és méltón érezhettek hálát József nádor iránt, akinek ez a jelentős siker legfőképpen köszönhető volt.

Illésházy István ajándéka

Része lehetett József nádornak az Illésházy-féle családi könyvtár megszerzésében is. Az ajándékozó gróf ui. azok közé a hazafias érzésű, nagytekintélyű mágnások közé tartozott, akik iránt a nádor hosszú időn át őszinte bizalommal viseltetett s akiknek tanácsával fontosabb politikai kérdésekben úgylehet nem egyszer élt. Illésházy István (1762—1838) az ország egyik régi, dúsgazdag vezető családjának sarja volt, egyenes leszármazottja a XVII. század elején oly nevezetes szerepet játszott azonos nevű nádornak. Mint nagy felvidéki uradalmak birtokosa, Liptó és Trencsén megye örökös főispánja ő maga is élénk szerepet játszott a napóleoni és az azt követő idők közéletében: az országgyűléseken a nemzeti megújhodás ügyének volt képviselője. Híressé vált, mint nemzetébresztő írók és emberbaráti törekvések bőkezű mecénása is. Élen járt a Ludoviceumra adakozó főrangúak sorában is. Fényűző nagyúri élete azonban végül is anyagi romlásba döntötte. Öregségére olyannyira eladósodott, hogy kénytelen volt birtokai nagyrészét elidegeníteni és csallóközi szerény kúriájába visszavonulni. Családjának utolsó sarja lévén, megmaradt ingóságait élete végső éveiben elajándékozgatta. Így járt el Trencsén megyei *dubnici* kastélyában őrzött mintegy 6000 tételt felölelő *családi könyvtárával* is. 1835. június 22-én levelet intézett József nádorhoz s ebben minden feltétel nélkül kijelentette, hogy több nemzedéken át összegyült, általa is tetemesen gyarapított könyv-, kézirat- és térképgyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak — vagyis a Széchényi Országos Könyvtárnak — ajándékul adja. A sok *ciméliát* (kódexeket, régi és ritka nyomtatványokat) tartalmazó tékát a nádor megbízásából Horvát István vette át Dubnicon a szóbanforgó év szeptemberében. A Pestre felhozott nagybecsű ajándékkal azonban egyelőre nem lehetett mit kezdeni: helyhiány miatt minden kicsomagolatlan maradt, ládákba zárva várta az új múzeumpalota megépülését.[114]

A személyzetnövelés kérdése

Az országgyűlésnek 1836 májusában történt bezárása után Horvát Istvánnak oka volt arra, hogy a Könyvtár helyzetét illetően bizakodással tekintsen a jövő elé. A páratlanul gazdag és becses Jankovich-gyűjtemények megszerzése — úgy vélhette — új korszakot nyit az intézet történetében. A Múzeumi Alap jövedelmének hosszú távra szóló intézményes növelésétől pedig mindenekelőtt azt várta, hogy véget fog vetni az eddigi két évtizedes kínos takarékosságnak és lehetővé teszi a

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

fejlődés egyik fő akadályának, a személyzet elégtelenségének mgszüntetését. Új tudományos képzettségű munkatársak alkalmazása nélkül ui. a JANKOVICH-téka átvétele is lehetetlennek látszott. JÓZSEF nádor sem gondolhatta azt, hogy e tömérdek gyűjtemény számbavételét, az eladó és vevő által egyaránt megkövetelt előzetes összeírását új könyvtári munkaerők bevonása nélkül el lehet végezni. Hiszen itt a Széchényi Országos Könyvtár teljes állományát messze túlhaladó roppant mennyiségekről volt szó. *A hungarica-gyűjtemény (könyvek, füzetek és kisnyomtatványok tömege) egymagában is mintegy 62.000 tételre ment.* Ehhez járult a külföldi könyveknek több mint 16 000 kötete. S mindezen felül adva voltak még a gazdag *különgyűjtemények*, közöttük elsősorban a *középkori kódexek* és *oklevelek* százai, valamint az *újkori kéziratok* és *iratok* ezrei.[115]

Ebből a küszöbön álló óriási munkából HORVÁT a legjobb akarattal is csupán egy részletet végezhetett el. Ő ui. a könyvtárőri tiszten kívül a nádor engedelmével annyi különféle hivatalt látott el, hogy szinte képtelen volt további feladatok vállalására. 1835-ben még mindig megbízott professzorként működött két egyetemi tanszéken, emellett jegyzője volt az egyetemi elnöknek és bíróságnak, és a TRATTNER kiadó cég megbízásából 1832 óta ő szerkesztette a *Tudományos Gyűjteményt*. Végül pedig — HALICZKY Antalnak 1837 júniusában történt halála óta — mint rangidős őrnek neki kellett ellátnia a Múzeum igazgatói teendőit is. Sok idejét és jelentékeny energiáját kötötte le természetesen saját literátori tevékenysége is. Nem csoda, ha JÓZSEF nádor különleges megbízásának, hogy ti. a KRIEBEL-féle nagy történeti munka megírásában részt vegyen, nem tudott eleget tenni.[116]

Ilyen mérvű elfoglaltság mellett HORVÁT a Könyvtárban jelentkező rendszerű feladatokkal is csak nehezen tudott megbirkózni. Személyesen és közvetlenül csak a hivatalos levelezést és a gyarapítással kapcsolatos feladatokat s talán az új szerzemények katalogizálását végezte, az olvasó- és kutatókiszolgálást — az igényesebb esetek kivételével — famulusára bízta. Nem férhet tehát kétség ahhoz, hogy várva várta azt a napot, amikor legalább az 1821 óta üresedésben levő adjunktusi állás betöltésre kerül. Erre régóta több tudós jelöltje is volt, így ENDLICHER István, KASSICH Ignác, RUMY Károly György, SARTORI Sámuel és TESCHEDIK Ferenc. Ismételten kérte JÓZSEF nádort, hirdessen versenypályázatot e tisztségre.[117]

Mátray Gábor alkalmazása

A nádor azonban — bár meg volt győződve HORVÁT kívánságának jogosultságáról — egyelőre még mindig vonakodott attól, hogy rendes véglegesített tisztviselőt nevezzen ki a Könyvtárba. Csupán arra volt hajlandó, hogy egy napidíjas írnok felvételét engedélyezze a könyvtárőr támogatására. Elhatározását 1837. június 12-én közölte HORVÁTtal, engedélyt adván neki, hogy MÁTRAY (ROTKREPF) Gábor (szül. 1797) okleveles ügyvédet és literátort, a Pesten megjelenő *Regélő* és *Honművész* című irodalmi testvérlapok szerkesztőjét, zenei kultúránk korszerűsítésének egyik előharcosát maga mellett munkatársul alkalmazhassa. Ámde ez az intézkedés nem a Széchényi Országos Könyvtár belső munkálataiban való segédkezés érdekében történt, hanem kimondottan a JANKOVICH-gyűjtemények összeírásának gyorsabb lebonyolítására. Világosan kifejeződött ez abban, hogy MÁTRAYt nem könyvtári írnokká nevezte ki a nádor, hanem a JANKOVICH-gyűjtemények átvételi bizottságának jegyzőjévé.[118]

A Jankovich-gyűjtemények összeírásának ügye

A JANKOVICH-tékának és kapcsolt részeinek számbavétele tulajdonképpen már évekkel korábban, mindjárt az adásvételi szerződés megkötése után elkezdődött. A nádor által kinevezett átvételi bizottság, amelyben HORVÁT István, NAGY István közalapítványi igazgató, FÁY András író és WESZERLE József egyetemi tanár foglalt helyet, már 1832 novemberében megkezdte működését. A munkálatok a Hatvani utcai JANKOVICH-házban folytak, ahol a legbecsesebb állományrészek voltak zár alatt tárolva. Sajnálatosképpen azonban a robotszerű írnoki munkához nem szokott rangos bizottsági tagok hamar belefáradtak, beleuntak a munkába. De ezen túlmenő nehézségek, akadályok is jelentkeztek. JANKOVICH ui. több elvi és technikai kérdésben nem tudott megegyezésre jutni a bizottsággal. Emiatt, de egyéb okok miatt is négy-öt évig csak akadozva folytak a munkálatok, sőt olykor hosszabb időre meg is álltak. Sok huzavona után az első kedvező fordulat *1836 tavaszán* következett be, amikor *az országgyűlés megerősítette az adásvételi szerződést*, s ennek hatása alatt JANKOVICH beleegyezett abba, hogy tékájának külföldi állományát, amely Kerepesi úti házában volt elhelyezve, a Múzeum számolatlanul, egy tömegben vegye át s csak utólagosan, későbbi időkben legyen köteles róla összeírást készíttetni. Másfelől ugyanezen év júniusában végbement valamennyi gyűjteménynek a Múzeum számára való formális (jogi) átadása-átvétele is. A Hatvani utcai házban őrzött hungarica-könyvtár, valamint a régészeti-műtörténeti gyűjtemények gyorsított összeírása most már a Múzeum számára még kívánatosabbá vált. Ennek a kívánalomnak teljesülését remélte a nádor MÁTRAY Gábor alkalmazásától.[119] Egy váratlan, egész Pestet sújtó szörnyű elemi csapás azonban áthúzott minden számítást. 1838 márciusában a Duna árvíze elöntötte a várost és sok egyéb érték mellett romlással fenyegette a Múzeumot és a Hatvani utcai JANKOVICH-házban felhalmozott gyűjteményeket is.

4. AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZKATASZTRÓFA ÉS AZ ÚJ MÚZEUMPALOTA FELÉPÍTÉSE

A) A Könyvtár és a Múzeum megmentése

Pest elöntése

Pest és Buda alacsonyan fekvő partmenti része a XVIII. században és a XIX. század elején elég gyakran szenvedett a Duna áradásaitól. A vész oka az alföldi folyószakasz sajátságos hidrológiai jellegében rejlett. A kis esésű, zátonyokkal, szigetekkel tele lomha folyam medrében télen könnyen képződtek vastag, gyakran fenékig érő jégtorlaszok; ezek olvadás idején megakadályozták az árhullámok sima lefutását s a folyót medréből való kilépésre kényszerítették.[120]

Ez történt most is. A Csepel-sziget északi csúcsánál keletkezett óriási torlasz feltartóztatta a jégzajlást s megkezdődött a vízszint rohamos emelkedése. Buda mélyen fekvő külvárosait (a Rácvárost és a Vízivárost) védőművek híján már március 6-án elöntötte az 5 m 75 cm-re emelkedett Duna víze, de Pest a XVIII. század vége óta gátakkal volt megerősítve s így egy darabig sikerrel állhatott ellen az ár ostromának. Az északi kerületeket a magas fekvésű Váci úthoz csatlakozó ún.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Váci-gát, a déli külvárosokat az ugyancsak magas fekvésű Soroksári út vonalában a Duna-partig húzódó ún. Soroksári-gát biztosította. A Belváros védelmére a veszély kezdetén kb. a mostani Duna-korzó szakaszán egy hevenyészett harmadik töltést emeltek. Mindez azonban elégtelennek bizonyult az egyre növekvő árhullámmal szemben. Március 12-én már 6 m 75 cm vízmagasságot jeleztek a parti mércék, a következő nap reggelén 7, délután 7,5, este már több mint 8 métert. A szerencsétlenséget nem lehetett elhárítani. A víz még ugyanezen napon (13-án) előbb a belvárosi parterősítésen csapott keresztül, majd a Váci töltést szakította át. A Belváros, a Lipótváros és a Terézváros mélyebb részei víz alá kerültek. Másnap, 14-én reggel átszakadt a Soroksári-gát is s a jeges Duna behatolt a Ferenc- és Józsefvárosba is.[121]

A mentési munkálatok

A félrevert harangok zúgásából HORVÁT István már éjfél óta tudhatta, hogy baj van, de a veszély nagyságát aligha mérte fel, minthogy ablakából kitekintve az egész piacteret (Engels-tér) és az Országutat (Bajcsy-Zsilinszky út) száraznak látta. A víz ti. miután a mélyen fekvő utcákat és tereket kitöltötte, csak lassan nyomult a magasabb részek felé. HORVÁT még kocsival tudott a Múzeumhoz hajtatni. De itt láthatta, hogy a víz a mai Boráros-tér felől félelmetesen hömpölyög a mai Kálvin-tér felé. Utóbbi hamarosan víz alá került, ugyancsak az Üllői-út és a mai Baross- utca torkolata, majd szemlátomást megteltek a múzeumkertet övező utcák is. Maga a kert, mivel terraszon fekszik, ekkor még szigetként emelkedett ki a vízből. HORVÁT, amint áttekintette a helyzetet, sietve visszahajtatott a Lipótvárosba, felkereste gr. CZIRÁKY Antal országbírót, JÓZSEF nádor helyettesét és POLLACK Mihályt, az új múzeumpalota építészét s velük együtt ismét a Múzeumhoz kocsizott.

Az új palota fundamentumának építése már az előző nyár óta folyamatban volt. Ennek védelmére POLLACK semmit sem tehetett, mert a víz időközben alámosta a Múzeum kerítését, birtokába vette az egész belső udvart s ellenállhatatlanul nyomult az alapozások felé. A könyvtári és a múzeumi anyag, „az ország kincse" biztonságba helyezése érdekében célszerűnek látszott a földszinten elhelyezett gyűjteményeket a villa emeletére felhordatni. CZIRÁKY országbíró erre nyomban parancsot is adott HORVÁTnak, de segítséget az általános zűrzavar közepette sem ő, sem POLLACK építész nem nyújthatott. Minthogy pedig a Múzeum másik két tisztviselője (SADLER József és FRIVALDSZKY Imre), illetőleg két napidíjasa (MÁTRAY Gábor és RAMISCH Antal természettári írnok) az elárasztott városrészekből nem tudott a Múzeumhoz jutni, HORVÁTnak egyedül kellett megszerveznie a mentést.

Hogy emberéletben kár ne essék, HORVÁT először azt rendelte el, hogy a kertben álló kis lakóházacskákból a múzeumi famulusok családtagjaikat és holmijukat kiköltöztessék. Ez üdvös intézkedés volt, mert e lakások csakhamar egymásután összeomlottak.

Ezután kb. reggel 9 órakor a Könyvtár és a Természeti tár mentésére került sor, minthogy az alattuk levő pincékbe a víz kezdett behatolni. Az Érem- és Régiségtár pince nélküli épületrészben volt elhelyezve, kiköltöztetése tehát halasztást tűrt. A munkálatokhoz HORVÁT a Múzeum három famulusával (GRÓMAN Andrással, CSERONKA Andrással és DRÉHER Istvánnal), valamint egy volt famulus özvegyével (ZIMMERMANNÉval) látott hozzá. Roppant feladat volt! A könyvek tízezreit és a muzeális tárgyak ezreit kellett lehető gyorsasággal az emeletre felcipelni, mert a víz szintje szünet nélkül fenyegetően emelkedett. Bevonták a munkába a famulusok családtagjait, majd azt a 11 katonát is, akik a Múzeum rendes biztonsági őrszolgálatát látták el. 11 óra körül váratlanul további erősítés érkezett: újabb 12 katona, akik őrségváltásra voltak kirendelve. HORVÁT Istvánnak jutalom ígéretével sikerült az első katonacsoportot is visszatartani, s így most már viszonylag számottevő gárdával folytatódhatott a nehéz munka, amelynek során pánikhangulattal is meg kellett küzdeni.

A Könyvtár mentése a kéziratokkal, a régi és ritka nyomtatványokkal kezdődött, majd a törzsanyaggal meg a múzeumi irattárral folytatódott. Este 6 óráig szüntelenül tartott a munka. Ekkor azonban abba kellett hagyni. Az étlen-szomjan dolgozó emberek addigra teljesen kimerültek s HORVÁT István aggódott, hogy a Múzeum körül fölemelkedő víz miatt nem tud a családjához visszajutni.

Alig ért azonban a könyvtárőr haza, GRÓMAN András azzal a hírrel futott hozzá, hogy a víz már a Múzeum folyosójának küszöbén áll s a földszinten visszamaradt külföldi könyvanyagot fenyegeti. HORVÁT nem tért vissza, de elrendelte, hogy legalább a könyvállványok alsó polcain levő könyveket próbálják még felhordani az emeletre. GRÓMAN és családja, valamint özv. ZIMMERMANNÉ végső erőfeszítéssel még ezt a feladatot is végrehajtották.

Éjszaka 11 órakor csónakon a Múzeumhoz érkezett LÓNYAY János az árvízi kir. biztos s miután az odahívott famulusoktól értesült a Könyvtár és Természeti tár biztonságba helyezéséről, e tekintetben további intézkedéseket nem tett — ellenben SADLER József és FRIVALDSZKY Imre őröket a lakásukról azonnal elhozatta s velük az Érem- és Régiségtár zárait felnyittatva, a tár segédkönyvtárát, úgyszintén az érmek tárlóit magasra rakatta s biztos helyre tétette SZÉCHÉNYI Ferenc olajfestésű nagy portéját is. Végül megparancsolta, hogy FRIVALDSZKY az éjszaka folyamán a Múzeumban ügyeletet tartson.

A következő napon, március 15-én tetőzött az ár: du. 4 óra tájt elérte a 9 métert, éjjel 11 órakor pedig 9 m 29 cm-ig emelkedett. Valamivel később azonban a csepeli jégtorlasz a ránehezülő nyomás alatt elmozdult s a Duna-meder szabaddá vált a lefolyás előtt. Ezen a napon Pest városa egészen a Városligetig, a mai Keleti pályaudvar környékéig, a Ludoviceumig és a mai Közvágóhídig víz alatt állt. Az árból csak egyes szigetek (a mai Szabadság tér környéke, a József nádor tér egy része, az Engels tér, a Deák Ferenc tér, a Szerviták és Ferenciek tere) emelkedtek ki. A mai Bajcsy-Zsilinszky utat csaknem egy méternyi, a Múzeum körútat pedig több mint 1,5 méteres víz borította. HORVÁT István ezen a napon már nem tudta a Múzeumot felkeresni.

A várvavárt apadás március 16-án kezdődött. A víz szintje a nap folyamán lassan 8 m-ig szállt le, úgyhogy HORVÁT már de. 10 óra tájban eljutott a Múzeumhoz. Itt megnyugvással láthatta, hogy a katasztrófát sikerült elkerülni: a Széchényi Országos Könyvtár anyagából csupán mintegy 10 kötet ázott össze, a DIDEROT-féle *Nagy francia enciklopédia*. Ez sem volt pótolhatatlan veszteség, mert az ILLÉSHÁZY-gyűjteményben megvolt a kiadvány másodpéldánya. Jelentéktelen volt a természettári és régiségtári károsodás is.

17-én a további (7 m szintig történt) apadás hatása alatt HORVÁT István a szorosan vett múzeumi törzsanyag mellett már kiterjeszthette figyelmét a Múzeum tulajdonát képező, de a Múzeum épületén kívül őrzött JANKOVICH-gyűjtemények

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

biztonságba helyezésére is. Ezek tudvalevőleg még a Hatvani utcai (vagyis a mai Kossuth Lajos utca és Petőfi Sándor utca sarkán állt) JANKOVICH-házban voltak elhelyezve. Átvételük — mint ismeretes — azért késett, mert hivatalos összeírásuk még nem készült el. A háznak az árvíz által történt erős megrongálása azonban a kincseknek késedelem nélküli elszállítását követelte. HORVÁT tehát FRIVALDSZKY múzeumi segédőrrel és a két múzeumi napidíjassal, valamint 24 katonával felvonult a JANKOVICH-házhoz és három nap alatt mindent összecsomagoltatott, majd letétként a *Vármegyeház*ba szállíttatott. (Innen azonban április elején a képgyűjtemény részint az Egyetem épületébe, részint a Ludoviceumba került; utóbbi helyen nyert elhelyezést a külföldi könyvek tára is; a drágaságok és ékszerek, valamint a magyar könyvtár pedig a budai *Országos Pénztár* és *Országos Levéltár* őrizetébe kerültek. Így csak a kódexek és más kéziratok, valamint a görög-római régiségek maradtak továbbra is a *Vármegyeház* fegyvertári helyiségeiben.)

Március 18-án az áradás hatodik, utolsó napján HORVÁT Istvánnak már arra is volt ideje és nyugalma, hogy a budai királyi palotában lakó JÓZSEF nádor számára írásba foglalja a válságos napok eseményeit.

A nádor két nappal később (20-án) külön levélben mondott köszönetet HORVÁTnak és a Múzeum egész személyzetének a hősies helytállásért. Utóbb (24-én) pedig HORVÁT javaslatára a mentésben résztvett famulusoknak 100—100 ezüstforint jutalmat, tönkrement lakásuk helyett évi lakbért, a legderekasabban helytálló GRÓMAN Andrásnak pedig ezen felül 60 forint évi személyi pótlékot is engedélyezett.[122]

Elköltözés a Ludoviceumba

Bármily nagy szerencsét jelentett is a nemzeti gyűjtemények megmentése, a Múzeumra és az Országos Könyvtárra mint intézményekre nézve az árvíz mégis igen súlyos következményekkel járt.

Igaz, a múzeumépület látszatra károsodás nélkül túlélte az árvízveszedelmet: komolyabb romlás jeleit laikus szemmel nem lehetett észrevenni rajta. Ám a szakértői vizsgálat más megállapításra jutott: kiderítette, hogy a falak alapjukban igenis megrongálódtak, úgyhogy közöttük a gyűjtemények további tárolása kockázatossá vált.

Említettük, hogy a múzeumépítés munkálatai a BATTHYÁNY-kertben már egy évvel korábban (1837 júliusában) megkezdődtek, s még ugyanezen évben sikerült a fundamentum nagy részét elkészíteni. Az árvíz az építési területre is behatolt és nem csekély bajokat és fennakadást okozott. Eredetileg az építésznek és építtetőnek egyaránt az volt az elképzelése, hogy az új múzeumpalotát a telek közepén úgy emelik fel, hogy a régit a telek szélén, amíg szükség lesz rá, érintetlenül hagyják. Ez esetben ui. a Múzeum gyűjteményeit az építkezés befejeztéig nem kellett volna megbolygatni. A régi épület súlyos megrongálódása azonban meghiúsította ezt a szándékot.[123]

Három hónappal az árvíz után, 1838. június 19-én JÓZSEF nádor tudtára adta HORVÁT Istvánnak (ekkor már mint igazgatóhelyettesnek), hogy elhatározta a Múzeum összes gyűjteményeinek kiköltöztetését és ideiglenesen más épületben, esetleg a *Ludoviceum*ban való elhelyezését. Ehhez képest úgy rendelkezett, hogy a Múzeum tisztviselői tanácskozzanak POLLACK építésszel és a *Ludoviceum* gondnokával s tegyenek javaslatot a költöztetés lebonyolítására, jelezve a várható

költségeket is. Kifejezte a nádor azt a kívánságát is, hogy az átköltözés még ugyanezen az évben végrehajtassék.[124] Pár nappal később (június 25-én) HORVÁT már jelentette is a nádornak, hogy az elrendelt tanácskozás megtörtént s hogy a résztvevők a *Ludoviceum*ba való átköltözést a maguk részéről mindnyájan helyeslik. Helyszíni szemlét is tartottak s abban állapodtak meg, hogy a *Ludoviceum* I. emeletén a könyvtárteremtől a kápolnáig terjedő részt, összesen 7 termet fognak igénybe venni s ezt a területet az épület többi részétől ideiglenesen emelt falakkal elválasztják. A felmerülő költségeket POLLACK Mihály 600—800, HORVÁT István 1000—1200 ezüstforintra becsülte. Végül hangsúlyozta a felterjesztés, hogy a gyűjtemények biztonsága érdekében felettébb kívánatos lenne a múzeumi famulusoknak a *Ludoviceum*ban való elszállásolása, anélkül azonban, hogy az árvíz óta járó szálláspénzük megvonatnék.[125] A Múzeum tisztjeinek ezt az előterjesztését JÓZSEF nádor két nap múlva (június 25-én) jóváhagyta s utasítást adott a költözés lebonyolítására.[126]

Az előkészítő munkálatokhoz bizonyára mindhárom tárban hozzá is láttak. A tervszerű elcsomagolás azonban nyilván nem csekély gondosságot és időt igényelt; a költözködésre ennélfogva csak a nyár vége felé kerülhetett sor. JÓZSEF nádor ezzel — úgy látszik — nem volt megelégedve, mert szeptember 10-én jelentéstételre szólította fel HOVÁTot s az ősz közeledtére tekintettel megsürgette a lebonyolítást.[127] HORVÁT röviddel ezután (szeptember 16-án) a következőket közölte a nádorral:

a) az Országos Könyvtár törzsanyagának háromnegyed része — a szekrényekkel együtt — már új helyén van, a hátralevő negyedrész 2—3 nap múlva szintén ott lesz,

b) megtörtént az ILLÉSHÁZY-téka átvitele is,

c) soron következik a JANKOVICH-téka külföldi állományának költöztetése,

d) az érmék, a drága ötvösmunkák és fegyverek gyűjteményének átszállítása ugyancsak megtörtént,

e) folyamatban van a Természeti és technológiai kabinet anyagának költöztetése is,

f) a *Ludoviceum*ban találhatók már az összeírt és jogszerűen átvett JANKOVICH-féle képek, szobrok és fegyverek is, nemkülönben a Múzeum saját képei,

g) a hivatalosan még át nem vett JANKOVICH-féle ékszerek és egyéb drágaságok összeírása gyors ütemben folyik, hogy e kincsek még a dunai hajóhíd szétbontása előtt átvitethessenek Budára az *Országos Pénztár* és *Országos Levéltár* épületébe.

Végül megjegyezte HORVÁT, hogy a költözködés elhúzódásának több oka volt: mindenekelőtt az, hogy a *Ludoviceum* gondnoka a kiutalt termeket csak több heti késedelemmel adta át, továbbá az, hogy ugyanezen termeket a beköltözés előtt takarítani és féregteleníteni kellett, végül az, hogy emiatt a szekrényeket és polcokat felállító asztalosok is későn foghattak munkához.[128]

Október 6-án HORVÁT újabb jelentést terjesztett a nádor elé s ebben ismét mentegetődzött a költözködés lassú véghezvitele miatt. Előbbi mentségei mellett még felemlítette azt is, hogy a JANKOVICH-féle kincsek összeírása, bár napi hét órán át foglalkoztak vele, nagymértékben elvonta őt a hurcolkodástól. Közölte, hogy kb. még három heti időre van szüksége a Könyvtár maradványának átszállításához. Egy nappal később azt kérte a nádortól, mentse fel őt a JANKOVICH-összeírás munkálataitól.[129] Kérését azonban a nádor nem volt hajlandó teljesíteni,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

ellenben október 29-én újból erélyesen megsürgette a munkálatok befejezését. Tekintettel kell lenni arra is — írta HORVÁTnak —, hogy POLLACK építész mihamarabb le akarja bontatni a régi múzeumépületet, hogy annak építőanyagát is felhasználhassa a folyamatban levő építkezésnél.[130]

Miután — HORVÁT újabb kérésére — a nádor további 3 termet utaltatott ki a Múzeum számára, október végén — november elején sor került a költözködés utolsó részletének lebonyolítására is. Ezt az örvendetes hírt HORVÁT november 4-én közölte a nádorral.

Még ugyanezen hónapban a nádor intézkedett az iránt, hogy a múzeumi kincsek őrzésére a Pesten állomásozó katonaság parancsnoka állandó fegyveres őrséget rendeljen a *Ludoviceum* épületébe.[131]

Így nyert a Széchényi Országos Könyvtár Pesten léte óta immár negyedszer új elhelyezést, — ez alkalommal azonban csupán átmeneti kényszermegoldásként. Ötödik, véglegesnek szánt otthona az új múzeumpalota már épülőfélben volt.

B) A Könyvtár állománya a Ludoviceumban

A helyzet általában

A város belsejéből, szellemi központjából egy aránylag távoli külterületre való kiköltöztetés felettébb kedvezőtlen helyzetet teremtett az Országos Könyvtár számára. Hiába rendelte el a nádor a törzsanyag kicsomagolását és a lehetőségekhez mért használhatóvá tételét, a könyvtárhasználó sőt úgylehet a látogató közönség is nyilván visszariadt attól, hogy akárcsak időnként is 2—2,5 km-nyi utat tegyen meg a Belvárostól a *Ludoviceum*ig. Maguk a múzeumi tisztviselők is naponta bérkocsin voltak kénytelenek munkahelyükre kijárni. A literátorok és egyetemi hallgatók, úgyszintén a polgári olvasók bizonyára megint az *Egyetemi Könyvtár*ra szorultak igényeik kielégítésében. A forgalom — úgy látszik — egyes tudós társasági tagok (köztük DÖBRENTEI Gábor) kutatására, valamint illusztris külföldi és hazai vendégek látogatására zsugorodott össze. A külföldiek közül feljegyezték WAKEFIELD angol történész s néhány nyugati utazó, így Richard BRIGHT, Miss Julia PARDOE, Wilhelm HORN és a hazánkban letelepedett John PAGET nevét.[132]

De csökkennie kellett a Könyvtár iránti érdeklődésnek amiatt is, hogy a gyűjtemények a *Ludoviceum*ban csak részben voltak hozzáférhetők. A kiutalt helyiségek ui. semmiképpen sem voltak elegendők ahhoz, hogy a Könyvtár teljesen használható állapotba legyen hozható. Az ILLÉSHÁZY- és a JANKOVICH-téka ládákba zárt tömérdek anyaga sok más régi és újabb szerzeménnyel együtt annyi helyet foglalt el, hogy a törzsanyagnak polcokon való szabályos felállítására gondolni sem lehetett. A ludoviceumi termek voltaképpen inkább raktárul szolgáltak, semmint könyvtárul. Kifejeződött ez abban is, hogy az olvasóteremnek meglevő művészi díszei, képek és szobrok — közöttük a fő ékesség, SZÉCHÉNYI Ferencnek Johann ENDER által festett életnagyságú képe — szintén el voltak csomagolva. HORVÁT István valószínűleg csak arra szorítkozott, hogy a SZÉCHÉNYI-katalógusokban foglalt állományrészek kerüljenek olyan rendbe, hogy az esetleg jelentkező olvasók vagy kutatók kiszolgálhatók legyenek.[133]

Ez az alkalmatlan kényszerű elhelyezés és a vele karöltve járó forgalomcsökkenés természetesen visszahatott a Könyvtár egész belső életére, üzemszerű rendszeres feladatainak ellátására is.

Pedig a munkaerőhelyzet éppen ezektől az évektől kezdve némiképp kedvezőbb lett, mint korábban volt. Ismeretes, hogy HORVÁTnak másfél évtizeden keresztül (1821—1837-ig) nem volt a Könyvtárban tisztviselő munkatársa, csak egy famulusa. Az árvíz előtti évben azonban MÁTRAY Gábor személyében végre sikerült egy széleskörű műveltséggel és nagy nyelvtudással rendelkező segítőtárshoz jutnia. Igaz, JÓZSEF nádor MÁTRAYt eredetileg csak egy bizonyos célra, a JANKOVICH-gyűjtemények összeírására alkalmazta, ő azonban idővel szinte az adjunktus szerepét töltötte be HORVÁT mellett. 1840-ig ui. jórészt befejeződött a JANKOVICH-gyűjtemény zár alatt nem levő részeinek összeírása és MÁTRAY felszabadult. A nádor ekkor nem bocsátotta el őt, hanem az igazgatói teendőket is ellátó HORVÁT kisegítőjeként továbbra is megtartotta. Ettől kezdve MÁTRAY részint igazgatási, részint könyvtári munkakörben dolgozott. Adva volt tehát egy olyan munkaerő, aki a reinventáció óta mindinkább elhanyagolódott könyvtári szakmunkákba bekapcsolható lett volna. Ám minden jel arra vall, hogy a felgyűlemlett effajta tennivalókkal rendszeresen és eredményesen MÁTRAY sem foglalkozott. Tevékenysége úgy látszik kimerült a sokféle feladattal terhelt HORVÁT helyettesítésében, kivált az ügyintézés gondjaitól való mentesítésében.

Amivel ebben a szükséghelyzetben is múlhatatlanul törődni kellett, az a meglevő állomány gondos megőrzése és meg nem szűnő gyarapítása volt.[134]

Az új gyarapodás

A gyarapodásnak ebben az időszakban is *három forrása* volt: a *kötelespéldány-szolgáltatás*, az *ajándékozás* és a *vásárlás*. A MILLER halála óta eltelt másfél évtized során e három részről olyan tekintélyes mennyiségű anyag gyűlt össze a Könyvtárban, amellyel a két főnyi személyzet munkaereje semmiképpen sem állt arányban. HORVÁT és famulusa, GRÓMAN András — egyéb dolgaik mellett — csaknem képtelenek voltak a bejövő egyre nagyobb tömegű új szerzeményekkel foglalkozni. Mindinkább arra kellett szorítkozniok, hogy az új anyagokat kellő biztonságba helyezzék. A beérkező nagyobb tömegű állományrészeket — helyhiány miatt — még csak kicsomagolni sem tudták, többnyire lezárt ládákban tárolták, a jövőtől várva a rendezés és feldolgozás problémájának megoldódását. A régi múzeumépület folyosói, tornácai tele voltak ilyen könyvesládákkal. Tudvalevőleg ez a sors jutott osztályrészül az ILLÉSHÁZY-tékának, majd a JANKOVICH-gyűjteményeknek is. A *Ludoviceum*ba költözéssel a helyzet nem javult, ellenkezőleg, rosszabbodott. Hiszen itt még a korábban feldolgozott és felállított állomány jórésze is ládákban maradt. Hogy tulajdonképpen mi mindent rejtett magában a nagytömegű feldolgozatlan anyag, arról az alábbiak nyújtanak közelebbi tájékoztatást.

a) *A kötelespéldányok*

A begyűjtés nehézségei

Ismeretes, hogy a MILLER-korszakban mennyi gondot okoztak a Könyvtárnak a kötelespéldány-szolgáltatás körül kialakult rendellenességek. Hiába kötelezte az 1804. évi 4333. számú helytartótanácsi rendelet a nyomdákat és kiadókat, hogy

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

mindennemű termékeikből 4 ingyenes példányt bocsássanak a hatóság rendelkezésére — a kötelezettek ennek csak részben és rendszertelenül, vagy sehogyan sem tettek eleget. Emiatt mind Könyvtárunk, mind az *Egyetemi Könyvtár* gyakorta fordult panasszal a Helytartótanácshoz, jogorvoslást kérve. E kormányszerv időnként meg is próbált segíteni a bajokon: 1807-ben, 1812-ben és 1821-ben egy-egy pótrendelettel igyekezett az előírásoknak érvényt szereni. Kielégítő eredményt azonban nem lehetett elérni.

A kötelespéldányok behajtásában ui. a végrehajtó hivatalos szervek nem jártak el kellő alapossággal, nem törekedtek hitelt érdemlően megállapítani, mi minden került ki az egyes nyomdákban sajtó alól, hanem egszerűen tudomásul vették a nyomdászok bevallásait. Igaz, az 1804. évi alaprendeletben ki volt mondva, hogy a beszolgáltatásnál mindennemű nyomdatermékre tekintettel kell lenni, ám a gyakorlatban csak az irodalmi műveket *(opera literaria)* vették figyelembe, egyebeket, köztük a grafikai produktumokat nem. Így aztán az ügynek bürokratikus kezelése ellenére sem lehetett a kívánt célt elérni.

Minden nyomdavárosban a helyi könyvvizsgáló *(localis librorum revisor)* negyedévenként megjelent ugyan az ottani nyomdában vagy a nyomdákban, átvette az elébe adott sajtótermékeket, majd jegyzék kíséretében beküldte ezeket a területileg illetékes tankerületi igazgatóságnak (*directio literaria*nak) — a tankerületi igazgatók is szabályszerűen felterjesztették a náluk összegyűlt anyagot a Helytartótanácsnak, — ám itt, ennél az országos főhatóságnál az ügy már nem részesült kellő figyelemben. Csupán annyi történt, hogy a kebelbeli revizori hivatal *(gremialis librorum revisoratus)* politikai szempontból mégegyszer megvizsgálta a küldeményeket, de arról, hogy ezek felölelik-e a teljes termést, senki sem kívánt meggyőződést szerezni. A felülvizsgált nyomdatermékeket minden további nélkül megküldték az igényjogosult könyvtáraknak: az *Egyetemi* és az *Országos Könyvtár*nak 1—1, a bécsi *Hofbibliothek*nak 2 példányt.[135]

A kötelespéldányjog kibővítése

Idővel maguknak a könyvtáraknak kellett kideríteniök, hogy mi minden nem érkezett be hozzájuk, aminek pedig be kellett volna érkeznie. A húszas években egyre növekvő hiányok másfél évtizeddel MILLERnek e tárgyban történt (1811. évi) akciója után HORVÁT Istvánt is arra késztették, hogy idevágólag legalább egy kiegészítő rendszabály életbe léptetését eszközölje ki. Ezért a ferenci abszolutizmus bukását követően, 1825-ben az országgyűlés elé terjesztett hivatalos múzeum-elnöki jelentésbe felvétette a Könyvtárnak egy igen fontos kívánságát is, nevezetesen azt, hogy a szűkebb értelemben vett nyomdai termékeken, vagyis az *irodalmi műveken* kívül a *rézmetszetű művek (térképek* és *képek)* is vonassanak be a kötelespéldány fogalmi körébe. A kísérlet sikerrel járt. A rendek, ha egyebekben nem is, ebben az ügyben hajlandók voltak intézkedni: 1827 júliusában megtették a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy az Országos Könyvtár kérelme teljesüljön. Minthogy a nyomdaügyek királyi jogkörbe tartoztak, előbb az uralkodótól kérték a Könyvtár kötelespéldányjogának kívánt kiterjesztését, majd miután a királyi beleegyezést megkapták, maguk is határozatot hoztak e tárgyban.[136] Nem sokkal ezután megtörtént a végrehajtás iránti intézkedés is. A Helytartótanács 1827. október 10-én 26 559 szám alatt kiadott rendeletében közölte az új szabályozást a megyei és városi hatóságokkal s rajtuk keresztül az összes érdekeltekkel.[137]

JÓZSEF nádor is, HORVÁT István is megelégedéssel vehették tudomásul ezt a jelentős sikert, hiszen általa két fontos, részben még SZÉCHÉNYI Ferenc által létesített könyvtári különgyűjtemény (a térkép- és metszettár) intézményes továbbfejlesztését tudhatták biztosítva.

Az erdélyi kötelespéldányok ügye

Három évvel később még egy más vonatkozásban, az erdélyi sajtótermékek megszerzése tekintetében is sikerült új kedvező helyzetet teremteni. Erdélyre, mint Magyarországtól különválasztva igazgatott tartományra ti. a helytartótanácsi kötelespéldány-rendeletek nem voltak érvényesek, következésképpen sem az Egyetemi, sem az Országos Könyvtár szolgáltatásszerűen nem juthatott hozzá az ott megjelent nyomtatott könyvekhez és egyéb irodalmi jellegű kiadványokhoz. Érdekes, hogy *a hungarica-gyűjtésnek ezzel a komoly hiányosságával az illetékesek a Könyvtár fennállásának első két évtizedében hivatalosan nem foglalkoztak*. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc, amíg élt, ezekkel is, akárcsak a külföldi magyar érdekű nyomtatványokkal, folyamatosan kiegészítette az állományt. Az alapító halála után azonban valamiféle intézményes megoldást kellett keresni. Hogy ilyent sikerült is találni, az ismét bizonyára HORVÁT István és JÓZSEF nádor harmonikus együttműködésének volt köszönhető.

Az történhetett, hogy HORVÁT kezdeményezésére a nádor 1829 vége felé a Helytartótanáccsal kérdést intéztetett az erdélyi Kormányzósághoz (*Gubernium*hoz) mi módon volna lehetséges az ottani nyomdák termékeit a Széchényi Országos Könyvtárnak — amely mindkét magyar haza szellemi produktumainak összegyűjtésére hivatott — biztosítani. Egy ilyen megkeresés lehetett az alapja annak az 1830. január 18-án kelt, a Helytartótanácshoz intézett guberniumi átiratnak, amelyben ez a főkormányszék készségét fejezte ki az *erdélyi nyomdatermékek*nek a Széchényi Országos Könyvtár részére való megküldése iránt. Közölte ez az átirat azt is, hogy evégből Erdélyben az eddigi 2 kötelespéldány helyett a hatóságok többet fognak behajtani. Egyúttal a Gubernium annak a reményének adott kifejezést, hogy a Helytartótanács is kész lesz a magyarországi kiadványokkal Erdélyt megajándékozni a kolozsvári Kir. Lyceum könyvtára gyarapítására. A Helytartótanács köszönettel elfogadta az ajánlatot s ígéretet tett, hogy megkísérli a magyarországi nyomdákat felszólítani, hogy az eddigi 4 kötelespéldányon túl önkéntesen egy ötödiket is szolgáltassanak be Erdély számára.[138]

A két központi kormányszervnek ezzel a kölcsönös elkötelezésével valóban rendeződött az Országos Könyvtárnak e szóbanforgó régi problémája. *1831-től kezdve a Gubernium negyedévenként tényleg megküldte* a Helytartótanácsnak, ez pedig Könyvtárunknak mindazokat a nyomdatermékeket, amelyek Erdélyben készültek. Másfelől a Helytartótanács még 1830 tavaszán körlevélben utasította a tankerületi igazgatókat és a kir. könyvvizsgálókat, hogy igyekezzenek a hazai nyomdáktól ezentúl *5 kötelespéldányt* behajtani.[139]

A kötelespéldányok mennyisége

Hogy ekképpen az egész országra kiterjesztett kötelespéldány-szolgáltatás mennyi és ténylegesen milyen jellegű kiadványokkal gyarapította a Széchényi Országos Könyvtár állományát, arra nézve a Helytartótanács vonatkozó irataiból lehet következtetéseket levonni.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Sorszám	A beküldő szerv	A nyomda helye	Beszolgáltatott	
			negyedévi	évi
			átlagos darabszám	
1.	POZSONYI TANKERÜLET	Pozsony (4 nyomda) Besztercebánya Esztergom Nagyszombat Selmecbánya Szakolca Vác	30	120
2.	GYŐRI TANKERÜLET	Győr Komárom Pécs Sopron Székesfehérvár Szombathely Újvidék Veszprém	30	120
3.	KASSAI TANKERÜLET	Kassa (2 nyomda) Eger Eperjes Lőcse Miskolc Rozsnyó Sárospatak	25	100
4.	NAGYVÁRADI TANKERÜLET	Nagyvárad Arad Debrecen Máramarossziget Nagykároly Szeged Temesvár	20	80
5.	ZÁGRÁBI TANKERÜLET	Zágráb Eszék Fiume Károlyváros Varasd	15	60
6.	BUDAI REVIZORÁTUS	Buda (2 nyomda) Pest (2 nyomda)	85	340
7.	ERDÉLYI GUBERNIUM	Kolozsvár (2 nyomda) Balázsfalva Brassó Marosvásárhely Nagyenyed Nagyszeben	25	100
		Összesen	230	920

Ami a mennyiségeket illeti — mivel pontos évi kimutatások nem állnak rendelkezésünkre — a fentebbi táblázatban, 1825—1835. évi részletadatok alapján csak átlagszámítások eredményeit közölhettük.[140]

A kötelespéldányok minősége

Ez a hozzávetőleges évi beszolgáltatás természetesen nem csupa könyvet jelentett. Ellenkezőleg: *a könyvek csak kis részét alkották a nyomdai termésnek.* Jó, ha számuk évente 200—300 kötetet tett ki. A többi, *a zöm kisnyomtatványokból állt.* A vidéki nyomdák legtöbbje ui. még ekkoriban is — akárcsak a XVIII. században — megrendelésre dolgozó kézműves jellegű kisüzem volt s mint ilyen, többnyire csak kisterjedelmű nyomtatványok előállításával foglalkozott. Vajmi ritkán nyílt alkalmuk tulajdonképpeni könyvnyomtatásra. Igazi, a kor technikai színvonalán álló nagyüzemi könyvnyomdánk — tudvalevőleg — a 20-as, 30-as években is csak kettő volt: az Egyetemi Nyomda Budán, és a TRATTNER—KÁROLYI-nyomda Pesten. Tőlük került ki az ország könyvtermésének túlnyomó része.

Műfajilag vizsgálva a nyomdatermékeket, e tekintetben is sok XVIII. századi jellegzetesség figyelhető meg. A kisnyomtatványok sorában még ekkor is túltengtek az alkalmi verses köszöntők, üdvözlő és gyászbeszédek, gyászjelentések, prédikációk s más effélék. Hasonló volt a helyzet a könyvek és füzetes művek (brosúrák) területén is: a kalendáriumok, sematizmusok, tankönyvek, egyházi énekeskönyvek, szentírásmagyarázatok, továbbá disszertációk, assertiók, tentámenek stb. még mindig fölényben voltak a modern szaktudományi és szépirodalmi művekkel szemben.

A kiadványok nyelvi megoszlása is hagyományos volt. Vagyis: *a magyar nyelvű nyomtatványok országszerte még mindig háttérbe szorultak a latinokkal szemben;* fordulat csak a 30-as évek közepe táján következett be. A nemzetiségek által lakott területeken nagyjában ugyanez volt a helyzet: csaknem egyidőben váltak uralkodóvá az élő nyelvek.

A fővárosban egyik vezető nyomdánk, a nemzetiségek számára is dolgozó *Egyetemi Nyomda* termésén tízéves időközökben konkrétan le tudjuk mérni a kiadványok mennyiségi és nyelvi megoszlását. Íme, az idevágó táblázat.[141]

Év	Latin	Magyar	Német	Szerb	Horvát	Román	Szlovák	Ruszin	Héber	Bolgár	Egyéb	Összesen
1827	24	7	12	16	2	3	1	1	6	—	—	72
1837	32	54	19	14	1	3	2	4	7	3	—	139
1847	13	59	17	16	2	4	3	—	2	1	—	117

Másik vezető nyomdánk, a TRATTNER—KÁROLYI-*nyomda* termésének mennyiségi és nyelvi megoszlásáról csak egy évből (1830-ból) adhatunk részletes kimutatást. Ez a következő.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Év	Latin	Magyar	Német	Újgörög	Horvát	Szlovák	Összesen
1830	34	28	4	9	1	1	77

Ugyanezen két nyomda reformkor eleji termékeinek nyomtatványtípusok szerinti megoszlásáról is alkothatunk némi fogalmat. Mindegyiknek egy-egy félévi terméséről van kimutatásunk. E szerint TRATTNER—KÁROLYI 1829 első félében 77, az *Egyetemi* 1830 első felében 49 kötelespéldányt szolgáltatott.[142] Íme, a megoszlásuk.

Félév	Nyomda	Könyv	Brosúra	Kisnyomtatvány
1829/I.	Trattner—Károlyi	29	23	25
1830/I.	Egyetemi	26	8	15

A vidéki városokban előállított nyomdatermékekről az 1820/29. elszámolási év harmadik negyedére vonatkozólag a 231. lapon levő táblázat tájékoztat.[143]

*Erdély*re vonatkozólag hasonló részletező kimutatásunk nincsen, de egy-egy nyomdára (pl. a kolozsvári és a nagyenyedi ref. nyomdára) vonatkozó adatok arra vallanak, hogy a harmincas években a nyomdatermékek megoszlása lényegében ugyanolyan volt, mint a szűkebb Magyarországon.

Mindezen információk alapján fogalmat lehet alkotni arról, mit jelentett a reformkori kötelespéldány-szolgáltatás Könyvtárunk gyarapodásában. Láttuk: *a szoros értelemben vett könyvállományt jóformán csak a két nagyüzemű fővárosi nyomda gyarapította, a vidék majdnem kizárólag csak füzetszerű és kisnyomtatványokkal járult hozzá az állomány növeléséhez.*

b) *Ajándékok*

Csökkent társadalmi érdeklődés

Az ajándékozásnak az a széles áramlása, amely intézetünk fennállásának első két évtizedében olyan jellemző módon bizonyította a művelt társadalomrétegeknek a Széchényi Országos Könyvtár iránti lelkes áldozatkészségét, a 20-as évektől kezdve mindinkább összeszűkült. Ennek több nyomós oka is volt. Ilyennek kell tekinteni SZÉCHÉNYI Ferencnek 1820-ban és MILLER J. Ferdinándnak 1823-ban bekövetkezett halálát. Az alapítóban a legbőkezűbb állandó ajándékozóját vesztette el a Könyvtár — a múzeumigazgatóban pedig legfáradhatatlanabb agitátorát, aki kitűnően értett a közönség adakozó kedvének ébrentartásához. SZÉCHÉNYI

Tankerület	Nyomdahely	Tudományos és irodalmi művek	Tankönyvek	Kalendáriumok	Folyóiratok, almanachok	Térképek	Brosúrák	Kisnyomtatványok
Pozsonyi	Pozsony	—	—	3	—	—	—	7
	Besztercebánya	—	—	—	—	—	—	1
	Nagyszombat	—	—	—	—	—	—	1
	Selmecbánya	—	—	—	—	—	—	6
	Szakolca	—	—	—	—	1	—	7
	Vác	—	—	—	—	—	2	2
Győri	Győr	1	—	—	—	—	—	2
	Pécs	—	—	—	—	—	—	2
	Sopron	—	—	—	—	—	3	2
	Székesfehérvár	—	—	—	—	—	—	1
	Veszprém	1	—	—	—	—	—	—
Kassai	Kassa	—	—	—	1	—	—	1
	Eperjes	—	—	—	—	—	—	1
	Miskolc	—	—	—	—	—	1	—
	Sárospatak	1	—	—	—	—	—	—
Nagyváradi	Nagyvárd	—	—	—	—	—	2	—
	Debrecen	—	—	—	—	—	2	1
	Máramarossziget	—	—	—	—	—	—	1
	Nagykároly	—	—	—	—	—	—	1
	Szeged	—	—	—	—	—	2	—
	Temesvár	—	—	—	—	—	—	4
Zágrábi	Zágráb	—	—	—	1	1	2	3
	Eszék	—	—	—	—	—	—	1
	Károlyváros	—	—	—	—	—	1	4
	Varasd	—	—	—	1	—	1	—

Ferenc közvetlen gyarapító szerepét a fiai nem folytatták; ezt kívánták pótolni a SZÉCHÉNYI Lajos-féle 1827. évi alapítvánnyal. Hasonlóképpen nem talált folytatóra HORVÁT Istvánban MILLER agitatív tevékenysége. Ő ui. éppen a szóbanforgó 1827. évi gyarapítási pénzalap birtokában úgy vélhette — bátran lemondhat a közönség apró-cseprő, bizonytalan értékű ajándékairól.

Az ajándékozások elapadásának legfőbb oka azonban más dologban, a *Tudós Társaság* létrejöttében rejlett. Ez az intézet ui. — akarva-akaratlanul — versenyt támasztott az Országos Könyvtárnak. A Társaság tulajdonába került pesti *Teleki*-téka módot adott neki arra, hogy külön önálló könyvtárt szervezzen s ennek

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

keretében — különleges magyarságtudományi célkitűzéseinek megfelelően — saját hungaricum-gyűjteményt hozzon létre. Részéről 1831 után ugyanolyan széleskörű begyűjtési akció kezdődött, mint negyedszázaddal korábban az Országos Könyvtár részéről. S ennek nyomán a társadalom figyelmével egyre inkább az új intézetet tisztelte meg s elsősorban ennek javára kívánt ajándékozni. A Társaság titkárának, DÖBRENTEI Gábornak, majd TOLDY Ferencnek valóban sikerült az országban még lappangó nyelvtörténeti és irodalomtörténeti kéziratos emlékek egy részét felkutatni és saját intézetük részére begyűjteni.

Arra nézve, hogy az Országos Könyvtárnak ajándékokból történt gyarapodása mekkora mértékben csökkent a MILLER-korihoz képest, pontos tájékoztatással nem lehet szolgálni. A HORVÁT-érából ui. a *Protocollum patriophilorum*hoz hasonló ajándéknapló nem maradt ránk. Így csupán az ügyviteli iratokban imitt-amott felbukkanó adatok alapján tudunk megközelítő információt szerezni.

Egy azonban bizonyos: az, hogy a reformkorban semmiképpen sem lehet többé többszáz főnyi ajándékozót feltételezni. Olyan szerzők, akik időnként saját újonnan megjelent kiadványukat küldték el, igaz, most is szép számban előfordultak, de vajmi kevesen voltak olyan ajándékozók, akik különleges értéket jelentő ciméliákkal, vagy egész gyűjteményekkel gazdagították a Könyvtárt. Az utóbbiakat tehát könnyűszerrel számba lehet venni. Róluk a következő névsort állíthatjuk össze.

Jelentősebb ajándékozók és ajándékok

Az *értelmiségiek* (literátorok és egyéb szellemi tevékenységet folytató személyek) közül felemlíthetők: DOBAY János Gyula pozsonyi gyógyszerészmester, DULOVICS András szomolnoki bányakamarai ügyész, EHRENREICH Sándor Ádám pesti illetve bécsi rézmetsző, FOGLER Ferenc besztercebányai kanonok, ILLOS József pécsi kerületi főbiztos, KELECSÉNYI József író, KISFALUDY Sándor a költő, KRIEBEL János galíciai főkormányszéki tanácsos, NEUHAUSER Ferenc nagyszebeni rajztanár, RUMY Ágost Gyula a jeles polihisztor fia, SADLER József botanikus, múzeumi őr és VUCHETICH Mátyás pesti egyetemi jogtanár. Ez utóbbi volt az egyedüli, aki számosabb ajándékkal (64 kézirattal és 1264 könyvvel) gazdagította hagyatékilag a Könyvtárt. A többiek és az alább említendők is csak csekély számú darabokkal.[144]

A *középnemesség* köréből mint fontosabbakat, feljegyezték BEÖTHY Imre, CSERGHEŐ Ferenc, ITTEBEI KISS Antal, JEKELFALUSSY Antal, MÉREY Sándor, SZILASSY József és PONORI THEWREWK József nevét.[145]

A *főrangúak* soraiból említés történik br. JANKOVICH Szaniszlóról (Franciaországból), gr. REVICZKY Ádám udvari kancellárról, gr. SZÉCHÉNYI Lajosról, ÚRMÉNYI Ferenc fiumei kormányzóról és különösképpen két olyan donátorról, akik mint elévülhetetlen érdemű mecénások kerültek bele az annalesekbe, ti. JÓZSEF nádorról és gr. ILLÉSHÁZY Istvánról.[146]

A *katonatiszti kar*ból csak két jeles ajándékozó nevéről szerezhetünk tudomást: GYURTSÁK János nyug. alezredeséről és gr. WICKENBURG Károly kapitányéról.[147]

Csekély volt a *közületek* részvétele is a komolyabb ajándékozásban. Ilyenekül csak egy hatóságot, a Helytartótanácsot (pontosabban ennek levéltárát) és két testületet, ti. a pesti róm. kat. papnevelde növendékeinek körét, valamint a hazai izraeliták között a magyar nyelvet terjesztő pesti egyletet említik a források.[148]

Újszerű volt ebben a korszakban, hogy némely *külföldi tényezők* is megjelentek a kisebb ajándékozók sorában. Így maga az *uralkodó*, továbbá a *bajor kir. levéltár*, a *nápolyi kir. levéltár*, a *bécsi egyetem*, a *bécsi cs. nyomda* és a *bécsi* PERNOLD-*cég*.[149]

Hogy ezen ajándékozók révén — kivéve JÓZSEF nádort és ILLÉSHÁZY Istvánt, akikről külön lesz szó — miféle becses állományrészekkel gyarapodott a Könyvtár, azt a következő, 234—235. lapon levő táblázat szemlélteti.

E táblázat arról tanúskodik, hogy az ajándékozók számának megfogyatkozása nem okvetlen járt együtt az ajándékok mennyiségének riasztó csökkenésével és nem okvetlen jelentette értékes részletek elmaradását.

De kiderül a fentebbiekből az is, hogy az ajándékozók nem mindig vették tudomásul, hogy a Széchényi Országos Könyvtár sajátszerűen hungarica-gyűjtemény s mint ilyen, nem hivatott idegen tárgyú és idegen személyektől eredő szellemi termékek felvételére. S ami még különösebb, bebizonyosult az is, hogy a Könyvtár vezetője HORVÁT István nem utasította vissza a nemzeti gyűjtőkörön kívülálló könyvek, kéziratok, metszetek és egyebek átvételét. Nyilvánvaló, hogy ez nem megfontolás nélkül történt. Világos lehetett ui. HORVÁT előtt, hogy amióta SZÉCHÉNYI Ferenc soproni tékája mint segédkönyvtár járulékos része lett az Országos Könyvtárnak, azóta ennek állandó fejlesztése is kötelező feladat volt. Másrészt rá kellett döbbennie HORVÁTnak arra is, hogy *még egy nemzeti könyvtár sem zárkózhatik el olyan nemzetközi művelődéstörténeti jelentőségű kincsek megőrzése elől, mint amilyenek a középkori kódexek, ősnyomtatványok és antikvák;* az ilyen kiegészítő különgyűjtemények csak növelhetik a Széchényi Országos Könyvtár tekintélyét.

Ugyanezt bizonyítják egyébként azok a ciméliák is, amelyek JÓZSEF nádor révén, és azok a nagy mennyiségű és nagybecsű könyv-, kézirat- és metszetgyűjtemények, amelyek ILLÉSHÁZY István révén kerültek ajándékképpen az Országos Könyvtár tulajdonába.

József nádor ajándékai

A Múzeum pártfogója és elnöke, JÓZSEF nádor úgy látszik egyik gyűjteményi tárt sem részesítette akkora figyelemben, mint a Könyvtárt. Olyan büszke volt erre az intézményre, mintha saját alapítása lett volna. Láttuk, hogy közvetlen hozzátartozóin kívül távolabbi rokonait, sőt még a császárt és több idegen uralkodót és uralkodóházi herceget is ismételten bátorkodott meghívni az intézet megtekintésére. Így tett a bécsi kongresszus idején, de később is elég gyakran. 1825-ben pl. KÁROLY főherceget, a napóleoni háborúk neves hadvezérét látta vendégül a Könyvtárban és Múzeumban.

Érdeklődése nem csak a gyakori látogatásokban és az ügyvitelben való személyes részvételében jutott kifejezésre, hanem folytonos ajándékozó tevékenységében is. Ismeretes, hogy a MILLER-korszakban a saját tékájában felgyűlemlett tiszteletpéldányok sokaságát évről-évre átengedte a Könyvtárnak, s mi több, a maga költségén páratlan értékű kézirat- és könyvkincseket, valamint tudós hagyatékokat vásárolt meg az állomány gazdagítására. Kitüntető figyelme és áldozatkész gyarapító fáradozása nem szűnt meg a HORVÁT-érában sem. Valahányszor külföldön járt, mindig felkereste a híres bibliotékákat és antikváriumokat, érdeklődve az esetleg megszerezhető régi és ritka hungaricumok iránt. Figyelemmel kísérte a

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Az ajándékozó	Ajándékozási év	Az ajándék megnevezése	Darabszám
		KÓDEXEK	
gr. Reviczky Ádám	1833	1. Petrus Lombardus: Sententiarum libri I—IV. Saec. XII—XIII.	1
gr. Reviczky Ádám	1833	2. Petrus Comestor: Historia scholastica. Saec. XII—XIII.	1
gr. Wickenburg Károly	1847	3. Graduale. Saec. XV.	1
		ANTIKVÁK	
Beőthy Imre	1827	1. Servet, Michael: De Trinitatis erroribus libri VII.	1
Beőthy Imre	1827	2. Servet, Michael: Dialogorum de Trinitate libri II. — De iustitia regni Christi capitula IV.	1
		OKLEVELEK, IRATOK	
Mérey Sándor	1824	Hazai XIII—XVII. századi oklevelek és iratok.	8
Ittebei Kiss Antal	1830	Történelmi jelentőségű oklevelek és missilisek.	?
Szilassy József	1831	Oklevelek.	4
Vasvár község	1832	Különböző oklevelek és iratok másolatai.	?
Nápolyi kir. levéltár	1823	Oklevelek és céhprivilégiumok.	?
		XVIII. SZÁZADI HAZAI KÉZIRATOK	
Jekelfalussy Antal	1836	Zweigh, Johann Christoph: De hostilis invasione principis Francisci Rákóczi. (Másolatban)	1
Vuchetich Mátyás	1824	Jogi és történeti kéziratok.	61
		XIX. SZÁZADI HAZAI KÉZIRATOK	
Kriebel János	1819—1831	Historia Hungariae et adnexarum partium ad annales universos adstructa serie monumentorum in ordine chronologico illustrata.	10
A szerző	1830	Kisfaludy Sándor: Gyula szerelme és Eredeti magyar játékszín két kötetben.	3
Kelecsényi József		Kisfaludy Károly ifjúkori latin nyelvű versei.	?
A szerző	1840	Sadler József természettudományi kéziratai.	?
A szerző	1840	Sadler József levelezése.	200
Csergheő Ferenc	1843	Különböző értekezések.	?
Rumy Ágost Gyula	1847	Rumy Károly György kéziratai.	?
		RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNY	
Fogler Ferenc	1829	Missale Strigoniense. Venezia, 1518.	1

Az ajándékozó	Ajándékozási év	Az ajándék megnevezése	Darabszám
		XVIII. SZÁZADI HAZAI NYOMTATVÁNYOK	
Helytartótanács	1825	Különböző kiadványok.	68
Gyurtsák János	1834	Klasszikus irodalmi és természettudományi művek.	?
		XIX. SZÁZADI HUNGARICUMOK	
A királyi udvar	1847	Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze, der österreichischen Monarchie. Wien, 1832—1839.	39
Ürményi Ferenc	1833	Fiumére vonatkozó kiadványok.	?
		NAGYOBB KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK	
gr. Széchényi Lajos	1823	Különböző tárgyú könyvek.	198
Vuchetich Mátyás	1824	Jogi és történeti művek.	1264
Dobay Gyula	1826	Hazai és külföldi német és francia nyelvű művek.	221
		METSZETEK ÉS TÉRKÉPEK	
Ürményi Ferenc	1833	Fiume ikonográfiája.	?
Gyurtsák János	1834	Különböző XVIII. századi metszetek.	?
Ehrenreich S. A.		Icones.	?
Vizer István	1841	A veszprémi egyházmegye térképe.	1
Baranya vm.	1841	Baranya vármegye térképe.	1
		ZENEMŰVEK	
Illos József	1833	XVIII. századi kvartettek és kvintettek.	?
		IDEGEN KIADVÁNYOK	
A király	1846	Monumenta Germaniae Historica	?
Bajor kir. levéltár	1829	Regesta Boica.	?
Bécsi műegyetem	1824—	Annales Polytechnici Viennensis.	?
Dulovics András	1837	*Die europäische Fama* c. periodica	22
		IDEGEN LEVELEK	
br. Jankovich Szaniszló	1832	XVIII. századi francia, porosz és lengyel királyok levelei.	?

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

bécsi könyvárveréseket s országgyűlések idején a pozsonyi könyvesboltokat is. A fontosnak látszó könyvkereskedői katalógusokat megszerezte és elküldte HORVÁT Istvánnak, szakértői véleményét kérve. Tudjuk, hogy ő volt az, aki az erdélyi kötelespéldányokat számunkra biztosította s ugyancsak neki volt köszönhető, hogy a király a *Monumenta Germaniae Historica* című nagyszerű sorozatot, amely a hazai történeti forráskiadás számára mintául szolgált, folyamatosan megküldette a Széchényi Országos Könyvtárnak.

Lelkes buzgalmának meg is volt az eredménye: e korszakban 3 ciméliát, számos régi és ritka művet, nagybecsű kéziratot és egész történeti szakkönyvtárt szerzett és ajándékozott Könyvtárunknak. Kiemelkedő jelentőségű ajándékai a következők voltak.

I. Hungaricumok:

a) A legnagyobb nemzeti könyvkincs, az első Magyarországon készült nyomtatott könyv, az ún. *Budai Krónika (Chronicon Budense)*, amelyet HESS András 1473-ban nyomtatott Budán. Ennek teljesen ép, igen szép példányát a nagyhírű bibliofil könyvgyűjtő, Franz von HILDEBRAND professzor tékájának első bécsi árverésén 1843-ban vette meg a nádor 100 ezüstforintért.[150] Az Országos Könyvtár e nagy ritkaságnak ezzel immár második példányára tett szert. (Az első példány a JANKOVICH-gyűjteménnyel került az állományba.)

b) THURÓCZY János *Chronica Hungaroruma* augsburgi kiadásának egy pergamenre nyomott, gazdagon aranyozott, színezett díszpéldánya, amely talán MÁTYÁS király részére készült; ezt a mindmáig páratlanul álló darabot ugyancsak Franz von HILDEBRAND hagyatékából vásárolta meg a nádor a második bécsi árverésen 1845-ben, 400 ezüstforintért.[151]

c) az ún. *Frangepán Breviárium*, amelyet FRANGEPÁN Kristóf költségén német és latin nyelven nyomtattak Velencében, 1518-ban; ez szintén a HILDEBRAND-tékából származik, 1845. évi vétel.[152]

d) 95 darab régi és ritka mű ugyancsak a HILDEBRAND-könyvtárból; 1843. évi vétel.[153]

e) BÉL Mátyás hagyatékából származó 50 darab kézirat és 35 nyomtatott mű; megvétetett egy 1839. évi bécsi árverésen.[154]

f) KÉLER Gottfried (1745—1807) Bécsben élt hazánkfiának, az erdélyi kancellária tisztviselőjének és jeles történetkutatónak 1492 műből álló, többnyire bibliofil jellegű (velin papírra nyomtatott) hungarica-tékája, valamint 69 kötetet kitevő hátrahagyott saját kéziratai és okmánytárai. Vétele Bécsben, 1825 januárjában történt; ára 5000 váltóforint volt. A könyvekből azonban HORVÁT István csak 1295 tételt tartott meg, a többi Bécsben hagyta eladásra.[155]

II. Idegen értékek:

a) a *Missale Pataviense* című, Velencében, 1522-ben készült kiadvány; ezt 1834-ben vásárolta a nádor, nem tudni kitől és mekkora összegért.[156]

b) LUTHER Mártonnak egy, 1535-ben írt autográf levele; szerzési ideje 1825, szerzési forrása ismeretlen.[157]

c) Egy, II. RUDOLF császár birtokában volt művészi rajzkönyv: *Liber delineatorius*.[158]

Különben nem mulasztotta el a nádor ebben az időszakban sem a kiadók és szerzők által neki megküldött tiszteletpéldányok százait, kivált sematizmusokat (udvari és birodalmi, katonai, hazai politikai és egyházi címtárakat) odaajándékozni a Könyvtárnak. Ezek továbbra is kitűnő lehetőséget nyújtottak a kötelespéldány-szolgáltatás hiányainak pótlására, illetőleg a segédkönyvtár állományának folyamatos kiegészítésére.

Egy nagy főúri ajándék:
az Illésházy könyvtár

Az 1832/36. évi országgyűlés múzeumi törvényeiről szólva, elmondottuk ki volt ILLÉSHÁZY István, s mikor, mely okokból ajándékozta dubnici tékáját a Széchényi Országos Könyvtárnak. Most azt kell megvizsgálnunk, mit tartalmazott ez a gyűjtemény, vagyis mit nyert vele Könyvtárunk.[159]

Jellegét tekintve a dubnici téka három évszázad során kialakult *családi gyűjtemény* volt. Alapját egyrészt az ajándékozó azonos nevű őse, a XVII. század elején kimagasló politikai szerepet játszó ILLÉSHÁZY István nádor vetette meg, másrészt ennek Ferenc nevű öccse. E két főúr azonban nem egy közös, hanem két különálló gyűjteményt hozott létre. Ezek majd egy évszázadig külön fejlődtek, csak amikor Ferenc ága a XVII. század végén kihalt, egyesültek a nádor leszármazóinak kezében. Az Országos Könyvtárt megajándékozó II. ILLÉSHÁZY István a nádornak hatodízigleni leszármazottja volt, vagyis egy, hat nemzedék által gyűjtött könyvtár örököse és továbbfejlesztője. A dubnici téka tehát a reformáció, az ellenreformáció, a felvilágosodás és a romantika korának válogatott szellemi termékeit őrizte, mégpedig hazai és európai viszonylatban egyaránt. Semmi kétség sem férhet hozzá, hogy ezzel az ajándékkal Könyvtárunk sok olyan nagybecsű könyv, kézirat és egyéb kincs birtokába jutott, amely állományát jelentékenyen gazdagította.

1. Az ILLÉSHÁZY-téka *összetételéről* és *nagyságáról* — egy nem sokkal az átadás előtt készült latin nyelvű összeírás alapján — a következő áttekintést nyújthatjuk.

Sorszám	Tudományosztály	Művek	
		száma	százalékaránya
1.	Theologia	582	9,6
2.	Jurisprudentia	516	8,5
3.	Medicina	210	3,5
4.	Philosophia	458	7,5
5.	Philologia	3947	64,8
6.	Chartae geographicae	208	3,4
7.	Libri rariores	115	1,9
8.	Manuscripta	53	0,8
	Összesen	6089	100

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Megállapítható, hogy a téka Könyvtárunk számára mintegy 6000 műből, hozzávetőlegesen 8000 kötetből álló gyarapodást hozott s hogy a gyűjteménynek 93,9%-át alkották a nyomtatott könyvek, 3,4%-át a térképek, 1,9%-át a könyvritkaságok és 0,8%-át a kéziratok. Maga a könyvállomány kötetszámra nézve csaknem kétharmad akkora volt, mint SZÉCHÉNYI Ferenc nemzeti ajándéka 1802-ben, ami beszédes tény.[160]

2. Az is kitűnik a fentiekből, hogy a dubnici téka tulajdonképpen *„univerzális" gyűjtemény* volt; az Illésházyak könyvgyűjtése — összhangban a műveltségnek még a XIX. század elején is uralkodó polihisztorikus jellegével — minden fő ismeretkörre kiterjedt. A felsorolt tudományosztályok közelebbi tartalmáról és koráról egy újabb táblázat alapján lehet fogalmat alkotni. Alább (a 239—240. lapon) felfejtve, rétegekre bontva szemlélhető az egyes szakok jelentése, mennyiségi megoszlása és korok szerinti tagozódása.

Bár ez a táblázat önmagában is sokatmondó, mégis — úgy véljük — az állomány értékének pontosabb felmérése végett tájékoztatást kell adnunk legalább az ún. különgyűjtemények kiemelkedő jelentőségű részleteiről is.[161]

3. A ritkaságok *(libri rariores)* osztálya nem kevesebb, mint

a) 29 ősnyomtatványt,
b) 34 XVI. századi külföldi művet,
c) 27 XVII. századi külföldi művet,
d) 7 XVIII. századi külföldi művet és
e) 22 régi magyar nyomtatványt

foglalt magában. Legyen szabad ezek közül az ősnyomtatványokat és a régi magyar nyomtatványokat tételesen is felsorolnunk.

Az *ősnyomtatványok*ról ma is használatos közkeletű jelzeteik szerint nyújtunk áttekintést.[162]

Sorszám	Horváth-féle tételszám	Mai OSZK-jelzet (Inc.)	Sorszám	Horváth-féle tételszám	Mai OSZK-jelzet (Inc.)
1—4.	637—640	100—101 104—105	16.	156	1168
			17.	237	334
5.	23	42	18.	345	372
6.	44	164	19.	383	59
7.	119	74	20.	417	87/d
8.	151	619	21.	90	457
9.	188	241	22.	92	76
10.	141	311	23.	232	168
11.	270	534	24.	364	188
12.	486	203	25.	411	645
13.	560	202	26.	397	691
14.	584	461	27.	566	593
15.	418	205	28.	455	594
			29.	241	304

Sorszám	Tudománycsoport	Tudományágak	Kiadványok száma részletekben	Kiadványok száma összesen	Időrendi megoszlása XVI. század	XVII. század	XVIII. század	XIX. század
					századra jut %			
1.	HITTUDOMÁNY	A biblia és konkordanciái	18					
2.		Patrisztika, szentírásmagyarázat	8					
3.		Skolasztika, theologia moralis	134					
4		Homiletika, episztológráfia etc.	84					
5.		Egyháztörténet, aszketika	165					
6.		Egyházjog, liturgika	89					
7.		Protestáns egyháztörténet, hittudományi szótárak	84					
		Összesen		582	4	20	70	6
8.	JOGTUDOMÁNY	Természetjog, nemzeti jogok, hazai jog	161					
9.		Perjog, büntetőjog, hazai kodifikáció	80					
10.		Politika, kameralisztika	92					
11.		Statisztika, diplomatika, heraldika	100					
12.		Kir. hitlevelek, békeszerződések, jogi disszertációk	73					
		Összesen		506	6	17	50	27
13.	ORVOSTUDOMÁNY	Általános orvostan, disszertációk	75					
14.		Sebészet, szülészet, bonctan, állatorvostan	39					
15.		Botanika, kémia, ásványtan stb.	39					
16.		Gyógyszertani disszertációk, orvosi szótárak	57					
		Összesen		210	5	10	70	15
17.	FILOZÓFIA	Filozófia ált., logika, metafizika, historia literaria, disszertációk	40					
18.		Matematika, asztronómia, architektúra	43					
19.		Fizika, mechanika, agronómia	207					
20.		Etika, esztétika, vegyesek	168					
		Összesen		458	2	6	65	27

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Sorszám	Tudománycsoport	Tudományágak	Kiadványok: száma: részletekben	Kiadványok: száma: összesen	Kiadványok: időrendi megoszlása: XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.
					századra jut%			
21.	SZÉPTUDOMÁNYOK	Magyar történelem és életrajzok	173					
22.		Idegen nemzetek története, életrajzok	444					
23.		Görög-római auctorok	51					
24.		Újabbkori szónokok, költők, levélírók	188					
25.		Didaktika, grammatika, stilisztika	106					
26.		Hadtudomány	40					
27.		Földrajz, topográfia	202					
28.		Enciklopédiák, szótárak	63					
29.		Gyűjteményes irodalmi kiadványok	417					
		Összesen		1684	1	6	50	43
30.	SZÉPIRODALOM	Színművek	245					
31.		Regények, elbeszélések (több kötetben)	637					
32.		Regények, elbeszélések (egy kötetben)	711					
33.		Francia regények	243					
34.		Vegyes műfajok, naplók stb.	402					
35.		Metszetek stb.	25					
		Összesen		2263	—	—	25	75
36.	KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK	Magyarországot ábrázoló térképek	112					
37.		Idegen országokat ábrázoló térképek	96					
		Összesen		208	—	—	—	—
38.		Ősnyomtatványok, könyvritkaságok		25				
39.		Kéziratok, iratok		53				

4. A *régi magyar nyomtatványok*at ugyancsak közhasználatú (Szabó Károly-, illetve Sztripszky-féle) jelzeteik szerint nevezzük meg.[163]

Osztály	XVI.	XVII.	XVIII.
	századi kiadványok		
RMK II.	97., 186.	632., 858., 1491.	—
RMK III.	180., 362., 468. 704., 735., 933.	1087., 1183., 1185., 1438., 2192., 4029., 4080., 4171.	4721
Sztripszky	—	—	1903

5. A kézírás-gyűjtemény *(manuscripta)* elég sok, a politikai és joggyakorlatból keletkezett iratot tartalmazott s aránylag kevés, mindössze 23 tételnyi igazi kéziratot, írói alkotást (*opust*). Az utóbbiak között azonban néhány komoly nagy érték, *4 középkori kódex* is előfordult. Ezek a következők voltak:

M. T. Cicero: *De oratore libri III.* (Bartoniek 148.)
Chronicon Dubnicense. (Bartoniek 165.)
Petrus Ranzanus: *Epitome rerum Hungaricarum.* (Bartoniek 249.)
Franciscus Barbarus: *De re uxoria.* (Bartoniek 294.)

Közülük kettő (a Ranzanus és a Barbarus) Bakócz Tamás érsek könyvtárából származott, sőt egyikük (a Ranzanus) tulajdonképpen Corvin-*kódex* volt. (Ez utóbbi azonban 1835-ben már nem fordult elő a téka állományában; egy Aszalay nevű személy manipulációja révén Jankovich Miklós könyvtárába került.)[164]

6. A térképgyűjtemény *(mappae seu chartae)* hungarica-anyaga különböző gyakorlati célokra készült áttekintő vagy részletlapokból állt.[165] Benne a következő főbb csoportok állapíthatók meg:

a) Magyarországot s részben a szomszédos országokat is ábrázoló térképek (1709—1810),
b) Szlavóniát, Erdélyt és a Temesi Bánságot ábrázoló egy-egy lap (1725—1789),
c) vármegyei térképek főleg a felvidéki és dunántúli megyékről,
d) vízrajzi térképek a Dunáról, a Vágról és az Ecsedi lápról,
e) uradalmi térképek az Illésházy-birtokokról.

7. A képes ábrázolások gyűjteménye *(icones variae)* legnagyobbrészt rézmetszet-kötetekből, kisebb részben grafikai mappákból állt. Az előbbiek között szerényebb művek mellett nemzetközi viszonylatban jelentős alkotások is előfordultak. Ilyen volt II. Miksa császár nagy udvari művészének, Jacopo Stradanak *Series imperatorum Romanorum* című híres metszetsorozata, aztán David Teniersnek *Le théâtre des peintures* (Anvers, 1673) című ugyancsak jeles kiadványa, nemkülönben Johann Ulrich Krausnak *Historischer Bilder-Bibel*je (I. Teil, Augsburg, 1705) és *Biblisches Engel- und Kunstwerk*je (Augsburg, 1715). Mint kiemelkedő jelentőségű becses hungaricumok említendők azok a másolatok, amelyeket 1763-ban Karl

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

MÖLLER készített a bicsei THURZÓ-vár falfestményeiről: *Effigies regum et belliducum Hungariae in principali palatio arcis Bittse depictorum*, illetőleg *Effigies regum et heroum in ambitu arcis Bittse.*[166]

Íme, az ILLÉSHÁZY-téka különgyűjteményei rövid kivonatos áttekintésben. A szűkebb értelemben vett könyvtár újkori külföldi régiségeiről és ritkaságairól, úgyszintén az 1711 utáni magyarországi anyagról e helyen még ilyen rövid ismertetést sem nyújthatunk.

E nagyszerű könyvtárajándék azonban korszakunkban a kutató- és olvasóközönség számára ismeretlen maradt. A Pestre szállított téka ui. — mint említettük — helyhiány miatt nem lett kicsomagolva, több mint egy évtizedig ládákba zártan várta az új múzeumpalota felépülését.[167]

c) *Vásárolt gyarapodás*

A vásárlás lehetőségei

A MILLER-korszakban Könyvtárunk szerzeményezése — tudvalevőleg — két forrásból merítette a szükséges pénzerőt: SZÉCHÉNYI Ferenc magánpénztárából, illetőleg 1808 után a Múzeumi Alapból.

SZÉCHÉNYI *hozzájárulása a vásárlásokhoz* — tudjuk — önkéntes kötelezettségvállalás volt. Könyvtáralapító oklevelének első pontjában ti. fenntartotta magának azt a „jogot", hogy élete folyamán saját költségén növelhesse a gyűjteményeket mindaddig, amíg „teljesekké" nem válnak. Ennek az elkötelezettségnek a gróf messzemenőleg eleget is tett: haláláig szüntelenül figyelemmel kísérte a bel- és külföldi könyvpiacot, s minden olyan darabot, amelynek az Országos Könyvtár híjával volt, megvásárolt. *Ezek a vásárlások azonban mindig csak nyomdatermékekre, mégpedig egyes darabokra irányultak.* Annak, hogy e réven összefüggő *nagyobb fondok*, kivált *kéziratos írói hagyatékok* is kerültek volna a Könyvtárba, semmi nyoma sincs.

A *kéziratgyűjtemény gyarapításáról* tehát a Könyvtárnak önerejével kellett gondoskodnia. Ez a gondoskodás azonban gyakorlatilag csak a Múzeum megszervezése (1808) után indulhatott meg. Előbb össze kellett gyűlnie a Múzeumi Alapnak, hogy legyen miből vásárolni. De nagyobb értékű dolgok, kivált nagyobb terjedelmű kéziratgyűjtemények megvétele ezután sem volt könnyű dolog, mivelhogy a Múzeumi Alap nemcsak a Könyvtárnak, hanem az intézet többi részlegének és egészének ellátására is szolgált. Ismeretes, hogy 1823-ig, vagyis másfél évtized folyamán nem többet, csak *három nagyobb kézirati hagyatékot* (az EDER-, a SZIRMAY- és a KITAIBEL-félét) bírt a Könyvtár megvásárolni mintegy 15 000 váltóforint összegért. Többre az Alapból nem futotta, különösen nem a nagy devalváció (1811), majd a BATTHYÁNY-ingatlanok megszerzése (1813) után.

Kérdés: mennyiben változott meg a helyzet a HORVÁT-érában?

HORVÁT István már több éve könyvtárőr volt, amikor SZÉCHÉNYI elhalálozásával 1820-ban véget ért a gróf által biztosított folyamatos állománykiegészítés. Az így előállt helyzetben 7 évig nem lehetett rendszeres gyarapító munkát folytatni. Súlyos probléma volt ez, amit valamiképpen meg kellett oldani. Egy újabb széleskörű társadalmi adakozásra azonban nem lehetett számítani, a fennálló politikai viszonyok között az országgyűlés hivatalos támogatása is lehetetlenné vált. Így hát ismét csak egy nagyúri alapítvány segíthetett.

A remélt mecénás SZÉCHÉNYI Lajos volt; ő — mint ismeretes — 1827-ben 10 000 ezüstforintnyi alapítványt tett az atyja halála miatt megszakadt gyarapító tevékenység folytatására. Ettől kezdve tehát e célra az alapítványi tőke kamatjövedelméből évente 400 forint állt a Könyvtár rendelkezésére.[168]

A Múzeumi Alap oldalán azonban sajnálatosképpen nem következett be a Könyvtár számára ilyen kedvező fordulat. A nádor-elnök a reformkorszak évtizedeiben úgylehet még szigorúbb takarékosságot volt kénytelen érvényesíteni az intézeti gazdálkodásban, mint korábban. Be nem folyt kamatjárandóságok miatt ui. az Alap válságos helyzetbe került, hosszas pörökbe bonyolódva csak nagynehezen tudta a Múzeum legszükségesebb költségeit fedezni. Nagyobb tömegű könyv- és kéziratvásárlásokra tehát nem adódott lehetőség. Örülni kellett annak, hogy kis tételekben való szerzeményezést lehetett folytatni. Az időnként felmerülő nagyobb vételi ajánlatokat ennélfogva el kellett utasítani. Így sajnálatos módon le kellett mondani TOMKA-SZÁSZKY János jeles könyvtáráról,[169] PODHRADSZKY József kézirathagyatékáról,[170] s — ami a legsajnálatosabb — a RÁDAY grófok nagyszerű családi tékájáról.[171] Hosszú időn át csaknem be kellett érni egy nemzetközi jelentőségű, nagyterjedelmű (200-nál több kötetből álló) segédkönyvtári apparátus, a KRÜNITZ-féle *Oekonomisch-technologische Encyklopädie* folytatólagos beszerzésével.

JÓZSEF nádor természetesen nem tekintette ezt a helyzetet megváltoztathatatlannak. Tudjuk, hogy 1825 után, amikor a rendek visszanyerték politikai cselekvési jogukat, nemcsak arra törekedett, hogy az országgyűléstől idegen pénzalapokból segélyt szerezzen a Múzeumi Alap számára, hanem ezen túlmenőleg új nagyösszegű megajánlások megszavazására is. Fáradozásának egyik legszebb eredménye — mint ismeretes — az európai viszonylatban is kitűnő gazdagságú JANKOVICH-gyűjtemények megvételére biztosított 125 000 ezüstforint volt. Ekkora összeget a Múzeumi Alapból még kedvező körülmények között sem lehetett volna kigazdálkodni.[172]

Egy vétel a Múzeumi Alapból

A Múzeumi Alapból történt nagyobb vásárlásról csak egy esetben van tudomásunk. Ez 1842 tavaszán történt, amikor LITERÁTI NEMES Sámuel, ez a nem egészen megbízható utazó antikvárius[173] egy, állítólag nagyrészt Dalmáciából származó oklevelekből, kódexekből, újkori kéziratokból és könyvekből álló kereskedői kollekciót ajánlott fel a Könyvtárnak vételre. HORVÁT István rendkívül becsesnek ítélte a szállítmányt és javasolta annak 850 ezüstforinton való megvételét. A nádor nem ellenkezett, engedélyezte a vásárlást.[174] A vételben — HORVÁT István jegyzéke[175] szerint — a következő tételek szerepeltek:

I. Középkori oklevelek:
   40 darab XIII—XVI. századi diploma.
II. Középkori hazai kódexek:
   1. *Codex membranaceus monasterii monialium in civitate Lippa.*
   2. Manuscriptum membranaceum saeculi XIV. „*Summa veritatis theologicae.*" (Possessor pristinus: Archiepiscopus Johannes de KANISA.)
   3. Codex chartaceus saeculi XIV. *Index coenobiorum Ordinis Fratrum Paulinorum in Hungaria. Vitae sanctorum Hungarorum etc.* (Csáktornyáról).

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

III. Újkori hazai kéziratok:

1. *A Szent Clara szerzetében élő apátzáknak regulájok.* Anno 1649.
2. *Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremitae* tomus III. anno 1727.

IV. Dalmácia különböző káptalanjaiból és monostoraiból származó kódexek és kéziratok:

17 darab.

V. Régi hazai nyomtatványok:

7 darab XVI—XVII. századi mű, közöttük az *Adriai tengernek syrenaja* horvátul Zrínyi Péter fordításában.

A Széchényi-alap felhasználása

A Széchényi-alap a reformkorszaknak úgyszólván egész ideje alatt kellő lehetőséget biztosított a Könyvtár tág értelemben vett (hazai és külföldi) hungarica-állományának, legkivált a nyomtatványtárnak kiegészítésére.

A vásárlásokat Horvát majdnem kizárólag pesti kereskedő cégekkel bonyolította le, mégpedig általában kettővel: Ivanics Zsigmond antikváriumával [176] és Kilián György könyvkereskedésével. Az előbbitől szerezte be a hazai régiségeket, az utóbbitól az új külföldi kiadványokat. Más cégektől csak egészen kivételesen vásárolt: Eggenbergertől, Buriántól és Magyar Mihálytól két évtized során is csak néhány alkalommal, Hartlebentől, Heckenasttól, Müllertől és Leyrertől pedig egyáltalán nem.

Külföldi nem magyar tárgyú kiadványok megszerzésére az alapítvány tulajdonképpen nem volt felhasználható. Ilyesmit csak kivételszerűen, mint szerzeményezési segédeszközt lehetett vásárolni a gróf előzetes hozzájárulásának kieszközlésével. Ilyen kivételnek számítottak a külföldi könyvkereskedő cégek bolti és árverési katalógusai (elsősorban a *Leipziger Bücherverzeichnis* és *Messekatalog)*, valamint egyes szakfolyóiratok. A Kiliánnál tett megrendelések magyar vonatkozású kiadványokon kívül többnyire ilyesmire irányultak. Ezen a címen sikerült Horvátnak rendszeresen előfizetnie a *Göttinger gelehrte Anzeiger*re és az *Österreichische Zeitschrift für Geschichte*re.

A beszerzett nyomtatványanyag 98%-a azonban mégis XVI—XVIII. századi hazai, kivált erdélyi könyvekből, füzetekből és kisnyomtatványokból állt. Ezeket csaknem kivétel nélkül Ivanics szállította. A tőle átvett ilyen nemű anyag évente 100—200 darab körül mozgott, de olykor a 250—500 darabot is elérte. Az 1827-től 1846-ig terjedő húsz éves időszakban 4385 tételre rúgott. Jellegét tekintve a szállítmányok túlnyomórészt a könyv szintje alatt álló nyomdatermékeket tartalmaztak. Erre vallanak az alacsony vásárlási árak. A számlák tanúsága szerint egy-egy darab vételára többnyire csak krajcárokat tett ki, elég ritkán érte el az 1 forintnyi összeget. Természetesen a XVI—XVII. századi régi magyar kiadványok jóval többe kerültek: viszonylagos gyakoriságukhoz vagy ritkaságukhoz mérten, 3—10 Ft-ot is kellett fizetni értük. A jelentősebb értéket képviselő vételek közül kiemelkednek: Báthori Kristóf imakönyve, 3 magyar vonatkozású kódex, Podhradszky József kéziratai közül a Pest-Buda történetével kapcsolatos anyag, valamint a Szepességre vonatkozó XVI—XVII. századi dokumentum-gyűjtemény.

A Széchényi-alapból vásároltatott					
évben	cégtől	régi és újabb hazai nyomtatvány	új külföldi hungaricum és folyóirat	kézirat	térkép
		darab			
1827—29	Ivanics	340			
	Kilián		24		
	Burián	1			
	Eggenberger	86			
1829—32	Ivanics	1173			
	Kilián		23		
	Burián	51			
1833/34	Ivanics	523			
	Kilián		9		
1834/35	Ivanics	111		10	
	Kilián		9		
1835/36	Ivanics	97		8	
	Kilián		5		
1836/37	Ivanics	94		3	
	Kilián		1		
1837/38	Ivanics	203		10	
	Kilián		4		
1838/39	Ivanics	178		12	
	Kilián		3		
1839/40	Ivanics	215		18	
	Kilián		2		
1840/41	Ivanics	211		32	
	Kilián		2		
1841/42	Ivanics	258		14	
	Kilián		2		
1842/43	Ivanics	284		21	
	Kilián		2		
1843/44	Ivanics	205			
	Kilián		2		
1844/45	Ivanics	236		3	
	Kilián		3		
1845/46	Ivanics örökösei	75		54	
	Kilián & Weber		3		
	Magyar M.	44		4	1
1827—46	Összesen	4385	94	189	1

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A gyér számú külföldi vételek tételszáma évente átlag 2—3—5 darabra ment, húsz év alatt csak két alkalommal volt nagyobb s az egész időszakban is mindössze 94 tételt tett ki. Árúkat tekintve ezek az új, idegenből hozott nyomdatermékek kifejezetten drágák voltak: 10—20—30 vagy még több forintba is belekerültek.

A nyomtatott anyagon kívül csak a kéziratrészleget sikerült gyarapítani az 1834/35. évtől kezdődőleg. Ezeket is IVANICS szállította évente átlag 10—20—30, a vásárlások két évtizede során összesen 189 tételt. A szállítók sorába csak IVANICS halála után, 1845/46-ban lépett be egy másik antikvárius, MAGYAR Mihály.

A SZÉCHÉNYI-alapból történt vásárlások tehát legfőképpen a nyomtatott állományt gyarapították.[177]

A Széchényi-alap jelentősége

Tanúságot tesz e statisztika arról, mit jelentett a SZÉCHÉNYI-alap a Könyvtár számára. Jelentette annak a bizonytalanságnak és rendszertelenségnek a megszűnését, amely az előző korszakban jellemezte a hungarica-állomány gyarapítását. SZÉCHÉNYI Ferenc és munkatársa, TIBOLTH Mihály ui. az utolsó nyomtatott katalógus-kötet megjelenése (1807) után Kiscenkről vagy Sopronból többé nem tudta nyomon követni az állomány gyarapodását, s ez vásárlásaikat felettébb tétovává, nehézkessé tette. De még nagyobb baj volt az, hogy SZÉCHÉNYI és MILLER között annak idején ismételten éles ellentétek támadtak, amelyek *a grófot elkedvetlenítették az együttműködéstől;* ennek tulajdonítható, hogy gyűjtőtevékenységében időnként szünetek álltak be. *Olykor már attól kellett tartani, hogy ez a mecénási benevolenciától függő gyarapítás teljesen megszűnik.*

1827 után azonban ilyen veszély többé nem fenyegetett. HORVÁT István az alapítványi összeg birtokában és az állománynak közvetlen közeli ismerete alapján képes volt rendszeressé, sőt bizonyos mértékig tervszerűvé tenni a hiányzó hungaricumok pótlását. Bizonyosra vehető, hogy IVANICS nagyarányú, folyamatos begyűjtését nem ötletszerűen, hanem HORVÁT kívánalmai és utasításai szerint végezte. Nem kétséges tehát, hogy az Országos Könyvtár SZÉCHÉNYI Lajos alapítványának köszönhette, hogy a nemzeti gyűjtemények gyarapítását a reformkortól kezdődőleg közel egy évszázadon át biztossá, állandóvá, rendszeressé lehetett tenni.

A Jankovich-gyűjtemények

De bármily nagy nyeresége volt is Könyvtárunknak a SZÉCHÉNYI-alap létrejötte, ennél összehasonlíthatatlanul többet, páratlan méretű és értékű gazdagodást jelentettek számára azok a gyűjtemények, amelyeket a Nemzeti Múzeum tárainak, köztük Könyvtárunknak gyarapítására az 1832/36. évi országgyűlés JANKOVICH Miklóstól vásárolt.[178]

E gyűjteményeknek már a napóleoni idők óta nagy hírük volt, nemcsak Pest-Budán, de az egész országban, sőt a határokon kívül is. Valahány hazai vagy külföldi műértő vagy literátor megfordult a fővárosban, az mind látni kívánta JANKOVICH magánmúzeumát. S akik valóban látták, azok a legnagyobb elismeréssel, sőt elragadtatással nyilatkoztak róla. Nagy számmal voltak ott görög-római régiségek, reneszánsz, barokk és neoklasszikus szobrok, festmények, grafikai és ötvösművek, gazdag metszet- és éremgyűjtemények, középkori kódexek és oklevelek, újkori kéziratok és iratok, s mindenekfelett volt tömérdek különféle nyomdatermék a könyvnyomtatás korától kezdve a XIX. századig.

Ami a könyvtárt és függelékeit, a kézirat-, levél- és metszetgyűjteményt illeti, ennek kialakulásáról és tartalmáról a következő tájékoztatással lehet szolgálni.

JANKOVICH mint húszegynéhány éves fiatalember 1790 körül kezdett el könyveket gyűjteni. Középrendű nemes család sarja volt, amelynek vagyoni szintje azonban közel állt a nagybirtokossághoz. Biztosított anyagi helyzetben lévén, aligha volt szándékában foglalkozásszerűen tudományos tevékenységet folytatni. Ellenkezőleg: mint osztályának tagjai általában, ő is politikai-közigazgatási téren akart érvényesülni, tehát csak széleskörű kulturális érdeklődésének kielégítésére, kedvtelésből kívánt magának afféle *kuriális könyvtárt* állítani. Ámde évek múltán egyre közelebb és közelebb került a könyvekhez, a literatúrához és a szépművészetekhez; észrevétlenül tudományszomjas és művészetkedvelő *literary gentleman*, egyszersmind szenvedélyes könyvbarát lett belőle.[179] Költséget és fáradságot nem kímélve beutazta az ország jórészét, mindenütt könyvek, kéziratok, oklevelek, metszetek s egyebek után kutatva. Elhalt tudósok könyvtárait és egyéb gyűjteményeit jóideig egészükben vette meg, csak később, amikor már saját tékája is erősen megnövekedett, vásárolt válogatva. A XVIII—XIX. század fordulóján minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt rá SZÉCHÉNYI Ferencnek országosan ismertté vált nemzeti gyűjtőtevékenysége. Ekkoriban — úgy látszik — ő maga is valami hasonlóra, „a magyar hajdankor emlékeinek" összegyűjtésére törekedett. Erre vallanak korai szerzeményezései: WAGNER Károly, FEJÉRVÁRY Károly, DOBAI SZÉKELY Sámuel gyűjteményeinek megvásárlása[180].

Később azonban többre vágyott, a nemzetinél szélesebb körű gyűjtemény, egy közép-európai téka létrehozását tűzte célul maga elé. De ebbe nem annyira modern műveket, mint inkább ősnyomtatványokat és különböző nyomdászati ritkaságokat, valamint középkori kódexeket és újkori kéziratokat kívánt megszerezni.[181] 1801 és 1810 között a magyar szellemi élet termékei mellett már szláv és germán kéziratokat is nagyban vásárolt. Kiemelkedő jelentőségű volt Jiři RIBAY szlovák evangélikus lelkész bohemica-gyűjteményének megvásárlása 1807-ben. A német kultúra becses termékeit külföldi (bécsi, lipcsei, augsburgi és nürnbergi) könyvkereskedő cégek útján szerezte meg. Nagyszámú kiváló értékekre sikerült szert tennie külföldi aukciókon is; a híres CARPZOV- és az EBNER-ESCHENBACH-féle gyűjteményekből pl. középkori kódexekhez és XVI. századi kéziratokhoz jutott.[182]

De JANKOVICH gyűjtőszenvedélyét még a középeurópai téka programja sem tudta kielégíteni. Könyvtárának gyűjtőkörét idők folyamán tovább tágította: egyrészt a távolabbi Nyugat (Franciaország) irányában, másrészt Kelet (a héber, arab, perzsa, szír irodalom) felé.[183]

Négy évtizedre terjedő szüntelen gyűjtőmunka eredményeként JANKOVICHnak mind hazai, mind külföldi tékája nagyszerű arányokban bontakozott ki.

Jankovich magyar könyvtára

A *Magyar Könyvtár (Bibliotheca Hungarica)* gyűjtőköre általában a SZÉCHÉNYI Ferenc által meghatározott *hungarica* fogalomhoz igazodott, de a tipográfiai régiségek fokozatos előtérbe állításával és a külföldi magyar vonatkozások tüzetesebb figyelembevételével. A tékáról a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

FEJÉR György által 1817-ben közzétett ismertetésből a következőt lehet megállapítani.

1. Az itt meglevő ún. *régi magyar nyomtatványok* (RM) mind mennyiségileg, mind minőségileg felülmúlhatták az eredeti Széchényi-téka megfelelő részlegét. Az RM II osztályban a hazai nyomdai tevékenység XVI. századi számos emlékén kívül megvolt — igaz, rongált példányban — tipográfiánk legbecsesebb kincse: az első magyarországi nyomtatott könyv, HESS András *Budai krónikája* is.

Az RM III csoport 375 humanizmuskori kiadványt ölelt fel, ezek között igen becses ősnyomtatványokat is, így:

a) a *Constitutiones incliti regni Ungariae* 1488-i lipcsei kiadását,

b)—d) THURÓCZY János *Chronica Hungarorumának* augsburgi kiadásából egy pergamenre nyomott, színezett, aranymetszésű példányt, valamint egy színezett papírospéldányt, a brünni kiadásból pedig egy egyszerű papírospéldányt,

továbbá JANUS PANNONIUS elégiáit, TEMESVÁRI Pelbártnak számos esetben megjelent prédikációgyűjteményeit, MICHAEL DE HUNGARIA *Sermonesét* és még néhány raritást.

Leginkább azonban *külföldi magyar tárgyú és magyar vonatkozású nyomdatermékek* tekintetében szárnyalta túl JANKOVICH gyűjteménye SZÉCHÉNYIÉt. Bár idevágó számadatok az 1817 körüli időkből nem maradtak fenn, egy későbbi tájékoztatásból visszakövetkeztetve azonban, sok ezer kötetnyi állományt kell e részben feltételezni. Kimagasló értéket természetesen itt is a régiségek és ritkaságok jelentettek. Így néhány, itáliai nyomdákban készült hazai rendeltetésű missale, valamint egyes korai antikvák, pl. TAURINUS *Stauromachiája*, BONFINI, CELTIS és más, MÁTYÁS-kori idegen humanisták kiadványai.[184]

2. Ennek a ciméliákban gazdag, de számszerűleg sajnos ki nem mutatott hungarica nyomtatványtárnak méltó kiegészítését alkotta egyfelől az *írott emlékek sokrétű gyűjteménye* (manuscriptumok, akták, oklevelek, levelek és más irományfajták együttese), másfelől egy széleskörű metszetgyűjtemény. Ezekről a következő (249.) lapon elhelyezett táblázat ad áttekintést.[185]

Hogy ezek a csoportok is mennyi egyedülálló *(unicalis)* emlékeket tartalmaztak, arra nézve íme néhány jellemző példa.

3. A kimutatott 20 középkori latin nyelvű, de magyar vonatkozású kódex közül mint különösen becses darabokat kell felemlíteni[186]

a) az ILLÉSHÁZY-féle RANZANUS-kódexet *(Epitome rerum Hungaricarum)*,

b) a franciaországi XIII. századi eredetű, de a XIV. században egy pozsonyi possessorhoz került ún. *Gemmingeni bibliát*,

c) az ugyancsak franciaországi származású, szintén XIII. századi ún. SAMBUCUS-MOSSÓCZI-*bibliát*,

d) néhány, hazai használatra készült XIV. századi missalét,

e) egy itáliai, XIV. századi, de a XVI. század elején már valamely budai tékába tartozó LIVIUS-*kódex*et,

f) egy XV. századi hiteles CORVIN-kódexet, CURTIUS Rufusnak *De gestis Alexandri Magni* című művét,

g) egy vélt CORVIN-kódexet, GALEOTTO Marzionak *De dictis et factis regis Matthiae* című művét, és

h) egy XV. századi székesfehérvári prépost psalteriumát.

Kéziratok és levelek				Oklevelek és iratok		Metszetek	
	közelebbi megnevezés	kötet	téka	közelebbi megnevezés	téka	közelebbi megnevezés	darab
1.	*Középkori latin nyelvű pergamenkódexek*	20	—	*Eredeti középkori oklevelek*	kb. 30—40	*Térképek*	többszáz
2.	*Középkori magyar nyelvemlékek*	7	—	*Eredeti újkori hivatalos iratok*	5	*Vár- és városképek*	kb. 600
3.	*Újkori kéziratos művek*	kb. 100		*Újkori uralkodók eredeti iratai*	kb. 300	*Arcképek*	?
4.	*Humanista emlékkönyvek*	?		*Oklevélmásolatok*	kb. 360		
5.	*Újkori írói (tudós) levelezések*		15	*Újkori hivatalos iratok másolatai*	kb. 80		
6.	*Nemzeti kéziratos énekgyűjtemények*	—	2	*Magániratok másolatai*	kb. 30		

4. A magyar nyelvemlékek tagozatában legjelentékenyebbek voltak: a MARGIT-*legenda*, SZENT ELEK és REMETE SZENT PÁL *életirata*, valamint SZENT KATALIN *élete*, továbbá *egy babonás lóorvoslási szöveg* és még három, ma már ismeretlen kódex.

5. Az *újkori kéziratos művek* szerzőinek sorából TIMON Sámuel, BÉL Mátyás, BENCZÚR József, WIETORIS Jonathán, WAGNER Károly és FEJÉRVÁRY Károly írásai kiemelkedők, — az újkori tudós levelezések közül pedig CORNIDES Dániel, PRAY György, KOLLÁR Ádám, KOLLER József és mások levelei.

6. Jóval kisebb, de a hazai népi kultúra szempontjából igen jelentős volt egy *nemzeti énekgyűjtemény*, amely 4 műfaji csoportra oszlott, úm.: *cantus heroici*, *morales*, *ludrici* és *erotici* csoportjára.

7. Az oklevelek és iratok osztályában felhalmozott sokezer lapnyi, jobbára köztörténeti jelentőségű dokumentumok sorában pontosabban meghatározva: a) középkori oklevelek *(diplomata originalia)*, b) újkori kormányzati és közigazgatási iratok *(acta publica)* és c) uralkodók és államférfiak iratai szerepeltek.

8. A tékának csak függelékét alkotó, inkább művészeti jellegű *metszetgyűjtemény* hasonlóképpen gazdag, többezer darabra menő anyagot ölelt fel. A benne foglalt tárgyi csoportok közül elsősorban a térképek említendők. Többszáz lapra terjedő állományukban a XV—XVI. századi külföldi és a HONTERUSSZAL kezdődő hazai kartográfia zsengéi is előfordultak. A zömöt persze XVIII. századi és még

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

újabb nyomtatott vagy kéziratos, Magyarország egészéről és egyes részeiről (a vármegyékről), valamint Közép-Európáról készült lapok alkották. — Kettős, tudományos és művészeti értékűek voltak a vár- és városábrázolások, úgyszintén a neves történeti személyeket ábrázoló portrék.[187]

9. S ez még nem volt minden. A következő közel másfél évtized során (1817—1830) JANKOVICH tovább gyarapította valamennyi gyűjteményét. Magyar könyvtára végleges állapotában két fő részre volt felosztva: *magyar nyelvű nyomdatermékek*re és *idegen nyelvű hungaricumok*ra, amelyek hazai szerzők műveit éppúgy felölelték, mint idegeneknek Magyarországról írt munkáit. Mennyiségileg e két főcsoport így oszlott meg:

I. Magyar nyelvű nyomdatermék volt kb. 12 000 tétel,
II. Idegen nyelvű nyomdatermék volt kb. 50 000 tétel

Mindennemű hungaricum együtt volt kb. 62 000 tétel.[188]

Ezek a számok természetesen nem csupa könyvet, kötetet jelentettek, hanem zömmel füzetes és kisnyomtatványokat is. A kisnyomtatványok kb. 200 tékában voltak tárolva; ezek több tízezer egységnek felelhettek meg.

Igen tekintélyes mennyiségűek lehettek a különgyűjtemények is: a kézírásos és grafikai emlékek.

10. A „*kéziratok*" hat osztályba voltak csoportosítva, mégpedig:

a) XIV—XV. századi eredetű kéziratok, vagyis kódexek,
b) XVI. századi autográf kéziratok,
c) XVII. századi autográf kéziratok,
d) XVIII. századi autográf kéziratok,
e) XVIII. századi másolati kéziratok, és
f) a XIII. század kezdetétől a XVIII. század végéig terjedő időszakból származó oklevelek és iratok (akták) osztályába.

E tagozatokról — az utolsót kivéve — mennyiségi adatok nem maradtak fenn, de önmagában is beszédes tény az, hogy az f) alatt említett oklevelek és eredeti iratok együtt mintegy 6000 darabot tettek ki. Az a—e) jel alatt felsorolt többi csoportra nézve különben megjegyzendő, hogy a „*kéziratok*" sommás kifejezés mögött konkréten a legkülönfélébb kézzel írt emlékek húzódtak meg: nem csak a szó valódi értelmében vett kéziratok *(manuscripta)*, azaz irodalmi és tudományos írásművek *(opera)* és kisebb terjedelmű feljegyzések *(analecta)*, hanem magánlevelek *(epistolae)*, különféle köz- és magániratok *(acta publica et privata)* és különféle más írásos maradványok, pl. emlékalbumok, énekeskönyvek stb.[189]

Íme, tömör áttekintésben a sokrétű és nagyszerű Jankovich-féle *Bibliotheca Hungarica*.

Jankovich külföldi könyvtára

Nem kevésbé volt gazdag és becses JANKOVICHnak nemzetközi jellegű és jelentőségű ún. *külföldi könyvtára*, a *Bibliotheca extranea* sem. Ez 1830 körül a következő 12 osztályra tagolódott.[190]

Nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok			
I.	II.	III.	IV.
Görög-latin auktorok első és ritka kiadásai	*Régészet és muzeológia*	*Historia literaria és bibliográfia*	*Egyháztörténelem*
V.	VI.	VII.	VIII.
Egyetemes történelem és földrajz	*Ősnyomtatványok és nyomdászati ritkaságok*	*Bölcselet és jogtudomány*	*Széptudomány és szépirodalom*
Nemzeti különgyűjtemények			
IX.	X.	XI.	XII.
Német gyűjtemény	*Szláv gyűjtemény*	*Francia gyűjtemény*	*Keleti gyűjtemény*

Hogy ezek az osztályok nem valamiféle szegényes, félig-meddig üres keretek voltak, arról JANKOVICH saját idevágó statisztikai kimutatása tesz tanúságot. Eszerint a szóban forgó egyes osztályokban csupán a nyomtatott művek kötetszáma a következőképpen[191] alakult:

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Kötetszám	1200	1600	2500	3500	7000	1000	600

Osztály	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Együtt
Kötetszám	1000	1200	?	?	80	19 680

Nem szolgált ilyen határozott tájékoztatással JANKOVICH e téka legfőbb értékéről, a középkori kódexállományról. Erre nézve biztosan csupán annyi állapítható meg, hogy a gyűjteményben közel 200 olyan pergamen-kódex volt, amely klasszikus görög és római auktorok, valamint középkori szerzők latin nyelvű írásműveit tartalmazta. E gyűjtemény rendkívüli értékéről tanúskodik a kódexek keletkezési idejét évszázadok szerint feltüntető alábbi kimutatás.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

IX.	XI.	XII.	XII–XIII.	XIII.	XIII—XIV.	XIV.	XIV—XV.	XV.	Együttvéve
századbeli kódexek száma									
2	2	10	2	12	8	27	4	134	201

Ezeken kívül ugyanitt kisebb-nagyobb számban előfordultak német, szláv, francia és román nyelvű kódexek is. 1820 táján a téka ismertetője mintegy 50 német és mintegy 70 szláv nyelvű középkori kéziratot regisztrált. A francia és keleti gyűjteményhez tartozó kéziratok számáról itt nem esett szó, de valószínű, hogy számuk alatta maradt az előbbieknek.[192]

Értékelés

Bármennyire vázlatszerű is az a kép, amely JANKOVICH két nagy könyvtáráról a fentiek alapján kirajzolódik, mégis leolvasható róla, hogy velük a Széchényi Országos Könyvtár valami egészen rendkívüli, páratlanul gazdag és csodálatraméltó értékekben bővelkedő gyarapodáshoz jutott. Nem túlzás azt mondani, hogy JANKOVICH gyűjteménye SZÉCHÉNYI Ferencével úgyszólván egyenrangú volt, sőt némely tekintetben — a régi és ritka könyvek és kéziratok vonatkozásában — annál rangosabb is. *Joggal tisztelheti tehát az utókor* JANKOVICH *Miklósban az Országos Könyvtár második alapvetőjét.*

Problémák

Ez az örvendetes gyarapodás azonban mindjárt kezdetben bizonyos gondokat is okozhatott mind JÓZSEF nádornak, a Múzeum elnökének, mind HORVÁT Istvánnak, a Könyvtár őrének. Már a gyűjtemények megvásárlása idején fel kellett vetődnie a kérdésnek: hol lehet majd e rengeteg anyagot elhelyezni, s mikorra, miként lehet elrendezni, katalogizálni, a közönség számára hozzáférhetővé tenni. De nem csekély gondot okozhatott egy harmadik, elvi jelentőségű kérdés sem: az ti., mi történjék a JANKOVICH-gyűjtemény külföldi könyvtárával. Fontolóra kellett venni, vajon megengedhető lesz-e, hogy a Széchényi Országos Könyvtár — amely kimondottan a magyar hazában keletkezett, illetőleg Magyarországról és a magyarságról szóló szellemi termékek gyűjtésére volt hivatott — vele szerves kapcsolatban nem levő idegen könyvek, kéziratok s egyebek sokaságát is felvegye saját kebelébe, vagy sem. Igaz, hogy 1819 óta már volt Könyvtárunknak egy idegen művekből álló tagozata: a soproni tékából lett segédkönyvtár, ebbe azonban a JANKOVICH-féle *Bibliotheca extraneát* a maga egészében nem lehetett beilleszteni, mert hiszen — ha szép számban tartalmazott is segédkönyveket — zömében mégis csak öncélú gyűjtemény volt. Másfelől viszont arra sem lehetett gondolni, hogy a segédkönyvtárhoz nem csatolható külföldi anyag elárvereztessék vagy bármi módon elidegeníttessék, miként korábban a KÉLER-téka fölösleges részeivel történt.[193] Ez ellen ti. nemcsak JANKOVICH tiltakozhatott volna — aki szerződésileg biztosította gyűjteményeinek a Múzeumban és Könyvtárban való hiánytalan megőrzését —, hanem

az országgyűlés is; a rendek ui. a JANKOVICH-kincseket az Országos Könyvtárnak való átadás után is joggal a sajátjuknak tekintették.

A nehéz problémák megoldására nyilván HORVÁT Istvánnak kellett volna javaslatot terjeszteni a nádor elé. Erre azonban nem került sor. Az 1838. évi árvízveszedelem a felmerült kérdéseket hosszú időre elodázta. JANKOVICH gyűjteményeit — tudvalevőleg — részekre osztva, lezárt ládákban négy különböző középületben helyezték el, felállítása tehát éppen úgy nem jelenthetett többé gondot, miként feldolgozása sem. Ugyanezen oknál fogva nem kellett napirendre tűzni a külföldi téka ügyét sem. Ezt a nádor bizonyára csak az új múzeumpalota felépítése után kívánta újra elővenni. Mielőtt azonban a palota teljesen elkészült volna, JÓZSEF nádor is, HORVÁT István is meghalt. Az állásfoglalás tehát az utókorra maradt.

*

Áttekintve Könyvtárunk reformkorszakbeli gyarapodását, megállapítható, hogy az — a megfogyatkozott társadalmi érdeklődés és a Múzeumi Alap szűkössége ellenére — minden korábbinál bővebb és értékesebb volt. Kétségbevonhatatlan tény, hogy *a Könyvtár állománya ebben az időszakban legalább is megkétszereződött és olyan kincsekkel gazdagodott, amelyek nemzetközi viszonylatban is jelentőseknek minősültek.* Ez a nagyszerű többlet azonban egyidejűleg teljesen feldolgozatlan maradt. HORVÁT István és az 1837 óta mellette működő MÁTRAY Gábor a Ludoviceumban és több más helyen elcsomagolva heverő anyaggal nem tudott érdemben foglalkozni. HORVÁT idejét sokféle hivatalos és társadalmi elkötelezettsége vonta el a rendezés és katalogizálás munkáitól, MÁTRAYét pedig HORVÁTnak a múzeumi ügyintézésben való helyettesítése kötötte le. Ennélfogva a roppant mértékben felgyűlemlett új szerzemények könyvtári feldolgozását egyébként nem, csakis az évtizedek óta üresedésben levő tiszti állások betöltése után lehetett remélni.

C) A Könyvtár és a Múzeum a palotaépítkezés idején (1838—1845)

Hogy az 1838. évi pesti nagy árvíz következtében nagyrészt üzemképtelenné vált Széchényi Országos Könyvtár ismét betölthesse szerepét a magyar szellemi életben, ahhoz a korábbinál jóval tágasabb és alkalmasabb új otthonra volt szüksége. Egy ilyen korszerű és igényes otthon megépítésére teremtettek alapot az országos rendek az 1836. évi 37. tc. megalkotásával. E törvény — mint ismeretes — a nemesség és a városi polgárság terhére 500 000 ezüstforintnyi összeget ajánlott meg a Nemzeti Múzeum és a kebelébe tartozó Országos Könyvtár új épületének céljára.[194] Az építkezés lebonyolításával a törvényhozás JÓZSEF nádort bízta meg.

A nádor ekkoriban már három évtized óta irányította a Múzeum és a Könyvtár életét és elévülhetetlen érdemeket szerzett gyarapításuk és fejlesztésük körül. Elsősorban neki köszönhette a nemzet, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc alapítása a napóleoni háborúk zűrzavaraiban megmenekült a pusztulástól, — hogy a Könyvtárral szoros összefüggésben létrejött Közép-Európának első nemzeti múzeuma, — hogy e megnagyobbodott intézet saját önálló pénzalapra tett szert, — hogy a BATTHYÁNY-kert és -villa megvásárlásával Pest város egyik legnagyobb ingatlanának birtokosa

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

lett, — s végül hogy a JANKOVICH-gyűjtemények megszerzésével nemzetközi viszonylatban is tekintélyes intézménnyé vált. Mindezzel azonban a nádor nem érte be. Egy évtizeden át szívós agitációt folytatott annak érdekében, hogy a Múzeum és Könyvtára számára egy olyan új épületet, palotát emeltethessen, amely majdan nemzedékek során át méltó őrzőhelyéül fog szolgálni a magyar haza kulturális és természeti kincseinek. Ennek a nagy tervnek és elhatározásnak valóra váltására kapott a nádor szabad kezet az említett 1836. évi törvénnyel.

Ám e megbízatás még nem jelentett okvetlen sikert. Ez az ügy is — mint e korban annyi más — könnyen hosszú időre elodázódhatott volna, sőt könnyen meg is hiúsulhatott volna a felmerülő nehézségek közepette. JÓZSEF nádor azonban el volt szánva tervének bármely körülmények között leendő megvalósítására. Tiszteletreméltó határozottsággal és gyorsasággal látott munkához és közel tíz éven keresztül szívósan, fáradhatatlanul irányította a nagy építkezést.

Az építkezés lefolyása

Még az országgyűlés folyama alatt történt, hogy a nádor 1836 áprilisában felszólította POLLACK Mihályt, a főváros legnevesebb építészét, a pesti Német Színház, a Ludoviceum, a Redoute s több más művészi kivitelű épület alkotóját a létesítendő múzeumpalota tervének elkészítésére.[195] Pár hónappal később (augusztusban) már az építőanyag megszerzésére és az építés helyszínére szállítása iránt is rendelkezett.[196] Az ősz folyamán (novemberben) pedig hivatalos körlevelet intézett az ország valamennyi vármegyéjéhez és szabad városához, felhíván őket az országgyűlés által megszavazott építési költség összegyűjtésére és beszolgáltatására.[197] Egy negyedévre rá (1837 márciusában) az elkészült POLLACK-féle építési terveket (amelyekhez a múzeumi őrök, így HORVÁT István is szolgáltatott szempontokat), megküldte Pietro NOBILE udvari építészeti tanácsosnak Bécsbe, szakvéleményét kérve.[198] Végül pedig — NOBILE kedvező nyilatkozatának birtokában — még ugyanezen év nyarán megbízta POLLACKot a palota felépítésével.[199]

Az építkezés munkálatai 1837. július 22-én kezdődtek meg s meglehetősen gyors ütemben haladtak. 1838 tavaszán már a földszinti falakon dolgoztak, amikor a nagy árvíz miatt félbe kellett hagyni a munkát. Szerencsére nagyobb kár az alapfalakban nem történt, néhány hét múlva tovább lehetett dolgozni.[200] A következő 1839. évben a falak már köröskörül az I. emelet magasságában álltak, 1840/41. fordulóján pedig tető alá került az épület.[201] Ahhoz azonban, hogy beköltözhető állapotba jusson, még további 5—6 év kellett.

Ez alatt az idő alatt a nádor (aki minden hónapban megszemlélte az építkezést),[202] ugyancsak kemény küzdelmet folytatott az építési költségek folyamatos biztosításáért. Az 500 000+125 000 forintnyi megajánlást ui. száznál több törvényhatóságtól kellett behajtani: 51 vármegyétől, 48 szabad királyi, illetve bányavárostól és 3 kiváltságos kerülettől (a hajdúvárosoktól, a XVI szepesi várostól és a fiumei kormányzóságtól). Vállalt kötelezettségüknek azonban mind a birtokos nemesek, mind a városi polgárok meglehetősen nehezen tettek eleget. Minden oldalról rengeteg panasz hangzott el a rossz gazdasági viszonyokról, az eladósodottságról stb., úgyhogy a hatóságok többnyire csak nagynehezen és késedelmesen tudták a kivetett összegeket beszedni. A nádor részéről történt ismételt sürgető felhívásoknak is kevés foganatjuk volt. 1840 őszén még 33 vármegye és 25 város 163 500 forinttal tartozott.[203] 1841 tavaszán a le nem rótt járandóságok összege

még mindig 139 200 forintott tett ki,[204] sőt 1842 végén is fennállt még 48 060 forintnyi tartozás.[205]

A pénzösszegeknek ettől a lassú befolyásától azonban az építkezést nem lehetett függővé tenni. POLLACK és az építkezés gondnoka, GÖMÖRY Károly a szükséges költségeket havonta előre jelezték a nádornak, ez pedig a tényleges lerovásoktól függetlenül fizetni kényszerült. Ám a pontos fizetés másként nem volt lehetséges, csakis a Múzeumi Alap terhére történt kölcsönfelvételekkel. 1842 végén az Alapnak nem kevesebb, mint 23 hitelezője volt, többnyire magánszemélyek; a tőlük felvett kölcsönök összege pedig 69 500 forintot tett ki. Ugyanezen időpontig az építkezésre ténylegesen felhasznált összegek már meghaladták a 453 000 forintot.[206]

JÓZSEF nádort azonban semmiféle nehézség nem tudta elrettenteni. Minden akadályt leküzdve biztosította az építés folyamatosságát. Ennek volt köszönhető, hogy 1844-re a nagyszerű palota nagyjában-egészében elkészült,[207] s úgy látszott, hamarosan időszerűvé válik a könyvtári és múzeumi gyűjteményeknek a *Ludoviceum*ból s a többi letéti helyről való elhozatala.

Amíg azonban a dolgok idáig jutottak — az építkezés ideje alatt — mind a Múzeum, mind a Könyvtár életében több jelentős dolog történt.

Könyvtári munka

A Ludoviceum tulajdonképpen csak ideiglenes menedékhely volt a Könyvtár számára, nem otthon. Minthogy azonban ez az ideiglenes elhelyezés hosszú évekre szólt, JÓZSEF nádor úgy vélte, hogy a Könyvtár „üzemét" bármily szűk korlátok között is, fenn kell tartani. Elrendelte tehát a leginkább használt állományrészek felállítását, egy olvasószoba fenntartását és a rendes ügyintézés ellátását. A korábbi olvasók azonban nemigen kívántak ezzel a lehetőséggel élni: a forgalom — tudjuk — minimálisra csökkent.

Kölcsönzés

Még a kutatók érdeklődése is ellanyhult, pedig a *Tudós Társaság* immár elindította a maga nyelvtörténeti—irodalomtörténeti programjának megvalósítását. Jellemző pl., hogy a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtésével és sajtó alá rendezésével megbízott DÖBRENTEI Gábor nem volt hajlandó a Ludoviceumba minduntalan kijárni, s a helyben kutatás helyett kölcsönözni kívánt.[208] Hasonlóképpen FEJÉR György is készülőben levő *Codex diplomaticus*ához oklevelek kölcsönadását kérte.[209] A kölcsönzés azonban mint rendes szolgáltatás mindig problematikus volt az Országos Könyvtárban. SZÉCHÉNYI Ferenc határozottan ellene volt, mégis MILLER érájában, ha nem is rendszeresen, történtek kölcsönadások, mégpedig nemcsak hatóságoknak és intézményeknek, hanem magánszemélyeknek is. Emlékezetesek az országgyűlési törvényelőkészítő bizottságok, vármegyék és városok, az *Egyetem*, az *Erdélyi Tudományos Társulat*, KOVACHICH Márton György, EDER József Károly, KRIEBEL János, JANKOVICH Miklós és HORVÁT István részére történt kikölcsönzések.

Hogy az 1823 utáni időkben 1836-ig mi volt a helyzet, nem tisztázható, de annyi bizonyos, hogy a kölcsönzés kifejezetten megtiltva nem volt. Ettől kezdve azonban szabályszerű kölcsönzési tilalom lépett életbe. A Könyvtár legfőbb hatósága, az országgyűlés hozott 1836-ban ilyen értelmű határozatot.[210] Érthető, ha e

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

tilalom megtartására József nádor szigorúan felügyelt és csak nagyritkán, szórványos esetekben tett ez alól kivételt. Így pl. amikor 1841-ben gr. Teleki József, a *Tudós Társaság* elnöke kért intézménye számára egy kölcsönzést.[211] Ilyen körülmények között tehát az olvasó- és kutatószolgálat nem nagy gondot jelentett a Könyvtár számára.

Gyarapítás

Láttuk: komolyabb munka adódott a gyarapítás kapcsán. Sok figyelmet kívánt a kötelespéldány-szolgáltatás ellenőrzése s még többet a könyv- és kéziratvásárlás. József nádor ti. nagy súlyt fektetett arra, hogy a bel- és külföldi könyvpiacon felbukkanó, az állományban még meg nem levő mindennemű hungaricumok okvetlen beszereztessenek. A bécsi könyvárverések jegyzékeit közvetlenül ő szereztette be s juttatta el Horvát Istvánhoz kijelölés végett. Minthogy pedig a rendes évi gyarapodás a Széchényi-alap létrejötte óta nemritkán többszáz darabnyi mennyiséget jelentett, e munkakörben nyilván volt tennivaló.

A csere mint gyarapítási mód a Miller-botrány óta csak előzetes nádori engedéllyel lett volna gyakorolható,[212] de nincs nyoma annak, hogy Horvát belföldi viszonylatban ilyesmire bármiféle kezdeményező lépést tett volna.

Kísérlet a Corvin-kódexek megszerzésére

Külföldi viszonylatban viszont a könyvtárőr egy rendkívüli jelentőségű cserelehetőségre mutatott rá: egy minden eddiginél drágább kódexkincs megszerzésére. A gondolat tulajdonképpen nem is tőle származott, hanem még Millertől. Ez utóbbi volt az, aki először hívta fel József nádor figyelmét arra, hogy Wolfenbüttelben, a braunschweigi hercegi könyvtár állományában számos Corvin-*kódex* található. Akkor azonban ez ügyben nem történtek lépések, később pedig az egész ügy feledésbe merült.[213] Csak 1843 nyarán, amikor a nádor fia, István főherceg Németországba készült, kerültek ismét szóba a wolfenbütteli Corvin-*kódexek*, — ezúttal nyilván Horvát István kezdeményezéséből. István főherceg megbízást kapott atyjától, hogy tekintse meg a kincseket a hercegi tékában. A szemle meg is történt s szeptember elején a főherceg egy, 13 tételt regisztráló pontos jegyzéket küldött haza a corvinákról. Ezt a nádor nyomban továbbította Horvát Istvánnak, javaslatot kérve tőle.[214] Horvát októberben felelt: lelkesen méltatta a gyűjtemény nemzeti jelentőségét s úgy nyilatkozott, legjobb lenne csere-alapon az egészet megszerezni. Csereanyagul a Jankovich-gyűjteményben levő ciméliák kínálkoznának. Hogyha azonban valamennyi corvinát nem lehetne megszerezni — így folytatódott a javaslat —, akkor legalább egyet kellene okvetlen hazahozni: Alexius Cortesiusnak *Laudes bellicae Mattheo Corvino dictae* című művét, amely a legbecsesebbnek és legpompásabbnak ígérkezik valamennyi közül. De ha a braunschweigi herceg egyetlen corvináról sem volna hajlandó lemondani, akkor legalább egy más, nem Mátyás király tékájából eredő kódexet kellene tőle elkérni, nevezetesen Joannes de Utino *Chronicon*ját, amelynek függelékében egy úgylehet elsőrangú ismeretlen magyar történelmi forrás *(Succincta narratio de regibus Hungariae post Christianam fidem acceptatam usque ad Matthiam Corvinum)* húzódik meg.[215]

Horvát előterjesztésének vétele után 1843 novemberében a nádor elrendelte, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum nevében tétessék ajánlat Schönemann hercegi könyvtárosnak a Corvin-*kódexek* elcserélése tárgyában.[216] Az ajánlat meg is történt, ám a válasz, amelyet Schönemann a hercegi államminisztérium megbízásából 1844 márciusában a Múzeumhoz intézett, tudtul adta, hogy a corvinák közül csak egyetlen egynek, Marsilius Ficinus *Epistolarum liber III. et IV.* című művének elcseréléséről lehet szó, minthogy ez két példányban van meg a gyűjteményben. Ami pedig Joannes de Utino *Chronicon*ját illeti, annak elcserélésével szintén számolni lehet.[217]

József nádor úgy vélte, hogy a kínálkozó alkalmat — ígérjen bár csupán részsikert — nem szabad elszalasztani, s ezért késedelem nélkül elrendelte a tárgyalások megindítását.[218] Az alkudozás sokáig elhúzódott, de eredményre nem vezetett. Ebben nagy része volt annak, hogy Horvát — értesülvén arról, hogy a szóban forgó két wolfenbütteli kódex egyike csonka, másika pedig csekély értékű — kedvét vesztette az egész csereakciótól. Másrészt tudatában volt annak, hogy a Schönemann által cserébe kért XI. századi Vergilius-kódex ismeretlen XIII—XIV. századi kommentárjaival jóval nagyobb értéket jelent a felajánlott corvináknál.[219] A nagy reménység tehát szertefoszlott: a Széchényi Országos Könyvtárnak nem sikerült egyetlen wolfenbütteli Corvin-*kódex* birtokába sem jutnia.

Konzerválás

A rendszerű könyvtári feladatok sorában elvileg fontos szerepet töltött be az új szerzemények konzerválása is. A könyvtárőrnek általában gondoskodnia kellett arról, hogy a nyers, fűzött állapotban beérkező könyvek (ilyenek voltak elsősorban a kötelespéldányok) beköttessenek, a rongált kötésűek pedig kijavíttassanak. E feladat ellátásához természetesen bizonyos költségkeretre volt szükség; erre azonban a válságokkal küszködő Múzeumi Alapból nem telt. Ismeretes, hogy Miller az 1810-es években úgy segített e hiányosságon, hogy tudománykedvelő magánemberekkel különleges, csakis könyvkötésre felhasználható alapítványokat tétetett. Ezeknek (a Szemerédy-, a Vitéz- és a Valero-féle) alapítványoknak a kamataiból kellett volna a köttetési munkálatokat finanszírozni. Csakhogy ezek a kamatok — egy évi összegük mindössze 130 bankóforintot tett ki — távolról sem fedezték a szükségleteket. Egy széleskörű, a kéziratokra és térképekre is kiterjedő köttetési program véghezviteléhez — Miller számítása szerint — évi 1200 forintnyi jövedelemre lett volna szükség. Ám ekkora összeget előteremteni semmiképpen sem sikerülhetett. Ezért időnként egyes alkalmi mecénások áldozatkészségét is igénybe kellett venni.

A Miller utáni időkben ez a szerény lehetőség is elenyészett. A Batthyány-kert és -villa megvásárlását követően József nádor a Múzeumi Alap gazdálkodásában szigorú takarékossági rendszabályokat léptetett életbe, így többek között megszüntette a könyvkötési alapítványok kamatainak kifizetését is. Horvát István kénytelen volt ezt tudomásul venni, s mivel az a kísérlete, hogy a Széchényi Lajos-féle alapból használhasson fel egy részletösszeget e célra, meghiúsult,[220] *— a Könyvtár könyvkötési tevékenysége a szó legszorosabb értelmében megszűnt. Mind a kötelespéldányok, mind a rossz állapotban vásárolt régi könyvek és kéziratok „ideiglenesen" félretétettek, nem lettek a használt állományba besorolva. S így maradt az egy negyedszázadon keresztül.*[221] Az, hogy olykor egy-egy becses kéziratot vagy könyvet szabályellenesen az irodai átalányból,[222] sőt ha másként nem ment, Horvát saját erszényéből[223] sikerült beköttetni, az a helyzeten mit sem változtatott. *1843-ig a kötetlen állományrészek mennyisége meghaladta a 10 000 tételt.*[224]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Feldolgozás

A ludoviceumi kihelyezés ideje alatt nemcsak a konzerválás, az új szerzemények feldolgozása is teljes egészében elakadt. Ez nemcsak a pénzszűkén múlott, hanem legfőként azon, hogy HORVÁT Istvánnak még MÁTRAY Gábor munkába állítása után sem volt elegendő ideje és munkaereje a mind nagyobb tömegben felhalmozódó gyarapodással való bármilyen foglalkozásra. Arra, hogy az ILLÉSHÁZY-tékát, vagy a JANKOVICH-gyűjteményeket használható állapotba hozza, még MÁTRAY hathatós támogatása mellett sem gondolhatott. Sőt még az olyan régi, aránylag szerényebb fondok feldolgozását sem tudta napirendre tűzni, mint amilyen a VUCHETICH-téka, vagy a KÉLER-hagyaték volt. Mindezek a beérkező kötelespéldányokkal és ajándékokkal együtt rendezetlenül, felhalmozva, jórészben állománybavétel nélkül feküdtek és várták a kedvezőbb idők eljövetelét: az épülő új otthonba költözést, s aminek ezzel együtt kellett járnia, kellő számú könyvtárosgárda alkalmaztatását.

Ügyvitel

A Könyvtár meg nem szűnő és széles körű szerzeményező tevékenysége szükségszerűen adminisztratív teendőkkel is járt. A ludoviceumi kihelyezésben is gondoskodni kellett a világításról, őszi-téli évadban a fűtésről, a felmerülő különböző karbantartási feladatok ellátásáról. Megrendeléseket tenni, megállapodásokat kötni, árajánlatokat bekérni, a hivatalos pénzekről elszámolni, évről-évre folyamatos dolga volt a könyvtárőrnek. A gyarapítás munkakörében pedig levelezést kellett folytatni bel- és külföldi könyvkereskedőkkel, ajándékozó személyekkel stb. A levélben való információ-kérés ebben az időszakban ritkaságszámba ment.

Mindezeknél sokkal fontosabb elfoglaltság volt a nádor-elnökkel való állandó korrespondenciális érintkezés. JÓZSEF nádor megkívánta, hogy minden felmerülő könyvtári ügyről kellő időben pontos tájékoztatást kapjon. A könyvtárőr ui. mindenben csak az ő tudtával és hozzájárulásával intézkedhetett. Evégből HORVÁT rendszeres iratváltásban volt a nádorral, mégpedig 1837-ig HALICZKY Antal helyettes múzeumigazgatón keresztül közvetve, 1837-től kezdve pedig — amikor már ő maga látta el a múzeumigazgatói teendőket — közvetlenül. Jelentéseit, előterjesztéseit, szakvéleményeit a nádori kancelláriában STOFFER József (szül. 1791) irodaigazgató referálta a nádornak, s ugyanőtőle vette a nádor elhatározásait, döntéseit. A kimenő és beérkező iratokat másolatban — könyvtári iktatószámokkal ellátva — gondosan megőrizte s belőlük külön könyvtári irattárat *(Acta custodis Bibliothecae)* alakított ki. Mindezt az irodai munkát — amely 1844 végéig kizárólag *latin nyelven* folyt — több mint másfél évtizeden át HORVÁT egymaga végezte, csak 1840 után végeztette MÁTRAY Gáborral.[225]

József nádor szerepe

JÓZSEF nádor természetesen nemcsak a Könyvtár életére és működésére ügyelt fel ilyen gondosan, hanem az egész Múzeuméra. Nem személyi vagy politikai bizalmatlanságból tette ezt, hanem kötelességtudatból és a kultúra ügyének különös szeretetéből. Nyilván büszke volt arra, hogy SZÉCHÉNYI alapítását nemcsak megszilárdítania, de jelentékenyen továbbfejlesztenie is sikerült. Teljes tudatában volt

annak is, hogy ez az intézmény a magyar tudományosság és művelődés reneszánszának egyik legfontosabb tényezője, s éppen ezért tisztelettreméltó becsvággyal, szívvel-lélekkel munkálkodott ennek európai színvonalra emelésén. Az persze, hogy segítőkészsége a gyakorlatban is érvényre juthatott, tudvalevőleg annak a reformellenzéknek volt köszönhető, amely a Nemzeti Múzeum s benne a Széchényi Országos Könyvtár nagyarányú anyagi támogatását az országgyűléseken kiharcolta.

A legfelsőbb, elnöki[226] irányítást a nádor tudvalevőleg kezdettől fogva saját kezében tartotta, akkor is, amikor MILLER személyében rendkívül aktív és magabiztos igazgató állt az intézet élén. Annál inkább szükségesnek tudta ezt 1823 után, amikor a múzeumi igazgatói tisztség két évtizeden át betöltetlen volt s az ügyeket — a legidősebb őr *(senior custos)* személyében — csak egy megbízott adminisztrátor *(directionem gerens)* vezette: 1823—1837-ig HALICZKY Antal régiségtári őr,[227] 1837—1843-ig HORVÁT István könyvtárőr.[228] Ebben az időszakban a nádor tulajdonképpen nemcsak elnöke és pártfogója, hanem igazgatója is volt a Múzeumnak. Az igazgatói szék betöltésétől MILLER halála után egyideig nyilván azért tekintett el, mert nem akart egy esetleg elhamarkodott választás miatt még egyszer olyan kellemetlen helyzetbe kerülni, mint amilyenbe MILLER által került. Később pedig takarékossági okokból — a Múzeumi Alap pénztárának szűkössége miatt — halogatta a kinevezést. Végre amikor a Múzeum a Ludoviceumba került és passzivitásra kényszerült, okkal úgy vélte, hogy az adott helyzetben voltaképpen nincs is szükség igazgatóra. 1823-tól 1843-ig tehát ő maga irányított minden múzeumi tevékenységet, kötelezve az egyes őröket arra, hogy saját osztályuk dolgain kívül a Múzeum egészének érdekeit is szem előtt tartsák. Evégből írta elő kötelezően, hogy az őrök minden hónapban közös értekezletet *(consessust)* tartsanak, tárgyalásaikról *latin nyelven* jegyzőkönyvet vezessenek s ezt elébe terjesszék.

A múzeumi személyzet csökkenése

A kinevezett felelős igazgató hiányának persze voltak hátrányai is. Az igazgatóhelyettes és az *őri kollégium* ui. több kérdésben nem merte a maga kívánságait és nézeteit a nádornak olyan határozottan tudtul adni, miként annak idején MILLER tette, vagy ahogyan egy tényleges igazgató tehette volna. Ezt pedig az intézet is, a személyzet is megsínylette.

A *legnagyobb bajt kétségtelenül a tisztviselői létszám elégtelensége jelentette.* JÓZSEF nádor ti. ugyanakkor, amikor a Múzeum és a Könyvtár kincseinek megőrzése és feladatainak ellátása tekintetében a legszigorúbb követelményeket támasztotta, nem gondoskodott kellő megértéssel a ténylegesen jelentkező munkaerőszükséglet kielégítéséről. Igaz, ennek a mulasztásnak objektív, pénzügyi okai voltak, s ez mentségéül szolgálhat.

Ismeretes, hogy az 1802. évi alapítóoklevél a könyvtári személyzet létszámát 3 főben állapította meg s tudva van az is, hogy még ezt a gárdát sem mindenkor sikerült biztosítani. A gyakorlat pedig megmutatta, hogy a gyorsan fejlődő Könyvtár üzeme több munkaerőt kíván. A Múzeumnak már 1807-ben közzétett hivatalos tervezete is 6—7 főben jelölte meg a szükséges személyi státust; a könyvtárőr szakmunkájának támogatására egy segédőrön (*adjunktuson*) kívül még 2—3 íródeákot (*cancellistát, amanuensist*), az olvasókiszolgálást végző *famulus* tehermentesítésére pedig egy takarító szolgát (*mediastinust*) is alkalmazandónak tartott. Ugyanez a tervezet a Régészeti és a Természeti tárban is legalább 4—4 fő-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

nyi személyzet rendszeresítését irányozta elő. Ezeket az igényeket azonban a nádor túlzottaknak tartotta s nem volt hajlandó teljesíteni őket. Sőt, a devalvációt, valamint a telek- és házvásárlást követő időkben, a tízes években — tudvalevőleg — az eredeti könyvtári létszám fenntartásától is eltekintett; a KOVACHICH József Miklós lemondásával 1821-ben megürült adjunktusi állást több mint másfél évtizeden át nem töltötte be. Következésképp ebben az időszakban HORVÁT István csupán GRÓMAN famulusrat ámaszkodva, tehát csaknem egymaga látta el a könyvtári teendőket. Tudjuk, hogy csak az árvíz előtti esztendőben, 1837-ben sikerült MÁTRAY Gábor személyében egy napidíjas munkatárshoz jutnia s ezt maga mellett állandóan megtartania.

Még kedvezőtlenebbül alakult a helyzet a Régiségtárban. Itt HALICZKY Antalnak 1837-ben bekövetkezett halála után még az őri állás is évekig üresedésben maradt. Ennélfogva a *Ludoviceum*ba költöztetett gyűjtemények őrzése egészen 1846-ig FRIVALDSZKY természettári segédőrre és CSERONKA famulusra hárult, ami korántsem volt kielégítő.[229] Nem csoda tehát, ha a negyvenes években mind a Könyvtárban, mind a többi tárban az elhanyagoltság jelei mutatkoztak.

Fizetési viszonyok

A tisztviselői kar hiányosságából eredő bajokhoz nagyban hozzájárult az alkalmazotti fizetések elégtelensége is.

Ismeretes, hogy a Habsburg-birodalom pénzügyi helyzete a napóleoni háborúk befejeződése után sem egykönnyen tudott stabilizálódni. A papírpénz-gazdálkodást az állam — le nem rótt adósságai miatt — még hosszú időn át kénytelen volt fenntartani; az *ezüstvaluta* nem tudott egykönnyen általános forgalmi eszközzé válni. De nem sikerült az 1811 óta forgalomban levő *„bécsi értékű"* új papírpénz, a *váltóforint* értékét sem szinten tartani, következésképpen az árak folytonosan drágultak, az élet — különösen a nagyobb városokban — egyre nehezebbé vált. A fizetésből, bérből élő társadalomrétegek csaknem a harmincas évek végéig nehéz küzdelmet folytattak megélhetésükért. Ez a sors jutott osztályrészül a Múzeum alkalmazottainak is.

Korszakunk kezdetén, a MILLER halála (1823) körüli időkben a személyzet — annak ellenére, hogy 1816-ban rendezték a fizetéseket — igen nehéz körülmények között élt. A váltóforint vásárlóerejének folytonos csökkenése 1824-ben arra késztette őket, hogy együttesen folyamodjanak a nádor-elnökhöz, *salarium*uknak ezüstforintokban *(in moneta conventionali)* való kifizetése végett.[230] Kívánságuk azonban akkor nem teljesülhetett. A nádor nemleges választ adott, hivatkozván arra, hogy a Múzeumi Alap jövedelmei kizárólag váltóforintban *(in valuta Viennensi)* folynak be s ennélfogva nincs lehetőség ezüstben való fizetésre.[231] Két év múlva, 1826-ban mégis sikerült legalább a könyvtáriakon segíteni. Az történt, hogy a nádor utasítására a betöltetlen igazgatói állás 1200 váltóforintot kitevő dotációját felosztották a Könyvtár dolgozói között, 600 forintot juttatva a könyvtárőrnek, 200-at a famulusnak, 400-at pedig fenntartva a kinevezendő adjunktusnak.[232] Ez a részleges rendezés persze korántsem volt kielégítő.

1827-ben ismét az egész személyzet kért fizetésjavítást; konkréten azt kívánták, hogy a nádor eszközölje ki az országgyűlés engedélyét 30%-os drágasági pótlék kiutalására.[233] De ez a kérés is teljesítetlen maradt. Az országgyűlés semmiféle idevágó határozatot nem hozott.

A várva-várt kedvező fordulatot végre is egy tragikus esemény kényszerítette ki, ti. az *1831. évi kolerajárvány*. A tömeges elhalálozások és az ijesztő méreteket öltött árdrágulás nyomán kelt elkeseredés a szegény néprétegek körében a vidéken is, a fővárosban is zavargásokhoz vezetett.[234] A kedélyek lecsendesítése végett a hatóságoknak különböző segélyakciókhoz kellett folyamodniok. Ezt tette JÓZSEF nádor is a Múzeum viszonylatában. 1831. augusztus 13-án kelt elhatározásával valamennyi alkalmazott fizetését július 1-től fogva „a drágaság időtartamára" 100%-os drágasági segéllyel (*adjutá*val) növelte s elrendelte, hogy e segélyt az Országos Pénztár negyedévenként előre fizesse ki. Eszerint tehát az őrök évdíja 1000-ről 2000, az adjunktusoké 500-ról 1000, a famulusoké pedig 300—350-ről 600—700 váltóforintra emelkedett.[235] Ez a méltányos rendezés a Múzeumban annál inkább megnyugvást keltett, mivel érvénye akkor sem szűnt meg, amikor a járvánnyal járó válság véget ért és az életviszonyok ismét kedvezőbbre fordultak.

Meg kell említeni, hogy HORVÁT István a többi múzeumi alkalmazottnál jóval magasabb díjazásban részesült. Neki ui. különböző jogcímeken többrendbeli fizetéspótlék járt. Ilyen volt SZÉCHÉNYI Lajos 1827. évi alapítványának kamataiból részére kihasított 100 pengőforintnyi összeg, továbbá az 1832/36. évi országgyűlés által megszavazott 220 váltóforint fizetéskiegészítés és történetírói munkásságának támogatására szolgáló évi 2000 váltóforint személyi segély *(personalis adjuta)*,[236] végül KUBINYI Péter három rendbeli, összesen 2000 pengőforintot kitevő alapítványának 120 pengőforintnyi jövedelme,[237] vagyis mindössze 1108 pengőforint.

A múzeumi alkalmazottak ismertetett fizetésrendezését 1836-ban szerencsésen egészítette ki egy újabb nádori intézkedés. Ez által ment teljesedésbe a személyzet régi kívánsága: az évdíjaknak ezüstpénzben, ún. pengőforintban való folyósítása. A szóban forgó év május elsejétől kezdve tehát az őrök évi fizetése 800, az adjunktusoké 400, a famulusoké pedig 240, 280, illetve 300 pengőforintot tett ki.[238] Személy szerint a járandóságok a következő (262.) lapon levő táblázaton szemlélhetők.

Ezeket az ún. évdíjakat (*salarium*okat) ebben az időszakban is még kétféle természetbeni javadalom egészítette ki, úm.: szolgálati lakás *(naturale hospitium)* és tűzifakedvezmény *(lignorum focalium beneficium)*. A ludoviceumi kihelyezés idején azonban az alkalmazottak többségének nem lehetett lakást biztosítani, így ezek a fizetésükön felül még ún. *szállásbért* is kaptak: HORVÁT István évi 200, FRIVALDSZKY adjunktus évi 100, a három famulus pedig évi 60—60 pengőforintot.[239] A személyzet tűzifajárandósága a régi múzeumépületben 1838-ig évente 31—32 öl volt, a ludoviceumi időszakban 26 öl. Ezt a mennyiséget az igazgatóhelyettes készpénzen vásárolta meg és rang szerint osztotta szét az alkalmazottak között.[240]

Ami a Múzeum *nyugdíjasait* illeti, őket az 1831-i 100%-os drágasági pótlékban nem lehetett részesíteni; számukra e korszakban egyetlen kedvezményt csak az ezüstvalutában való fizetés jelentette 1838-tól kezdve. Sorsuk felettébb mostoha sors lehetett: néhai MILLER igazgató özvegye ui. évente mindössze 80, néhai ZIMMERMANN könyvtári famulus özvegye pedig 50 pengőforint nyugdíjat kapott.[241]

Mégis a szóbanforgó kétrendbeli fizetésjavítással JÓZSEF nádornak már a harmincas években sikerült a tényleges alkalmazottak anyagi helyzetét elfogadható szintre emelni. Nem mondott le a nádor a létszámkérdés és több más a Múzeum és a Könyvtár újjászervezésével kapcsolatos kérdés rendezéséről sem. Ezeket azonban csak akkor kívánta napirendre tűzni, amikor az új palota építkezése annyira előrehalad, hogy a beköltözésre való előkészület szükségessé válik.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Név és beosztás	Évi fizetés		
	tételesen	összesen	
		Ft	kr.
HORVÁT István könyvtárőr	400 ezüstforint fizetés + 100% segély	800	—
SADLER József természettári őr	400 ezüstforint fizetés + 100% segély	800	—
FRIVALDSZKY Imre természettári adjunktus	200 ezüstforint fizetés + 100% segély	400	—
PETÉNYI Salamon természettári adjunktus	200 ezüstforint fizetés + 100% segély	400	—
CSERONKA András régiségtári famulus	140 ezüstforint fizetés + 100% segély	280	—
DRÉHER István természettári famulus	120 ezüstforint fizetés + 100% segély	240	—
GRÓMAN András könyvtári famulus	120 ezüstforint fizetés + 100% segély + 60 Ft évi jutalom	300	—

Pályázat a múzeumigazgatói és egy őri állásra

Ez az idő 1841 nyarán érkezett el. Az épület ekkorára — ha nyers állapotban is — már teljesen kibontakozva állt a szemlélők előtt. S bár a nagy mű befejezéséhez még évekre volt szükség, JÓZSEF nádor úgy vélte, hogy a Múzeum igazgatását többé nem tarthatja saját kezében, át kell azt adnia egy olyan férfiúnak, akinek személyisége és készültsége biztosíték lesz az intézet korszerű továbbfejlődéséhez. Ugyanekkor azt is belátta a nádor, hogy az Érem- és Régiségtár vezetői állása sem maradhat tovább betöltetlen, erre az őrhelyre is alkalmas embert kell keresnie. Elhatározását csakhamar tett követte.

1841. augusztus 6-án magyar, német és latin nyelven mindkét állásra pályázatot hirdetett s hirdetményét egyrészt a tankerületi igazgatók, másrészt a sajtó *(Jelenkor, Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, Diarium Viennense)* útján széles körben közzététette, a kérelmek benyújtásának határidejéül 1842 február végét tűzvén ki.[242]

Kubinyi Ágoston múzeumigazgató

Hogy az igazgatóságra hányan és kik pályáztak, nem ismeretes, de tudjuk, hogy köztük volt JANKOVICH Miklós is, akinek esélyei mindenki másénál nagyobbak voltak. Az ő széles körű polihisztorikus műveltsége, bibliográfiai, kodikológiai és muzeológiai tudása, régészeti és műtörténeti szakértelme kétségtelenül fölötte állt bárkiénak. Jól tudta ezt a nádor is, mégsem volt hajlandó őt kinevezni, éspedig azért nem, mert összeférhetetlenséget érzett abban, hogy olyasvalaki legyen a Múzeum kincseinek legfőbb őre, aki nemrég még tulajdonosi viszonyban állt a gyűjtemények jelentős részével.[243]

Választása egy olyan folyamodóra esett, aki nem is szerepelt a szabályszerűen pályázók között, aki vonatkozó kérelmét — alighanem felhívásra — csak hónapokkal a pályázat lejárta után, 1842. június 6-án nyújtotta be.[244] Ez KUBINYI Ágoston (szül. 1799) előkelő és jómódú Nógrád megyei nemesúr volt. *Curriculum vitae*jében a következőket mondta el önmagáról. Gimnaziális iskolázását befejezve a pesti egyetemen bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott. Ezt követőleg megyéjében közszolgálatba lépett: előbb aljegyző, majd tíz éven át főbiztos volt. 1826-tól kezdve a nógrádi ev. esperességnél iskolai, 1836-tól iskolai és egyházi felügyelői hivatalt viselt. Közéleti szereplése mellett évtizedeken át foglalkozott tudományos tevékenységgel is, mégpedig természetvizsgálattal, illetőleg numizmatikával és archeológiával. Erudicióját atyjának könyv- és ásványtárában, valamint görög-római és hazai éremgyűjteményében alapozta meg. Végül megemlítette, hogy ámbár „teljes tudományos műveltséget" magának nem tulajdonít, mégis idáig több hazai és külföldi tudományos testület figyelmét magára vonta. Így a hazai természetvizsgálók és orvosok 1841. évi II. nagygyűlése csakúgy, mint a pesti állandó természetvizsgálók társasága másodelnökséggel tisztelte meg. Külföldön pedig a szászaltenburgi, valamint a jassi természetbúvárok társasága levelező taggá választotta.[245]

JÓZSEF nádor számára KUBINYI nem volt ismeretlen személy. Róla is, családjának más tagjairól is régóta tudott, sőt némelyiküket az országgyűlésekről személyesen is ismerhette. Két KUBINYIval, Péterrel és Ferenccel egészen közeli kapcsolatba is került. Az előbbi mint a Széchényi Országos Könyvtár és a Nemzeti Múzeum áldozatkész mecénása többezer forintos alapítványaival és adományaival vonta magára figyelmét. Az utóbbi (Ágoston testvérbátyja) pedig azzal szerzett kiváló érdemet magának, hogy az 1832/36. évi országgyűlésen rendkívül buzgó és kitartó agitációt folytatott a Múzeum építésére és a Jankovich-gyűjtemények megszerzésére szükséges 625 000 ezüstforint megajánlása érdekében.[246] Olyan tények voltak ezek, amelyeket a pályázó KUBINYI Ágoston ügyének elbírálásánál lehetetlen volt figyelmen kívül hagyni. Az, hogy ő nem volt hivatásos szaktudós, inkább csak amatőr, nem szolgálhatott hátrányára. Hiszen köztudomású volt, hogy a Múzeumot nagyszerű kincsekkel gazdagító JANKOVICH Miklós sem tartozott a hivatásos szaktudósok közé. El kellett tekinteni attól a tehertételtől is, hogy KUBINYI protestáns vallású volt, noha ez a bécsi udvar és a katolikus klérus körében nemtetszést válthatott ki. Ezzel szemben viszont biztosra vehető volt az, hogy mint tekintélyes középnemest a Múzeum gazdái, az országgyűlési rendek örömmel fogják a Múzeum élén látni.

Mindezeket a körülményeket a nádor bizonyára gondosan mérlegelte, sőt úgylehet meg is tárgyalta az érdekelt politikai-társadalmi tényezőkkel, mert dön-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

tését csak közel egy év elmúltával, 1843. április 12-én hozta meg, kinevezvén KUBINYIT a Nemzeti Múzeumnak 1823 óta betöltetlen igazgatói állására. Évi fizetését 4000 váltóforintban, vagyis 1600 pengőforintban állapította meg s 10 szobás szolgálati lakást és 10 öl tűzifát is biztosított számára a múzeumpalotában.[247]

A hivatali esküt KUBINYI három hét múlva, április 30-án tette le a nádort helyettesítő tárnokmester (gr. KEGLEVICH Gábor) előtt a múzeum őreinek és adjunktusainak jelenlétében.[248] Ezt követően, május 1-én ténylegesen hivatalba lépett s átvette HORVÁT Istvántól az eddigi megbízott intézetvezetőtől a Múzeum iratait és kulcsait.[249] A következő napokon megtekintette a Ludoviceumban levő gyűjteményeket, majd május 8-án megtartotta az első tanácsülést.[250] Ezután május közepén áttanulmányozta azt a 27 ívrétű lapra terjedő emlékiratot, amelyet HORVÁT István az ő megbízásából készített a Múzeum és a Könyvtár eddigi történetéről.[251]

Megszerezvén a szükséges információkat, KUBINYI hozzáfoghatott volna programja kidolgozásához. Kötelezettségeit a kinevező okirat a következő négy tételben foglalta össze:

a) tisztét mindenben JÓZSEF nádornak, a Múzeum pártfogójának rendelkezése szerint tartozik ellátni,

b) őrködnie kell azon, hogy a Múzeum személyzete előírt kötelezettségeit híven és pontosan teljesítse,

c) biztosítania kell a gyűjteményeknek az 1836: 37. tc. által megkívánt nyilvánosságát,

d) teljes erejével és tudásával törekednie kell a Múzeum fejlesztésére és nemzeti méltóságának megfelelő fenntartására.[252]

Ezek a követelmények azonban csupán elveket fejeztek ki, általánosságok voltak, amelyeket konkretizálni kellett. A konkrétumok megfogalmazásához pedig széleskörű és korszerű muzeológiai ismeretekre volt szükség. Ám KUBINYI ilyenekkel nem rendelkezett s ilyeneket idehaza nem is szerezhetett. Nyilvánvaló volt tehát, hogy a fejlett kulturájú nyugati országokban kell velük megismerkednie. Ezért azzal a kéréssel fordult a nádorhoz, engedélyezzen neki néhány hónapi szabadságot egy nagyobb külföldi tanulmányútnak saját költségén való megtételére. Útiterve szerint Ausztriát, Szászországot, Poroszországot, a weimari nagyhercegséget, a szász-gothai, szász-meiningeni, a szász-hildenburgshauseni hercegséget, a bádeni nagyhercegséget, valamint Württemberget és Bajorországot kívánta meglátogatni. Kérésének — minthogy ezt az utazást HORVÁT István is ajánlotta — a nádor helyt adott: június 15-től szeptember 30-ig terjedően engedélyezte a kért szabadságot.[253]

Az első igazgatói intézkedések

Május végén, június elején KUBINYI már bizonyosan útrakészen állt. De mégsem távozott el anélkül, hogy egy-két dologban új rendet ne vezetett volna be.

Nem titkolta, hogy a *Ludoviceum*ban kialakult állapotokkal nincs megelégedve. Legkivált az állománygyarapodás késedelmes és nem eléggé gondos nyilvántartását akarta rendbehozatni. Évégből május 25-én utasította az őröket — köztük HORVÁT Istvánt is — hogy ezentúl minden tárgyat, amely a Múzeum birtokába jut, a rendes havi tiszti üléseken be kell mutatni neki, majd tudományos pontossággal be kell vezetni egy központi növedéknaplóba, végül előírt helyen és módon kell tárolni. Ezenkívül elrendelte még azt is, hogy újra be kell vezetni a MILLER-

érában fennállt, de idők során elhanyagolódott gyakorlatot, mely szerint minden gyarapodásról időről-időre a hírlapok útján tájékoztatni kell a nyilvánosságot.[254]

Az ügyintézés rendjét kívánta korszerűsíteni egy másik intézkedésével is. Azzal ti., hogy — nádori engedély alapján — elrendelte a tiszti ülések jegyzőkönyveinek *magyar nyelven* való vezetését. Első lépés volt ez az adminisztráció teljes megmagyarosítása felé. Végül nem kerülte el figyelmét a kötelespéldányok szabályellenes, rendetlen beszolgáltatása sem. Ezért a nádortól az idevágó hivatalos rendelkezések megújítását kérte.[255]

További reformintézkedésekre egyelőre nem került sor. Pedig az igazgató asztalán ott feküdtek azok a felújítási tervek, amelyeket az őrök a nádor utasítására már 1841 tavaszán kidolgoztak. Ezek között volt az a jelentős elaborátum is *(Planum technicae coordinationis Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici)*, amelyet HORVÁT István készített a Könyvtár technikai elrendezéséről.[256]

Terv a Könyvtár berendezésére

Ez a tervezet öt fejezetben ismerteti a Könyvtár gyűjteményeinek egykorú állapotát, egyszersmind azokat a kívánalmakat, amelyek az új palotában leendő célszerű elhelyezéskor szem előtt tartandók lesznek. Az ismertetésre került gyűjteménycsoportok a következők voltak:

1. *a) Magyarországra és a magyarságra vonatkozó nyomtatott könyvek,*
   b) külföldi segédkönyvek,
2. *a) Magyarországot és a magyarokat ismertető kéziratok (kódexek),*
   b) a Könyvtár díszének emelésére szolgáló külföldi kéziratok (kódexek),
3. *a) a hazai köz- és magánjogot megismertető oklevelek,*
   b) ugyane trágyra vonatkozó akták,
4. *magyar családi címerek rajzban, festve vagy viaszba nyomva,*
5. *a) Magyarországot és a hozzá csatolt tartományokat ábrázoló térképek,*
   b) magyar történelmi ábrázolások (metszetek).

Ezekről HORVÁT sorjában az alábbiakat írta.

Ad 1. Bármely tudományos intézet könyvtára olyan, mint egy fáklya. Nélküle a művészet és a természet tárgyai, illetőleg alkotásai megvilágítatlanok lennének: őket sem helyesen megismerni és meghatározni, sem egymástól kellőképpen megkülönböztetni nem lehetne. De általában is minden művelt népnél a nyilvános és magánkönyvtárak tökéletesebb vagy tökéletlenebb állapota a nemzeti műveltség legbiztosabb mércéje. Egyáltalán nem túlzás, amit L. A. CONSTANTIN francia szerző állít, hogy ti. „azon intézmények közül, amelyek egy felvilágosult országhoz és civilizált néphez illenek, a könyvtár a legkiválóbb és leghasznosabb, ha benne a tudomány anyaga úgy van elrendezve, hogy állandóan az olvasók rendelkezésére állhat." Ahhoz persze, hogy valamely közkönyvtár ilyen lehessen, igen gazdagnak és kellőképpen feltártnak is kell lennie.

Ilyen intézet a magyarság számára a Nemzeti Múzeum Könyvtára, amely állományával egyrészt a magyaroknak a tudományban és irodalomban kifejtett igyekezetét, másrészt a külföldieknek Magyarország megismerésére irányuló *pörekvését (Hungaros et Hungariam)*, szemlélteti. *E tekintetben mi elragadtuk a tálmát Európa legműveltebb népei elől.* Kontinensünk leggazdagabb könyvtárában,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a párizsi királyi könyvtárban pl. még most is hiába keresik az ilyen szempontok szerint kategorizált könyvek gyűjteményét, nem találják, mert a gyűjtés itt sokkal inkább az egyetemes, semmint a nemzeti irodalomhoz igazodott. Őrizzenek meg bennünket az égiek attól, hogy a hazai dolgok gyűjtésének lelkesedése nálunk lelohadjon! Könyvtárunkból sok mű hiányzik még, sokat kell még begyűjteni. A hazai kiadványoknak talán még hatvanad része sincs meg az Országos Könyvtárban.

Persze — folytatja HORVÁT —, a hazai dolgok gyűjtése közben azért nem szabad megfeledkezni a tudományos tevékenység segédeszközeiről sem. Hogy kultúránk egyoldalúvá ne váljék, mindenhonnan be kell szereznünk a külföldi tudomány termékeit is. Ezeket *segédkönyvtár*ként kell felállítani s törekedni kell arra, hogy ez az állomány is gazdag és az idők kívánalmainak megfelelő legyen.

Ami pedig a már összegyűjtött és az összegyűjtendő könyvkincsek technikai elrendezését illeti, e tekintetben először biztonságról kell gondoskodni, s csak másodsorban a külső csínről.

A könyvek biztonságát többféle veszély fenyegetheti: tűzvész, árvíz, tolvajok s nem utolsó sorban a molyosodás. Ezek mindegyike súlyos kárt okozhat a Könyvtárnak.

Az áradásoktól a Nemzeti Múzeum új épületének szintmagassága miatt többé nem kell félni. Gátat lehet állítani a tűzvész elé is a raktári ablaknyílások befalazásával, vagy éjszakára bezárható belső vas-spaletták felszerelésével. De fontos az is, hogy a kályhák gondosan legyenek megépítve és tisztogatva. A beporosodás ellen a Múzeum udvarának gyakori öntözésével, valamint a szomszédos utcák kikövezésével kellene védekezni. A tolvajokat helyes házirenddel, illetőleg katonai őrséggel kell távoltartani. A molyosodást pedig — a könyvtári szakértők egybevágó véleménye szerint — a könyvek gyakori tisztogatása és szellőztetése által lehet megelőzni; ezen kívül ügyelni kell még arra is, hogy a Múzeum új épületének szomszédságában fákat ne ültessenek, mert ezeken szoktak a férgek fészkelni.

Minthogy a pesti homok minden megelőző gondoskodás ellenére is veszélyes lehet a Könyvtárra, igen kívánatos lenne, hogy a könyvek üveges ajtóval ellátott szekrényekben őriztessenek. A tolvajlások is megnehezülnének ezzel.

Üdvös dolog az, hogy a Könyvtár — előrelátó tervezés folytán — nem néhány nagy teremből, hanem *több közepes nagyságú különálló szobából* fog állni. Ezáltal ti. elkerülhető lesz a helypazarlás és télidőben az egészségi károsodás, egyszersmind könnyebb a lopások elleni védekezés.

A *könyvszekrényeket* a szobák adottságaihoz kell majd méretezni. De általános követelmény lesz, hogy magasságuk 10—11 lábnál ne legyen több, mivel a magasabb szekrények általában igen alkalmatlanok; a könyveket csak létra segítségével lehet bennük elhelyezni és belőlük kivenni. Fontos még az is, hogy a szekrények üvegablakai 1 láb magasságnál följebb kezdődjenek, mert a legalsó könyvsor címei csak így lesznek elolvashatók. Tanácsos lenne továbbá, hogy a szekrények külön alsó és felső ajtókkal legyenek ellátva úgy, hogy az alsó rész 8 láb, a felső rész pedig 3 láb magas legyen. A szekrények mélysége 1,5—2 lábnyira legyen méretezve, hogy a könyvállomány gyarapodásával a könyvek kettős sorban is elhelyezhetők legyenek. A szekrények anyagául a könyvtárszakértők elsősorban a tölgyfát ajánlják. Ezt azonban különös gonddal kell kiválasztani. A mi esetünkben legjobb lenne a Bakony-erdő tölgyéből készíttetni őket tiszta sárga színben, fényezve. A szekrényajtókat — az elegancia kedvéért — jó lenne mahagóni fából készített fekete

keretbe foglalni. Azért kellene mahagónit alkalmazni, mert az olcsóbb fák idővel elvesztik fekete színűket, ez viszont megtartja. Szó lehetne arról is, hogy a szekrények ion oszlopokkal és szerény aranyozással díszíttessenek. Végül szükség és kényelem okából kívánatos lenne, hogy minden szekrénybe 3,5 láb magasságban egy rakodásra szolgáló kihúzható asztallap lenne beépítve. Az atlaszformájú kiadványok számára, minthogy ezek a rendes könyvszekrények polcain nem lesznek elhelyezhetők, vagy terjedelmesebb asztalokat vagy különleges méretű szekrényeket kellene csináltatni. Az egyes szekrények szélessége a könyvtári szobák tágasságához, valamint az ajtó- és ablaknyílásokhoz lesz igazítandó.

Egyébként a Könyvtárban *a túlzott pompa és dísz nem kívánatos*. A tér megfelelő kihasználása, a tisztaság, a mérsékelt elegancia, valamint a könyvek gondos és szimmetrikus elhelyezése teszi a könyvtárt külsőleg tetszetőssé. A könyvek tudományos szempontú rendszeres elhelyezése nem technikai, hanem tudományos feladat, azért ezzel itt nem foglalkozunk.

Végezetül kívánatos lenne — folytatja HORVÁT — hogy mindazok a nagy könyvgyűjtemények, amelyek együtt alkotják a Múzeum Könyvtárát, ti. a SZÉCHÉNYI-, a JANKOVICH-, a TELEKI-téka stb., a lehetőséghez képest *külön szobákban* legyenek elhelyezve. Ilyen módon ui. nyomatékosan kifejeződnék a gyűjtők érdeme. Természetesen *a nemzeti állományt ezeken belül is el kellene különíteni* a külfölditől.

Ad 2. A *kéziratgyűjteménnyel* kapcsolatban HORVÁT a következőképpen nyilatkozott.

Ha az a kívánság, hogy a nyomtatott könyvek üvegajtóval ellátott szekrényekben legyenek elhelyezve, a nagyobb költségek miatt jóváhagyást nem nyerne, — a kéziratok számára akkor is záras, sőt részben kettős záras *üvegajtós szekrényeket* kell csináltatni, mivel ezek, mint jobbára egyedi példányok, fokozott őrzést kívánnak. A szekrények felépítése tekintetében egyébként itt is ugyanazon szempontoknak kell érvényesülniök, mint a könyvszekrények esetében. Ajánlatos lenne ezeket is tölgyfából készíteni, mivel ez a legtartósabb és legerősebb. De azért fel kell vetni a kérdést: vajon a változatosság kedvéért nem lenne-e indokolt a kézirattári szekrényeket más fából — akár drágábból is — készíttetni, s más fényezéssel és aranyozással ellátni. Az egyhangúság ui. a könyvtárban nem kívánatos. Persze, a változatosság elve csak úgy és akkor lesz alkalmazható, ha a Múzeumi Alap ezt megengedi.

Különben itt is alapvető követelmény lesz a *kéziratoknak nemzeti és idegen részre tagolása* és e szerint való felállítása. Így a JANKOVICH-gyűjtemény nagyszámú idegen kéziratai (kódexei) is mintegy „segédkönyvtárt" fognak alkotni, jóllehet ezek intézetünknek elsőrendű díszei, értékei.

Ad 3. *Az oklevelek és iratok* gyűjteményéről HORVÁT a következőket jegyezte meg.

A Magyarországra és a hozzá csatolt tartományokra vonatkozó diplomák és akták a JANKOVICH-téka megvételével számban annyira megszaporodtak, hogy az „Ország Könyvtárában" *(in Bibliotheca Regni)* méltán *külön osztályt* kell alkotniok. Tárolásuknak úgy kell történnie, amint az a jól rendezett levéltárakban látható. Vagyis: a különálló eredeti iratokat s egyáltalában bármiféle iratokat nem szabad könyvszerűen egybeköttetni, mivel a különböző nagyságú akták így könnyen megsérülhetnek, pecsétjeik a könyvprés súlya alatt széttöredezhetnek, az ún. ostyapecsétek pedig férgek martalékává válhatnak. E helyett a kronológiai sor-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

rendbe szedett okleveleket és iratokat folyószámmal ellátott zárt és hordozható fadobozokban kell elhelyezni. Így, ha valamikor a gyűjtemény veszélybe kerülne, könnyen lehetne azt egyik helyről a másikra szállítani. Ha e javaslat megerősítést nyer, a Könyvtár egyik helyiségét, — a gróf KÁROLYI-család házi archívumának mintája szerint — levéltárnak kellene berendezni. A néhai MILLER igazgató rendeletére annak idején egybeköttetett aktacsomókat ajánlatos lenne szétbontani és hasonló módon rendezni.

Ad 4. A nemesi címerek gyűjteményéről HORVÁT megjegyezte, hogy ezeket a Jankovich-gyűjteményben előforduló nagyszámú vésett réztáblákkal együtt egyelőre az oklevelek és iratok osztályában kellene elhelyezni, mint amazokkal kapcsolatos dokumentumokat.

Ad 5. Hasonlóképpen kevés volt HORVÁT mondanivalója a *térképek, képek és rajzok* gyűjteményéről. Hogyha ezek — így szólt — a könyvek szokott méreteinél nem nagyobbak, úgy kell őket kezelni, mint a nyomtatott könyveket. Ha azonban nagyobbak, akkor nem szabad őket beköttetni; ehelyett tágas asztalokat vagy különleges szekrényeket kell készíttetni nekik. E gyűjtemény darabszámra nézve ez idő szerint még elég szerény. Gyarapítása érdekében felettébb szükséges lenne a kötelespéldány-szolgáltatásról szóló rendelet idevágó előírásának érvényt szerezni: a nyomdászoktól és kiadóktól az általuk megjelentetett térképekből, képekből és rajzokból egy-egy ingyenes példányt a Múzeum számára behajtani.

Elaborátumának befejező részében HORVÁT egyrészt a JANKOVICH-gyűjtemények bizonyos részeinek, kivált a kéziratoknak még hátralevő *összeírását* hangsúlyozta, megjegyezvén, hogy jó lenne ehhez JANKOVICH Miklós közreműködését is biztosítani, tekintettel az általa készített és birtokában maradt vonatkozó feljegyzésekre. Másrészt az Országos Könyvtár *szisztematikus elrendezése* tárgyában nyilatkozott, kijelentvén, hogy emiatt neki nem kell külföldi tanulmányútat tennie, mivel *magánkönyvtárában rendelkezésre állnak mindazok a régi és újabb klasszikus könyvtártani munkák, illetőleg nyomtatott katalógusok, amelyekből Bécs, Berlin, Párizs és London nagy könyvtárainak rendszerezése megismerhető.* Egyébként ugyanezek a segédkönyvek még a nálunk ismeretlen hungaricumokról is sok becses információval szolgálnak.

HORVÁT Istvánnak e rendezési terve tulajdonképpen JÓZSEF nádor számára készült, de KUBINYInak is kitűnő tájékoztatóul szolgálhatott a Könyvtár felújítására nézve. Az igazgatónak erre annál is inkább szüksége volt, mivel JÓZSEF nádortól rögtön a kinevezése után már április 28-án utasítást kapott, hogy a Múzeum és Könyvtár termeinek belső berendezéséről és gyűjteményeinek technikai elrendezéséről a múzeumi őröknek és MIKECZ András kamarai titkárnak bevonásával javaslatot dolgozzon ki s azt mielőbb terjessze fel.[257]

Kubinyi helyzete és hatásköre

KUBINYI 1843 szeptember végén érkezett haza külföldi tanulmányútjáról. Ausztriában, Csehországban és a német birodalomban húsznál több nagyváros — köztük Bécs, Grác, Brünn, Prága, Drezda, Lipcse, Weimar, Jéna, Gotha, Mainz, Majna-Frankfurt, Darmstadt, Nürnberg, Heidelberg, Stuttgart és München — múzeumait és könyvtárait látogatta meg.[258] Sokat tapasztalhatott, okulhatott, s szerzett ismeretei birtokában most már reális elképzeléseket alakíthatott ki a gondjaira bízott intézet korszerű újjászervezéséről, sőt ténylegesen is munkához láthatott.

Helyzete azonban éppen nem volt könnyű. Hiába rendelkezett jó vezetői adottságokkal — határozottsággal, rendszeretettel és fegyelmező erővel — az árvíz idején szétzilálódott gyűjteményeket kellő számú munkatárs és elégséges pénzügyi fedezet híján nem lehetett egykönnyen olyan új rendbe rakni, amely a korszerű tudományos követelményeknek megfelelt volna. De ha mindez rendelkezésére állt volna, akkor sem boldogulhatott volna egykönnyen. Terveit nem hajthatta volna végre önállóan, nem intézkedhetett volna saját szándéka, elhatározása szerint. Ő ui. éppen úgy függő viszonyban volt az intézet elnökétől, JÓZSEF nádortól, mint az őrök és a többi alkalmazottak őtőle. A Múzeum tényleges vezetője tulajdonképpen továbbra is a nádor volt, mellette *az igazgató csak véleményező és végrehajtó szerepkört* töltött be. Hogy mikor, mit és miképpen kell tenni, azt időről-időre a nádor állapította meg. Tehát a külföldi tapasztalatok tanulságait sem lehetett másként értékesíteni, csak a nádor hozzájárulásával.

KUBINYIt azonban mindez nem kedvetlenítette el; ő mint erős felelősségtudattal rendelkező hivatalnok, el volt tökélve arra, hogy nagyjelentőségű feladatát bármely körülmények között végrehajtsa. Pedig magánélete is gondokkal volt terhelve: mint birtokos nemesúr nem hanyagolhatta el gazdálkodását sem; dolgainak intézésére meglehetős gyakorisággal kénytelen volt szabadságot kérni és hazalátogatni Nógrád- és Pest megyei kúriáiba.

Hogy az igazgató milyen programtervet állított össze a maga számára, az nem ismeretes, de kikövetkeztethető az adott körülményekből. Az első legfontosabb tennivaló önmagától adva volt: fel kellett készülni a *Ludoviceum*ban és egyebütt elraktározott gyűjteményeknek a felépült új múzeumpalotába való beköltöztetésére, egyszersmind gondoskodni kellett a megfelelő elhelyezés feltételeiről.

D) Beköltözés a múzeumpalotába Egyidejű tevékenységek és események (1845—1847)

Költözési tervek és berendezési feladatok

KUBINYI külföldről való visszaérkezése után nyomban utasítást kapott a nádortól a költöztetésnek, mégpedig elsősorban a Széchényi Országos Könyvtár költöztetésének előkészítésére.[259] Ő megtekintvén a palota I. emeletén, nagyrészt az északi és keleti fronton, kisebb részben a csatlakozó nyugati szárnyon épült 14 könyvtári termet, s megtanácskozván a dolgot POLLACK építésszel, valamint az őrökkel, november vége felé azt jelentette a nádornak, hogy a Könyvtár behozataláról addig nem lehet szó, amíg az állomány tárolásához szükséges új bútorzat rendelkezésre nem áll.[260] A korábbi időkben készített, a régi múzeumépület adottságaihoz méretezett könyvszekrények ui. az új palotában többé nem voltak használhatók.

A nádor válasza kedvező volt: hozzájárult a szükséges szekrények elkészíttetéséhez, reményét fejezve ki aziránt, hogy a tél folyamán azok el fognak készülni s tavasszal a költözködés megindulhat[261]. Az elhatározás valóra váltása persze nem történhetett meg azonnal. Előbb konkretizálni kellett a feladatot. Elő kellett venni és felül kellett vizsgálni HORVÁT Istvánnak 1841-ben készített berendezési terveit. Ezt a feladatot 1844 januárjában KUBINYI és POLLACK ismét együttesen végezte el.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Megállapították, hogy a HORVÁT által javasolt könyvszekrények megfelelnek a kívánalmaknak, de kivitelezésük — takarékossági okokból — aligha történhetik keményfából, csak puhafából, s el kell tekinteni az ajtók alkalmazásától is. Elhatározták azt is, hogy POLLACK mielőbb készíttetni fog egy szekrény-prototípust s ennek előállítási költségei alapján fogják az iparosoktól beérkező árajánlatokat elbírálni. Végül HORVÁTtal egyetértésben megállapodtak abban, hogy elsősorban a Könyvtár északi frontján levő nagy raktárterem *(conclave maius)* berendezésére fognak a nádornak javaslatot tenni.[262]

Miután márciusban a POLLACK-féle prototípus elkészült s kitűnt, hogy egy szekrény előállítási ára 113 pengőforint 40 krajcárt tesz ki — kiszámítható volt, hogy a nagyterem berendezése 1822 pengőforintba kerülne. Erről KUBINYI május elején tett jelentést a nádornak, egyúttal rámutatott arra is, hogy e munkálat befejezése után még további három termet kell berendezni, nevezetesen a könyvtárőr dolgozószobáját, amely egyben az olvasók ruhatárául is fog szolgálni, továbbá az oklevéltárt, valamint a kézirat- térkép- és metszettárt. Különálló olvasóterem *(lectorium)* megnyitását egyelőre nem javasolta, mert — véleménye szerint — az olvasók elhelyezésére egy ideig a nagy raktárterem is meg fog felelni.[263]

A *nagyterem berendezésé*re a nádor még ugyanebben a hónapban (1844 májusában) engedélyt adott úgy, hogy a megrendelés a legkedvezőbb árajánlatot benyújtó asztalosmesternél történjék.[264]

Június közepén KUBINYI jelentette, hogy az asztalosokkal való tárgyalás során a könyvszekrények elkészítési árát sikerült 1600 pengőforintra leszorítani, s éppen ezért javasolta még 2 könyvtári létrának és 3 pulpitusnak (polcos állóiróasztalnak) 306 pengőforintért való elkészíttetését is. A nádor ezt is megengedte, de hangsúlyozta, hogy mindennek október végéig el kell készülnie.[265]

A nagyterem berendezése, ha őszre nem is, 1845 januárjára elkészült.[266] Tovább lehetett folytatni a bútorozást. KUBINYI márciusban idevágólag új, bővített előterjesztését tett a nádornak.[267] Most már nem csak a könyvtárőri szoba, az oklevéltár és a kézirat-, térkép- és metszettár berendezését javasolta, hanem az olvasóteremnek szánt helyiségét és további 4 teremét is — megjegyezvén, hogy ezzel a Könyvtár 14 teréből 9 használhatóvá válik. A helyzetet topográfiai vázlattal is szemléltette. (L. a következő lapon!)

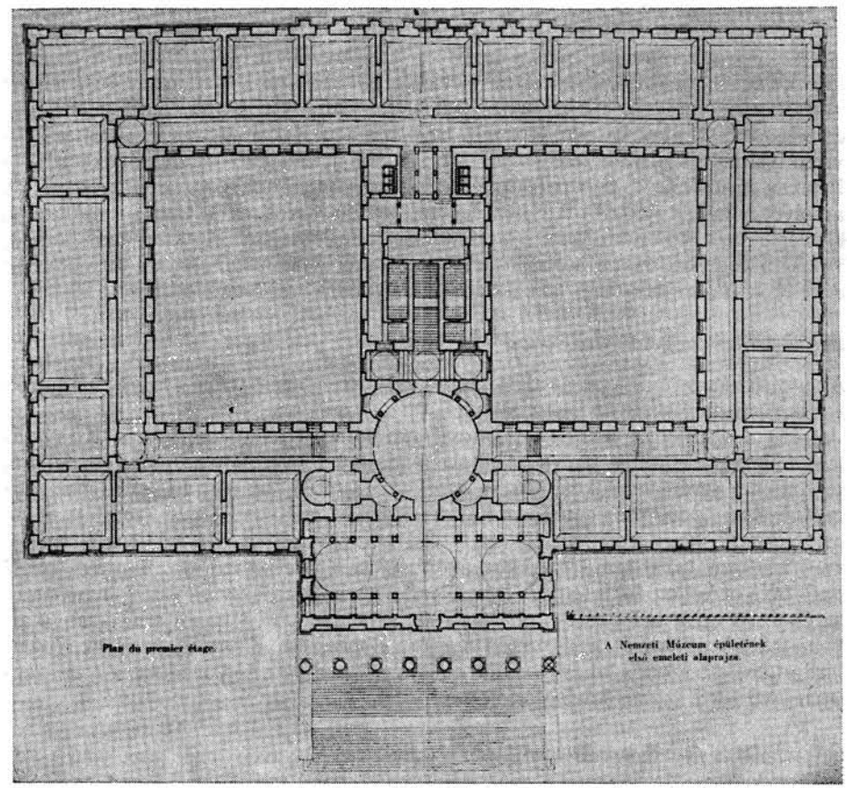
E szerint — a nyugati szárnyról kiindulva — a különböző rendeltetésű termek a következő rendben sorakoztak: I. *oklevél- és címertár*, II. *kézirat- térkép- és metszettár*, III—IV. *bizonytalan*, V. *nagyraktár*, VI. *könyvtárőri szoba és olvasói ruhatár*, VII. *olvasóterem*, VIII—XIV. *raktárak*.

Előterjesztéséhez az igazgató költségvetést is csatolt, mely szerint a bebútorozandó 9 helyiség szekrényeinek puhafából való elkészítése összesen 8132 pengőforintba kerülne. Kiegészítésül megjegyezte még, hogy abban az esetben

a) ha a levéltár és kézirattár szekrényei keményfából, üveges ajtókkal készülnének, ami biztonsági okokból kívánatos lenne, akkor az összköltség 8506 pengőforint 30 krajcárt tenne ki,

b) ha pedig a levéltári szekrények oklevéltartó fiókjainak anyagául szurokfenyőt használnának, ami a férgesedés meggátlása végett szintén kívánatos lenne, a költség 8650 pengőforint 30 krajcárra módosulna,

c) végül ha a könyvtárőr szobája egyelőre szekrények nélkül maradna, akkor az egész bútorozás 8450 pengőforint 30 krajcárból megvalósítható lenne.

A Múzeum első emeletének alaprajza. A nyugat felé (felénk) tekintő főhomlokzat balszárnyán és folytatólag az északi és keleti (hátsó) fronton nyert elhelyezést a Könyvtár összesen 14 teremben. (Ez az elhelyezés máig sem változott)

Ezt a kibővített tervet azonban JÓZSEF nádor nem tette magáévá. A Múzeumi Alap rendelkezésre álló költségkeretének szűkösségére hivatkozva, csupán *a legfontosabb 4 helyiség* (könyvtárőri szoba, oklevéltár, kézirattár és olvasóterem) berendezéséhez járult hozzá.[268]

Ami a kivitelezést illeti, az meglehetős lassúsággal ment végbe. Az asztalosok költségvetéseinek beérkezése, a lefolytatott tárgyalások a nádori kancelláriával történt levélváltások s több más ok miatt a 3530 pengőforintot kitevő megrendelésre csak 1846 januárjában kerülhetett sor.[269] Az olvasóterem és a könyvtárőri szoba berendezése ugyanezen év augusztusában készült el,[270] a kézirattáré és oklevéltáré pedig egy félévvel később, 1847 februárjában.[271]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A Pyrker-képtár beköltöztetése

Így hát — a berendezés hiánya miatt — a Könyvtár (és a *Ludoviceum*ban levő másik két tár) beköltöztetését évekre el kellett halasztani. Egyetlen oly gyűjtemény volt csupán, amelynek behozataláról szó lehetett, amely nagyobb költségbefektetést és hosszabb várakozást nem igényelt. Ez pedig azoknak a nagyértékű, nemzetközi viszonylatban is jelentős festményeknek a galériája, amelyet — mint emlékezetes — PYRKER János László egri patriárka-érsek 1836-ban ajándékozott a nemzetnek, de amelyet helyhiány miatt idáig nem lehetett átvenni. Nos, ezt a tárat — miután az egri érsek azt 1844 júliusában a saját költségén Pestre felszállíttatta — ideiglenesen, valószínűleg 1845-ben elhelyezték és felállították a Múzeumban. A tár azonban egyelőre csak a műértők és az előkelőségek számára volt megtekinthető.[272]

Beköltözés a szolgálati lakásokba

Az utolsó három év leforgása alatt a Könyvtár berendezése mellett egyéb feladatokkal is végeznie kellett az igazgatónak.

Ha a gyűjteményeknek a Ludoviceumból való behozatala — a Könyvtár felszereletlensége miatt — évekre elhalasztódott is, a múzeumi személyzetnek az új palotába, a szolgálati lakásokba való beköltöztetését 1845-ben le kellett bonyolítani. Erre a nádor már egy évvel korábban (1844 augusztusában) szeretett volna sort keríteni, hogy a tisztviselők és szolgák kinnlakásával járó lakbérköltségeket meg lehessen takarítani.[273] Akkor azonban az épület csatornázatlansága miatt ettől még el kellett tekinteni. A következő év tavaszára azonban ez a hiányosság megszűnt s így a beköltözés áprilisban végbemehetett.[274] Minden rendű-rangú alkalmazottak az épület földszintjén nyertek elhelyezést. KUBINYI az északnyugati sarkon levő 10 szobás lakást foglalta el, az őrök pedig az épület többi három szegletén levő 6—7 szobás lakásokat kapták.

Új szolgák és famulusok kinevezése

A múzeumpalotába való beköltözés elkerülhetetlenül szükségessé tette az épületre felvigyázó, illetőleg azt tisztán tartó állandó szolgálattevők kinevezését is. Alkalmazni kellett legalább egy *portás*t és egy ún. *háziszolgá*t. Az előbbi állásért 9, az utóbbiért 12 személy folyamodott. Kubinyi 3—3 jelöltet terjesztett a nádor elé, aki 1845. május 2-án mindkét szolgálati helyet betöltötte. Portásul KOVÁCS Péter magyar, német és szlovák nyelven beszélő, volt urasági huszárt, háziszolgául pedig MÉSZÁROS Antalt, a Múzeum építésében résztvett kőműveslegényt nevezte ki.[275]

Ugyanekkor a Könyvtár új famulust kapott. A régi, 1831 óta szolgálatban levő, a nagy árvízkor kiváló érdemeket szerzett GRÓMAN Andrást ui. KUBINYI igazgató — megromlott egészségi állapotára tekintettel — könnyebb beosztásba, a megalakulóban levő Képtárba helyezte át. Helyére 26-an pályáztak. A kijelölés joga — az 1802. évi alapítólevél értelmében — a SZÉCHÉNYI-család szeniorát, SZÉCHÉNYI Lajost illette. KUBINYI elsősorban SZABÓ Jánost ajánlotta a gróf figyelmébe, mint olyant, aki leginkább való könyvtári szolgálatra. Nevezett ui. 14 évig állt a TRATTNER—KÁROLYI-nyomda alkalmazásában s nemcsak a könyvekkel való bánást, hanem a könyvkötést is elsajátította, s magyarul és németül jól beszélt és írt. Miután SZÉCHÉNYI is magáévá tette SZABÓ János jelöltségét, a nádor őt 1846. február 13-án könyvtári famulusnak kinevezte.[276]

Az új kinevezettek közül SZABÓ János és KOVÁCS Péter évi 240, MÉSZÁROS Antal 200 pengőforint fizetést, ezenfelül az első 3 szoba-konyhás lakást és 2 öl tűzifát, a második mint egyedülálló ember 1 szoba-konyhás lakást és 1 öl tűzifát kapott, a harmadik pedig egy, a múzeumkertben még fennálló ideiglenes épületben nyert elhelyezést.[277]

Lemondás a Teleki- és a Sándor-könyvtárról

Ismeretes, hogy TELEKI József gróf és testvérei 1826-ban atyjuk 30 000 kötetes könyvtárát az akkoriban szerveződő *Magyar Tudós Társaság* használatára felajánlották, úgy azonban, hogy a téka jogilag *fidei commissum*ként a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kapcsoltassék.[278] Minthogy azonban a gazdag gyűjteményt — elhelyezési lehetőség híján — sem a Múzeum, sem a *Tudós Társaság* nem tudta átvenni, az továbbra is a grófi család pesti palotájában maradt. Amint azonban a *Tudós Társaság* megerősödött s tágasabb otthonhoz jutott, arra törekedett, hogy a TELEKI-tékát saját kezelésébe vehesse. Úgy látszik, ezt a család szeniorja s egyben a Társaság elnöke, TELEKI József sem ellenezte. A kérdésről 1838/39-ben tárgyalt is JÓZSEF nádorral. A nádor — HORVÁTH István szakvéleménye[279] alapján — egy darabig ellenezte a dolgot, de utóbb a Múzeum jogainak fenntartásával mégis engedett. Arra gondolt ui., hogy a *Tudós Társaság*nak az új múzeumpalotában fog otthont biztosítani s vele együtt a TELEKI-tékát is betelepíti a Múzeumba. Ezáltal ti. a vitatott nagyszerű gyűjteményt a két intézet együttesen birtokolhatta volna. A *Tudós Társaság* beköltözéséről három éven át (1843—1846-ig) valóban folytak is tárgyalások. A Múzeum az épület déli szárnyának II. emeletén 4—5 termet kínált fel a *Társaság*nak, de megegyezni nem tudtak.[280] A *Társaság* keveselte a neki szánt helyet s más megoldáshoz folyamodott. A TELEKI-könyvtár így — ha formálisan nem is — ténylegesen kikerült a Múzeum hatásköréből s idővel a *Társaság* tulajdonába ment át.

Nem volt ilyen bizonytalan és vitatható a *Tudós Társaság*nak néhai SÁNDOR István ún. *bécsi könyvtár*a iránt támasztott igénye, mégis sokkal nehezebben lehetett érvényt szerezni neki. Ezt a könyvekből, térképekből, metszetekből és érmekből álló gyűjteményt — mint ismeretes — a tulajdonos 10 000 váltóforint alapítványi összeggel együtt 1811-ben hagyományozta a tervezett, de akkor még nem létező *Tudós Társaság*nak; a Nemzeti Múzeum, közelebbről a Széchényi Országos Könyvtár csak ideiglenesen, a *Társaság* megalakulásáig kapott megbízást megőrzésére. Életre kelvén azonban a *Társaság*, már 1831-ben folyamodott JÓZSEF nádorhoz a gyűjtemény kiadatása végett.[281] E kérésnek azonban több mint egy évtizedig nem lehetett eleget tenni. Kiderült ui., hogy MILLER könyvtárőr, illetve múzeumigazgató annak idején az egész SÁNDOR-hagyatékot beolvasztotta az Országos Könyvtár állományába, sőt a gyűjtemény jegyzékét is úgylehet megsemmisítette. A *Tudós Társaság* azonban ebbe nem nyugodott bele. A bécsi Magyar Kancelláriából 1846-ban meghozatta a gyűjtemény katalógusának mását[282] s követelte a hagyatéki daraboknak az összállományból való kiválogatását. Hogy ez milyen mértékben sikerült, az nem tudható, de részsiker mindenesetre elérhető volt.

Átadatta a nádor 1845-ben a *Társaság*nak azokat a pénzalapítványokat is (a SÁNDOR-félét csakúgy, mint a MARCZIBÁNYI-, a VITÉZ- és a MOTESICZKY-félét), amelyek nem könyvtári-muzeális célokra, hanem pályaművek jutalmazására voltak rendelve.[283]

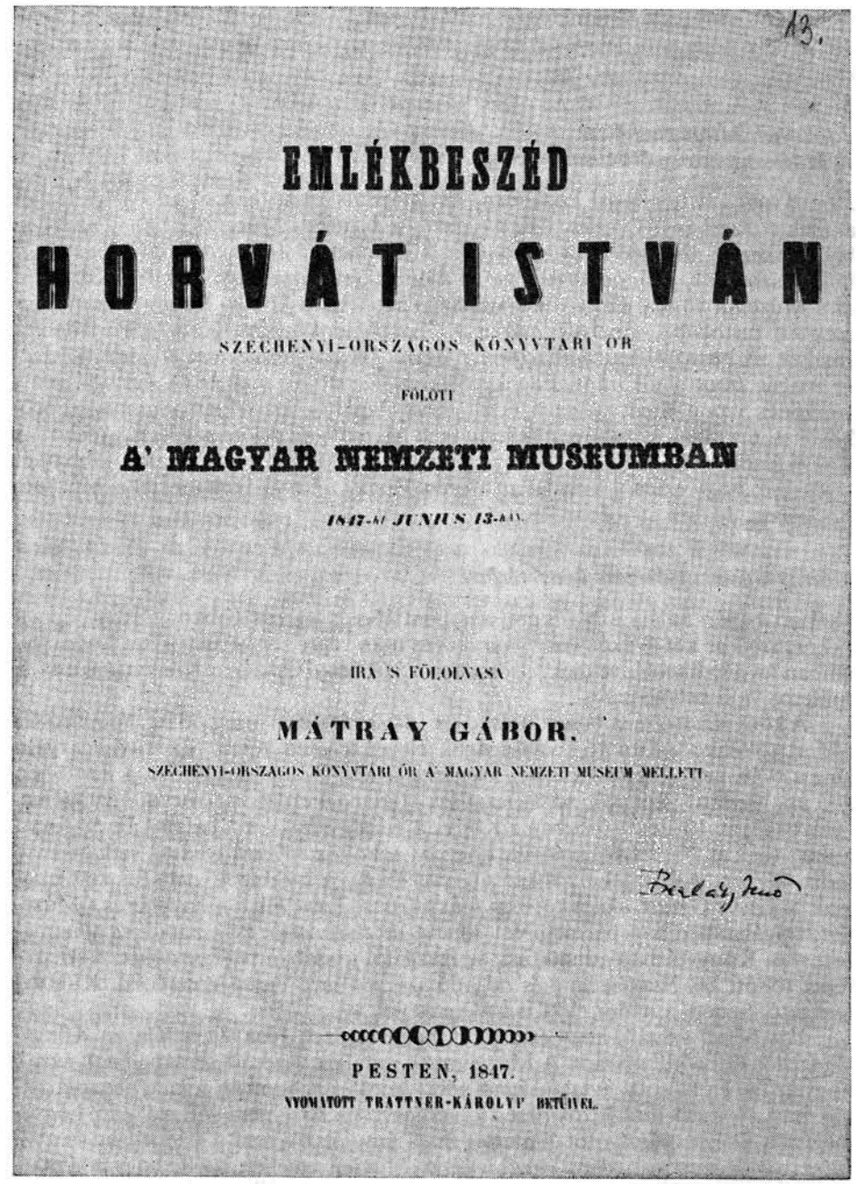
Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mindezekben az ügyekben s kiváltképpen a költözködés előkészítésében a főszerepet — mint láttuk — KUBINYI igazgató vitte. HORVÁT István, amióta a direktori teendőktől visszavonulhatott, a korábbihoz képest aránylag kis mértékben volt a Múzeumban elfoglalva. Úgy látszott, elérkezett az ideje annak, hogy ismét egész figyelmét és energiáját a Könyvtárra összpontosíthassa. Valóban, nagy szükség lett volna arra, hogy a Ludoviceumban hosszú éveken át heverő különféle állományokat rendezze, költöztetésüket és az új könyvtári termekben való elhelyezésüket megtervezze. Ezeket a feladatokat azonban már nem tudta elvégezni. Az igazgatóhelyettességtől való felmentésekor 59. életévében járt s 31 éve volt könyvtárőr. Voltaképpen még nem volt öregember, de megfáradt, hanyatló egészségű ember volt. Szervezete felőrlődött az évtizedeken át végzett sokirányú megfeszített munkában. Az egyetemi tanárság, az országbírói titkárság, a könyvtári munka, a múzeumi ügyvitel, a történetkutatás és -írás mind olyan feladatkörök voltak, amelyeknek ellátása voltaképpen egy-egy egész embert kívánt volna. De HORVÁT tudvalevőleg párhuzamosan foglalkozott valamennyivel. Csak nagysokára sikerült elfoglaltságainak egyikétől-másikától megszabadulnia.

Amikor KUBINYI a múzeumigazgatást átvette tőle, már betegeskedett. A következő években (1844-ben és 1845-ben) kénytelen volt hosszabb betegszabadságra menni. A Múzeumban rá váró szolgálati lakásba már nem tudott beköltözni; nem volt hozzá lelkiereje és energiája, hogy az ÚRMÉNYI-házban (a mai Deák Ferenc téren) levő megszokott nagy lakásából, amelyben könyvtára egymaga 5 szobát foglalt el, új helyre telepedjék át.[284] 1846-ban a betegség mindinkább erőt vett rajta. Végét érezve, rendkívüli értékű sokezer kötetnyi könyv- és kéziratgyűjteményét — családja érdekében — áruba készült bocsátani; vevőt keresett. JÓZSEF nádor — ismerve a téka értékét — hajlandó volt az Országos Könyvtár számára megvásárolni azt.[285] Megegyezésre azonban már nem kerülhetett sor. HORVÁT tavasszal ágynak esett és június 13-án „vízkórság" következtében meghalt.[286]

Barátai, munkatársai és legkiválttanítványai — akik közé EÖTVÖS József, SZALAY László és VASVÁRI Pál is tartozott — őszintén meggyászolták.[287] A nádor is részvétét fejezte ki a Múzeumnak, megállapítván, hogy HORVÁTban a nemzet „egy oly tudományos férfiút vesztett el, kinek érdemei... a haza színe előtt is általános megesmerést és méltánylást nyertek."[288] Ezeket, a kortársak által tisztelt érdemeket egy év múlva, 1847. június 13-án a Múzeumban előkelő közönség előtt MÁTRAY Gábor hosszú emlékbeszédben méltatta.[289]

Az utókor HORVÁT három évtizedes könyvtárosi működését áttekintve, megállapíthatja, hogy az sok pozitív eredménnyel járt, különösképpen az állománygyarapítás terén. Hivatalba lépésekor a Széchényi Országos Könyvtár — tudvalevőleg — csupán 20 000 kötetes nagyságrendű gyűjtemény volt, halála idején pedig már 100 000 kötetes nagykönyvtár. Fontos az is, hogy MILLERrel ellentétben korrekt, hű őrzője volt a Könyvtár állományának; belőle aligha veszett el egyetlen darab is. Meg kell vallani azonban azt is, hogy az újonnan szerzett tömérdek anyag feldolgozásával — húsz éven át magára lévén hagyatva — képtelen volt foglalkozni. Emiatt, ha az árvíz nem juttatta volna is az egész Múzeumot csődbe, a Könyvtár fejlődése akkor is megakadt volna. E lemaradás azonban semmiképpen sem kötelességmulasztásból eredt. Egyik oka HORVÁTnak nádori és más hivatalos megbízásból eredő nagyarányú történetírói elfoglaltsága volt, amely kényszerűen

EMLÉKBESZÉD

HORVÁT ISTVÁN

SZECHENYI-ORSZAGOS KÖNYVTÁRI ŐR

FÖLÖTT

A' MAGYAR NEMZETI MUSEUMBAN

1847-ik JUNIUS 13-án.

IRTA 'S FÖLOLVASTA

MÁTRAY GÁBOR.

SZECHENYI-ORSZAGOS KÖNYVTÁRI ŐR A' MAGYAR NEMZETI MUSEUM MELLETT.

PESTEN, 1847.

NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYI BETŰIVEL.

Horvát István fölött Mátray Gábor által tartott emlékbeszéd címlapja (1847)

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

elvonta őt a könyvtári munkáktól, a másik pedig a nyomorúságos pénzügyi helyzet, amely nem tette lehetővé, hogy kellő számú könyvtárosi gárdát alkalmazzanak.[290]

Jankovich Miklós halála
A Múzeum pöre az örökösök ellen

HORVÁTnál két hónappal korábban, 1846. április 18-án halt el az a jeles férfiú, akinek a Széchényi Országos Könyvtár és a Nemzeti Múzeum a 30-as években bekövetkezett nagyszerű gyarapodását köszönhette: JANKOVICH Miklós. Az ő kultúraszeretete, gyűjtőszenvedélye és áldozatkész hazafisága nélkül a Könyvtár és a Múzeum aligha jutott volna valaha is azoknak a könyv-, kézirat- és műkincseknek birtokába, amelyek már a XIX. század közepén európai színvonalra emelték. A Nemzeti Múzeum azonban egyidejűleg vajmi kevéssé érezte lekötelezve magát JANKOVICH iránt. Ellenkezőleg, halála után — az 1832. évi adásvételi szerződés 5. pontjának helytelen értelmezése alapján — perrel támadta meg az örökösöket, magának követelve az elhunytnak ún. *második gyűjteményét* is, amelyet az a nagy eladás után, 1833-tól 1846-ig szerzett. S ami különösen sajnálatos, több mint valószínű, hogy ezt a jogosulatlan igényt HORVÁT István keltette fel a Múzeum elnökében, JÓZSEF nádorban.[291]

Mátray Gábor kinevezése könyvtárőrré

HORVÁT István halála a Múzeum szempontjából a legrosszabbkor történt, éppen akkor, amikor két évi kényszerű várakozás után végre sor kerülhetett a Ludoviceumban levő gyűjteményeknek, elsősorban a Széchényi Országos Könyvtárnak az új épületbe való behozatalára.

A könyvtári termek berendezése csak 1846 nyarelején jutott odáig, hogy JÓZSEF nádor költözködés iránti kívánságának eleget lehetett tenni. KUBINYI igazgató június 6-án kelt felterjesztésében jelentette a nádor-elnöknek, hogy a küszöbön álló ún. Medárd-napi pesti vásár lezajlása után megkezdi a ludoviceumi gyűjtemények behozatalát, legelsősorban a Könyvtárét. Ugyanekkor a halálos ágyán fekvő HORVÁTnak is írt, felszólítván őt, hogy ha a költöztetés irányítását vállalni nem tudja, bízzon meg valakit helyettesítésével.[292] Ez a megbízott nem lehetett más, csak MÁTRAY Gábor, aki ekkoriban már kilencedik éve állt a Könyvtár és a Múzeum szolgálatában s — bár nem volt kinevezett tisztviselő, csak napidíjas alkalmazott — a Könyvtárban adjunktusi, az igazgatói irodában pedig írnoki-titkári szerepet töltött be. Szakértelme és odaadó szorgos tevékenysége nemcsak KUBINYI igazgató, hanem a nádor előtt is ismeretes volt.

Egy héttel azután, hogy ez történt, bekövetkezett HORVÁT halála s a Könyvtár felelős őr nélkül maradt. A Múzeumnak mindkét vezetője tisztában volt azzal, hogy az így előállt bizonytalanság az adott kritikus helyzetben sokáig nem maradhat fenn, HORVÁT utódát rövidesen ki kell nevezni. Arra nem volt már idő, hogy a megürült állásra pályázatot hirdessenek. S úgy látszik sem a nádornak, sem az igazgatónak nem volt saját külső jelöltje. Minden amellett szólt, hogy MÁTRAY legyen az utód. A nádor el is határozta ezt: késznek nyilatkozott a kinevezésre, feltéve, hogy SZÉCHÉNYI Lajos — az 1802. évi könyvtáralapító oklevélben foglalt jogánál fogva — szintén őt jelöli az őri tisztségre. Nem sokkal HORVÁT halála után

(június 22-én) KUBINYI kérdést is intézett eziránt a Pesten tartózkodó grófhoz, megküldve neki MÁTRAY folyamodványát.[293] Hogy SZÉCHÉNYI kedvező választ fog adni, az nem lehetett kétséges. MÁTRAY ui. mielőtt a fővárosba költözött volna, Sopronhorpácson 13 évig (1817—1830) nevelője volt a gróf egyik fiának s mint ilyen, maradandó érdemet szerzett magának a családnál.[294] Csakugyan a kijelölés még a megkeresés napján megtörtént. Három nap múlva, június 26-án pedig a nádor aláírta a kinevező okiratot. Hamarosan végbement az eskütétel is[295] és az új őr július 1-én 2000 pengőforint évi fizetéssel forma szerint is hivatalba lépett, majd néhány hét múlva elfoglalta 7 szobás szolgálati lakását is a múzeumépület délnyugati szögletében.[296]

Régiségtári őr kinevezése

Ugyanaz az ok, ti. a tárak költöztetésének felelős személy által leendő lebonyolítása, amely MÁTRAY Gábor gyors kinevezését kikényszerítette, már néhány hónappal korábban időszerűvé tette a Régiségtár őri tisztének betöltését is. Az állásra 16 személy pályázott, képzettségük illetve foglalkozásuk szerint zömmel ügyvédek, de volt köztük 2 orvos, 2 szerzetes-tanár, 1 evangélikus lelkész, 2 táblabíró, 1 nyugalmazott főhadnagy s köztük volt a későbbi nagy archeológus, HENSZLMANN Imre is. Voltaképpen valamennyien amatőrök voltak, ami nem csoda, hiszen az egyetemeken ebben az időben s még sokáig nem képeztek hivatásos régészeket vagy művészettörténészeket. A nádor — valószínűleg a *Tudós Társaság* részéről történt ajánlás alapján — 1846. március 16-án LUCZENBACHER, későbbi nevén ÉRDY János (szül. 1796) ügyvédet és akadémikust nevezte ki a csaknem egy évtizeden át üresedésben volt fontos állásra.[297]

Írnokok kinevezése

1846 januárjában a Múzeum tisztviselői kara két kinevezett írnokkal is gyarapodott. Ezek egyike RAMISCH Antal természettári írnok már 1837 óta állt az intézet szolgálatában, de mindezideig csak napidíjasként. Most régi beosztásában véglegesíttetett. A másik kinevezett irodatiszt, BLASKOVICS Béla új ember volt a Múzeumban. Ő KUBINYI direktor mellé, az igazgatói irodába nyert beosztást.[298] A Könyvtár azonban — sajnálatosan — nem kapott még napidíjas írnokot sem. A MÁTRAY kinevezésével megürült hely betöltetlen maradt.

A Könyvtár és a többi tár költöztetése

A törzsgyűjteményeknek a palotába való beköltöztetése — JÓZSEF nádor rendeletére — 1846. június 17-én kezdődött. Elsőnek a Könyvtár került sorra, majd az éppen szerveződő Képzőművészeti tárhoz (a PYRKER-képtárhoz) csatolt régibb szerzeményű, valamint a JANKOVICH-féle képek és szobrok gyűjteménye következett, végül a Természeti tár anyaga. Ez a folyamat nagyjában egy hónap alatt, július 21-ig rendben lezajlott.[299] A Régiség- és Kincstár behozatalát el kellett halasztani, mivel a múzeumépületben július közepétől szeptember közepéig — nádori engedéllyel — az *Országos Iparegyesület* rendezett iparműkiállítást.[300] E tár behozatala tehát csak ősszel, október első hetében történt meg.[301]

A Múzeumba így áttelepített tudományos és műkincsek védelmére egyidejű-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

leg intézkedés történt az iránt is, hogy az a katonai őrség, amely idáig a *Ludoviceum*-ban teljesített a Múzeum részére szolgálatot, az új épülethez vezényeltessék.[302]

A nagy költözködés azonban ezzel nem ért véget. Hátra volt még azoknak a könyveknek és drága iparművészeti tárgyaknak a behozatala, amelyek az 1838-i árvízkor vitettek a belvárosi JANKOVICH-házból a budai várkerületbe, az Országos Levéltár, illetőleg az Országos Pénztár épületébe. Ezeknek visszavétele november elején került napirendre. KUBINYI — elnöki rendelet alapján eljárva — MÁTRAY Gábort és LUCZENBACHER Jánost bízta meg az ügy lebonyolításával. Nevezettek aztán november 5-én valóban átvették és a Múzeumba szállították mindkét szóbanforgó letétet: 52 láda könyvet (JANKOVICH magyar könyvtárának színe-javát) és 18 láda drága ötvösművet.[303]

A Könyvtár — mint tudjuk — a palota első emeletének nyugati, északi és keleti frontján nyert elhelyezést, a Régiség- és kincstár pedig a déli és nyugati oldalon. A második emeleten helyezkedett el a Természeti tár és az újonnan szervezett Képtár.

MÁTRAY a Könyvtár törzsanyagát csakúgy, mint a 20-as 30-as években szerzett önálló fondokat (a VUCHETICH-, a KÉLER-, az ILLÉSHÁZY- és a JANKOVICH-gyűjteményeket) ideiglenesen a bebútorozott nagy raktárteremben zsúfolta össze.[304] Innen készült a szétzilálódott állományokat rendezés után a többi raktárakba elosztani. Előbb azonban feljebbvalóival tisztáznia kellett a véglegesnek szánt elrendezés és felállítás alapelveit.

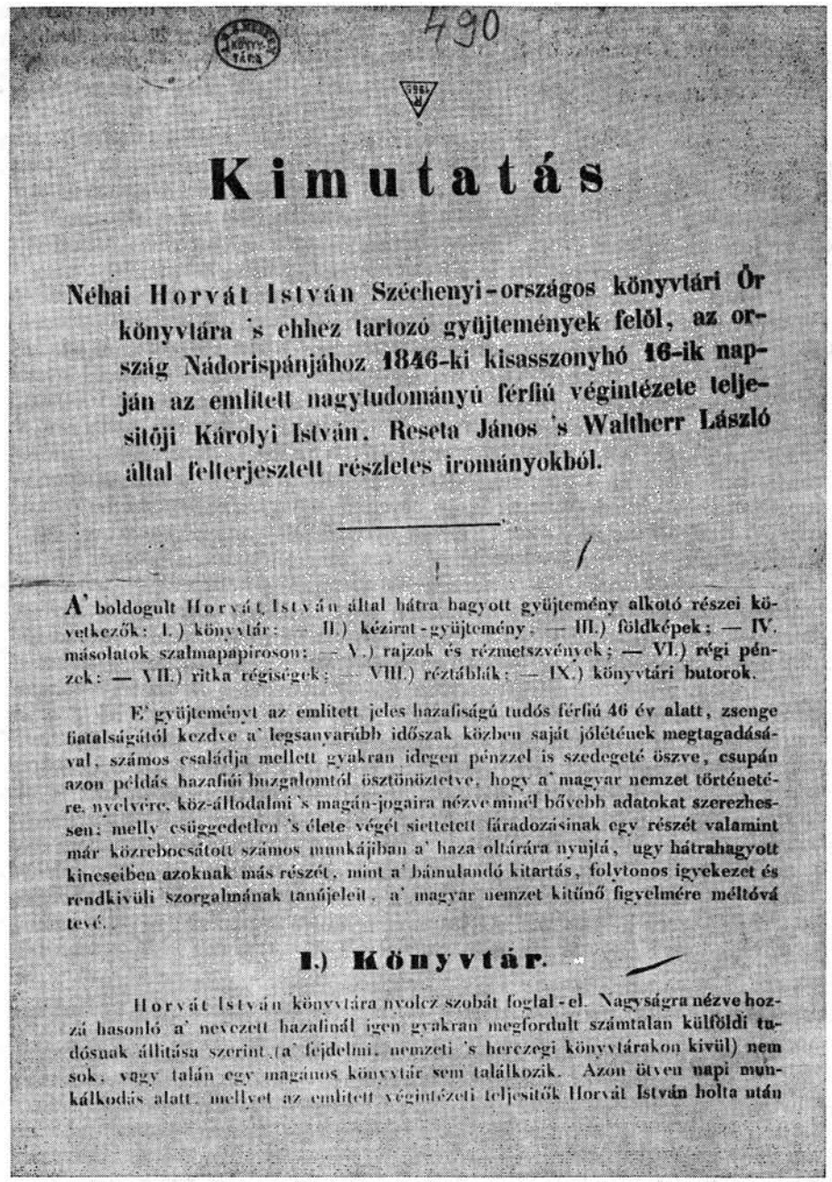
Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, egy új nagyfontosságú gyarapítási üggyel HORVÁT István magánkönyvtárának megszerzésével kellett foglalkozni

Akció Horvát István könyvtárának megszerzésére

A hazai literátor értelmiség körében régóta ismeretes volt, hogy HORVÁT István roppant anyagi áldozatok árán egy tízezres nagyságrendű, jobbára külföldi kiadványokból álló történet- és nyelvtudományi, illetve könyvtártani tékát gyűjtött össze saját használatára.[305] Gyűjteménye rengeteg olyan művet tartalmazott, amely idehaza egyáltalán nem volt megtalálható. HORVÁT joggal volt büszke arra, hogy birtokosa volt úgyszólván minden nevezetes európai nagykönyvtár (fejedelmi, főúri és egyetemi könyvtár) katalógusainak, továbbá történeti forráskiadványok, lexikonok és szótárak nagy sokaságának s nem utolsó sorban a kor nagy standard műveinek. Olyan tudományos felszerelés volt ez, amelynek nem lett volna szabad hiányoznia a Széchényi Országos Könyvtárból sem. Igaz, volt már az intézetnek gazdag segédkönyvtári állománya, ti. a SZÉCHÉNYI Ferenc által gyűjtött és ajándékozott egykori *soproni téka*, — de ez nem volt olyan különleges apparátus, mint HORVÁTé. Mindezen felül becses összetevőjét alkotta még a tékának egy, az Országos Könyvtárban meg nem levő 2000 kötetes magyar tagozat, valamint különböző hazai szerzőktől (jórész magától HORVÁTtól) származó gazdag kéziratgyűjtemény, végül egy jelentős középkori oklevélgyűjtemény.[306]

Érthető tehát, hogy amikor 1845 végén Könyvtárunk érdemes őre elbetegesedett és híre járt, hogy könyveit áruba akarja bocsátani, JÓZSEF nádor azonnal intézkedett a nagybecsű gyűjtemény megszerzése érdekében.[307]

Elhatározását a nádor magától értetődően nem a Múzeumi Alap pénzerejére alapította; ez sokkal inkább meg volt terhelve, semhogy belőle egy ilyen nagyarányú vásárlást lehetett volna eszközölni. Ismét arra gondolt, amire 1832-ben, ami-

Kimutatás

Néhai Horvát István Széchenyi-országos könyvtári Őr könyvtára 's ehhez tartozó gyűjtemények felől, az ország Nádorispánjához 1846-ki kisasszonyhó 16-ik napján az említett nagytudományú férfiú végintézete teljesitői Károlyi István, Reseta János 's Waltherr László által felterjesztett részletes irományokból.

A' boldogult Horvát István által hátra hagyott gyüjtemény alkotó részei következők: I.) könyvtár; — II.) kézirat-gyüjtemény; — III.) földképek; — IV. másolatok szalmapapiroson; — V.) rajzok és rézmetszvények; — VI.) régi pénzek; — VII.) ritka régiségek; — VIII.) réztáblák; — IX.) könyvtári butorok.

E' gyüjteményt az említett jeles hazafiságú tudós férfiú 46 év alatt, zsenge fiatalságától kezdve a' legsanyarúbb időszak közben saját jólétének megtagadásával, számos családja mellett gyakran idegen pénzzel is szedegeté öszve, csupán azon példás hazafiúi buzgalomtól ösztönöztetve, hogy a' magyar nemzet történetére, nyelvére, köz-állodalmi 's magán-jogaira nézve minél bővebb adatokat szerezhessen: melly csüggedetlen 's élete végét siettetett fáradozásinak egy részét valamint már közrebocsátott számos munkájiban a' haza oltárára nyujtá, ugy hátrahagyott kincseiben azoknak más részét, mint a' bámulandó kitartás, folytonos igyekezet és rendkivüli szorgalmának tanújeléül, a' magyar nemzet kitünő figyelmére méltóvá tevé.

I.) Könyvtár.

Horvát István könyvtára nyolcz szobát foglal-el. Nagyságra nézve hozzá hasonló a' nevezett hazafinál igen gyakran megfordult számtalan külföldi tudósnak állitása szerint (a' fejdelmi, nemzeti 's herczegi könyvtárakon kivül) nem sok, vagy talán egy magános könyvtár sem találkozik. Azon ötven napi munkálkodás alatt, mellyet az említett végintézeti teljesitők Horvát István holta után

A Könyvtárunk számára megvásárolt Horvát István-féle téka kivonatos jegyzékének első lapja 1846-ból

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

kor a JANKOVICH-gyűjtemény megszerzéséről volt szó, hogy ti. az országgyűléssel ajánltatja meg a szükséges összeget. A lebonyolítást is ugyanúgy tervezte, mint annak idején. Először sorban felszólítani készült a vármegyéket, készségük kifejezését kérve, s csak ennek végbemenetele után kívánta javaslatát a diétai rendeknek előterjeszteni.

Az akciót most nem Pest megye — amelynek maga a nádor volt a főispánja —, hanem Nógrád megye kezdeményezte, a háttérben valószínűleg a KUBINYI-családdal. Ez úgy történt, hogy Nógrád 1845 végén frissiben közölte a nádorral a HORVÁT-téka szándékolt eladásáról szerzett értesülését s azt a veszélyt is, hogy a vétel iránt külföldről is érdeklődnek. Egyben annak a véleményének adott kifejezést, hogy jó lenne az ügyet a legközelebbi országgyűlés elé vinni.[308]

A nádor ezt követően, már 1846. január 2-án felszólította KUBINYIT: szerezzen a HORVÁT-téka tartalmáról közelebbi tájékoztatást. Mivel pedig a kért információ késett, a tavasz folyamán (márciusban és áprilisban) újabb sürgető leiratokat küldött a múzeumigazgatónak.[309] HORVÁT egy április 24-én kelt terjedelmes levélben úgy nyilatkozott, hogy tékájától — amelyért MILOŠ szerb fejedelem 150 000 ezüstforintot ígért — egyelőre nem kíván megválni. Úgy látszott, hogy az ügy lekerül a napirendről. De nem így történt. HORVÁT ui. június 13-án meghalt s most az örökösökkel, illetőleg a végrendeleti végrehajtókkal tovább lehetett folytatni a tárgyalást. Ez utóbbiak (RESETA János egyetemi tanár, WALTHERR László tudóstársasági levelező tag és KÁROLYI István nyomdatulajdonos) augusztus közepén előterjesztették a könyvtárról szóló részletes ismertetésüket, amelyből MÁTRAY Gábor a nádor számára egy rendszerezett kimutatást készített.[310] Ezt a nádor szeptemberben kinyomtatta és — miután a végrendeleti végrehajtók a vételár iránt is nyilatkoztak —, október 2-án szétküldette a vármegyéknek és szabad városoknak, tudtukra adván, hogy 80 000 pengőforintnyi megajánlásra lenne szükség.[311]

Minthogy a megyék és városok kedvező állásfoglalása az ősz folyamán már biztosra volt vehető,[312] a nádor december 28-án elérkezettnek látta az időt arra, hogy KUBINYIT az adásvételi szerződés elkészítésére, illetőleg a téka átvételére felszólítsa. Pár nap múlva, 1847. január 6-án valóban sor került a szerződéskötésre majd a tékának a Múzeumba való beszállítására is. Minthogy azonban a gyűjtemény egyelőre — a szerződés országgyűlési jóváhagyásáig — csak letétnek (*depositum*nak) volt tekinthető, azt a három raktártermet, ahol a könyveket elhelyezték, egyidejűleg lezárták, lepecsételték és kulcsait a végrendeleti végrehajtóknak átadták.[313] Úgy látszott, hogy ez a rendkívüli jelentőségű ügy szerencsésen befejeződött s a nagyszerű gyarapodás néhány hónap múlva jog szerint is bekebelezhető lesz az Országos Könyvtár állományába.

József nádor halála

A HORVÁT-*könyvtár* megszerzése által keltett közörömet — az értelmiségnek, a megyei nemességnek és a polgárságnak örömét — azonban néhány nap múlva mély gyász váltotta fel. 1847. január 13-án, életének 71. évében meghalt JÓZSEF nádor. Több mint fél évszázadon át sok bölcsességgel és nagy jóakarattal irányította az ország belső politikai ügyeit, különösképpen maradandó érdemeket szerezve tudományosságunk és közműveltségünk korszerűvé és nemzetivé tételében.[314]

Halálával legtöbbet mindenesetre a Magyar Nemzeti Múzeum vesztett. Ismeretes, hogy ő ennek az intézetnek nem csupán forma szerint volt pártfogója, hanem

a szó legtágabb értelmében. Hogy SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtára mint intézmény a napóleoni háborúk zűrzavaros időszakában is fennmaradhatott és nemzetünk régészeti-történeti és művészeti emlékeinek, valamint természeti produktumainak központi gyűjtőhelyévé bővült — az legkivált neki volt köszönhető. S hogy ugyanez a gyűjtemény igen szerény alapokból néhány évtized alatt európai jelentőségű múzeummá emelkedett, az is az ő lelkes kultúraszeretetének és szakértelmének, messzemenő gondoskodásának és hatékony támogatásának eredménye volt. De ha minden egyébtől eltekintve, ténykedéséből csupán a BATTHYÁNY-kert és -villa megvásárlását, a JANKOVICH-gyűjtemények megszerzését és a múzeumpalota felépítését vesszük is figyelembe, — elévülhetetlen érdeme akkor is nyomatékosan kifejezésre jut. Pedig mecénási tevékenysége és felelősségteljes kormányzata is messze meghaladta a tiszteletbeli patrónus törődésének mértékét.

1846 őszétől kezdve súlyos beteg volt, helytartótanácsi hivatalában novembertől kezdve már MAILÁTH György országbíró helyettesítette[315] — a Múzeum ügyeivel (a tárak költöztetésével és a HORVÁT-könyvtár megszerzésével) azonban tudjuk, életének legvégső szakaszában is foglalkozott. Végrendeletében is megemlékezett a Múzeumról, becses régi műtárgyakat hagyva rá.[316]

Halálának hírére KUBINYI igazgató intézeti gyászt rendelt el s a dolgozók nevében részvétét fejezte ki a nádori családnak.

István főherceg a Múzeum új elnöke

JÓZSEF nádor elhunyta után az uralkodó ISTVÁN főherceget, a nádor idősebb fiát abban a reményben nevezte ki Magyarország királyi helytartójává, hogy a rendek nemsokára nádorrá fogják választani. Addig is a főherceg átvette a Helytartótanács elnökségét, nemkülönben atyjának társadalmi feladatait, így a Nemzeti Múzeum vezetését is. A nádori szék üresedése esetén ui. a Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár ügyeiben a Helytartótanács, közelebbről pedig ennek elnöke volt illetékes.

Intézményünkkel a főherceg először február 9-én lépett kapcsolatba. KUBINYI múzeumigazgatónak szóló leiratában megköszönte a családnak küldött részvétnyilvánítást, méltatta atyja múzeumi érdemeit és kifejezte azt a kívánságát, hogy az intézet tisztviselői neki mielőbb bemutattassanak.[317] Ez a tisztelgő látogatás minden bizonnyal hamarosan meg is történt és sor került KUBINYI tájékoztató jelentéstételére is. A főhercegnek különben múzeumi ügyekben — csakúgy mint minden másban — megbízható jó tanácsadója volt STOFFER József személyében, a nádori kancellária kiváló régi igazgatójában.

Elrendeződés a múzeumpalotában

A birtokba vett múzeumpalotában az 1846—1847. évek folyamán mindenekelőtt rendező és szervező munkálatokkal kellett foglalkozni. Nem csekély feladatot jelentett ez KUBINYI igazgató számára. A teendők ui. majd mind egyszerre jelentkeztek: gondoskodni kellett a házirend megteremtéséről, az igazgatás megszervezéséről, az épület környékének rendezéséről, a táraknak, különösképpen a Képtárnak megnyitásra való előkészítéséről és nem utolsó sorban az új életre kelő intézetnek a tudományossággal való kapcsolatba hozataláról.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Fűtés, világítás

Ami az intézet új otthonában legsürgősebb rendezést kívánt, az a fűtés és világítás volt. Ez a bennlakásnak és a hivatalos tevékenységnek egyaránt nélkülözhetetlen előfeltétele volt.

A múzeumpalotát POLLACK építész kétféle fűtésre rendezte be: a földszintet (a lakásokat) kályhafűtésre, az emeleteket (a gyűjteményi és kiállító termeket) központi légfűtésre. Mindkét fajta fűtés fatüzelést kívánt. Ámde a tűzifa Pest-Budán a negyvenes években már meglehetősen drága volt. Az intézetnek az alkalmazottak és az őrszolgálatot ellátó katonák fajárandóságának előteremtése egymagában is nagy gondot jelentett. Az a 14 öl fa ui., amelyet a váci püspöki uradalomtól 1812 óta évente folyamatosan kapott a Múzeum, s az a 4 öl, amelyet 1803 óta az Egyetem nyújtott, ekkoriban már távolról sem volt elegendő. A palotában a szolgálati lakások fűtésére nem kevesebb mint 59 öl tűzifára volt szükség; ez 826 pengőforint kiadást jelentett, közel annyit, amennyi egy gyűjteményi őr évi fizetése volt.[318] A szűkös jövedelmű Múzeumi Alapból ezt nem egykönnyen lehetett kigazdálkodni. KUBINYI igazgató előtt tehát hamar nyilvánvalóvá vált az, hogy a központi légfűtés üzembehelyezéséről — minthogy az többszáz öl fát is megemésztett volna — adott körülmények között szó sem lehet, egyáltalában a Múzeum emeletein egyelőre meg kell elégedni a könyvtári olvasóterem, valamint az őrök dolgozószobáinak fűtésével. Ezért POLLACK építésszel e helyiségekbe rendes cserépkályhákat állíttatott be, egyszersmind gondoskodott az épület kéményeinek rendszeres tisztításáról is.[319]

Ugyancsak POLLACK építész gondoskodott a világítás elrendezéséről is. Nádori engedély alapján egyelőre csupán 8 különleges olajlámpa *(lampas argantica)* volt felállítható: 4 az épületen belül, a földszinti folyosó négy szegletén, 4 pedig kívül az épület négy sarkán. A lámpákat POLLACK úgy tervezte meg, hogy azok majdan gázvilágításra is alkalmasak legyenek. A lámpákat, miként korábban, most is a városi közvilágítás haszonbérlője üzemeltette havonta összesen 32 pengőforintért.[320]

Az emeleten levő gyűjteményi és kiállítási termekben — tűzbiztonsági okokból — minden világítást mellőztek.

Csatornázás és útkövezés

Még 1846 nyarán került sor a múzeumépület belső csatornájának a szomszédos Sándor utcában újonnan épült városi földalatti csatornába való bevezetésére. Ezért 521 pengőforintot kellett kifizetni.[321]

Ugyancsak a város gondoskodott a palota körüli kövezett utak kiépítéséről is. 1847 nyarán készült el mind a homlokzat előtti főúton (az Országúton), mind az északi oldalon (a Sándor utcában) a gránitburkolatú gyalogjárda. Értük a Múzeum 2335 pengőforint építési költséget volt köteles leróni. A kerti főbejárótól az északi kapubejáratig vezető kövezett gyalog- és kocsiutat, valamint a Sándor utcai kerti bejárótól az épületig tartó járdát POLLACK építész készíttette el az építkezési költségek terhére.[322]

A kert

Az épületet körülvevő kert ekkoriban még teljesen kopár volt; nem is hívták kertnek, hanem külső udvarnak. Az épülethez méltó vasrácsozatú kerítés csak a homlokzati (Országúti) oldalon állt,[323] a többi három oldalon a telket egyszerű deszkapalánk határolta. Mindez sivár látványt nyújtott. Csak 1848 elején adott ISTVÁN főherceg egy pesti műkertésznek megbízást a kert parkosításának megtervezésére.[324]

További építkezések

A múzeumpalota külső és belső kiképzésének munkálatai a gyűjtemények beköltöztetésekor még korántsem voltak befejezve. POLLACK még 1847-ben is több mint 19 000 pengőforintot költött az építkezésre, sőt 1848-ra is 12 866 forintos költségelőirányzatot állított összse. Érthető tehát, ha egyéb rendezési feladatokkal nem egykönnyen[325] lehetett előrejutni.

Házirend

Annak ellenére, hogy az épület és környéke még 1847 végéig sem volt teljesen elrendezve — KUBINYI már 1845 májusában összeállíttatta és jóváhagyásra a nádor elé terjesztette az intézet tisztjei és szolgái számára szóló utasításokat s egyben házirendet is.[326] Az utóbbit egy év múlva, 1846 márciusában külön is kiadta 22 pontba foglalva a közbiztonság, a köztisztaság, a közrend és közcsend érdekében.[327]

Az igazgatás megszervezése

Ugyancsak 1846-ban került sor az igazgatás rendjének kialakítására. Az igazgatói iroda teendőit ez év januárjától BLASKOVICS Béla ügyvéd személyében egy kinevezett írnok látta el. De KUBINYI igényt tartott már egy második tiszti állás, ti. az igazgatói titoknok egyszersmind irattárnok tisztének szervezésére is.[328] Az igazgatónak 1845-től külön kézipénztára volt, amelynek évi ellátmánya kezdetben 40 pengő forint volt, de 1847-től kezdve 100-ra emelkedett.[329] Már a beköltözés előtt, 1843 decemberében sikerült kieszközölni a nádortól az intézet pecséthasználati jogát is.[330] Az igazgatás munkájának támogatására pedig újjászervezte KUBINYI az ún. *tiszti értekezlet* intézményét. Ez negyedévenként ült össze fontos időszerű ügyek megtárgyalására s velük kapcsolatos határozathozatalra. Az ülésekről jegyzőkönyv készült, amelyet minden esetben fel kellett terjeszteni a nádor-elnökhöz. Korszakos jelentőségű újítás volt 1845. január 1-én *a magyar nyelvű ügyintézés bevezetése*. Ez azonban nem az igazgató érdeme volt, hanem országos politikai vívmány, amely az 1844. évi 2. tc.-ben nyert általános érvényű jogalapot.

A múzeumi tárak újjászervezése és megnyitása

KUBINYI a fentebb említett 1845. májusi utasításokban már jóelőre kidolgoztatta a tárak működési szabályzatát. Egy-egy tár instrukciói általában 18—22 szakaszból álltak. Gyakorlati alkalmazásuk 1848 elején kezdődött, amikor a *Könyvtár kivételével* az ideiglenesen rendezett gyűjtemények *megnyíltak* a közönség előtt.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Ugyanekkor (1847 decemberében) elkészült a *Múzeum látogatási szabályzata* is,[331] amelynek fontosabb előírásai a következők voltak:

1. a kiállítások hétköznapokon felváltva, hetenként kétszer tartandók nyitva reggel 9 órától déli 1 óráig, éspedig:
   a) a Régiség- érem- és kincstár hétfőn és csötörtökön,
   b) a Természeti tár és Kézműgyűjtemény kedden és pénteken,
   c) a Képtár szerdán és szombaton.
2. Délután csak külföldiek és vidékiek tekinthetik meg a gyűjteményeket, mégpedig télen a jelzett napokon 2—4 óráig, nyáron 3—6 óráig.
3. Tíz éven aluli gyermekek a Múzeumot nem látogathatják, csak magasabb korú iskolai tanulók.

Utasítás a Könyvtár számára

A Könyvtár tevékenységét az 1845 májusi igazgatói utasítás az alábbiak szerint szabályozta.[332]

A Könyvtár a közönség számára rendelt intézmény lévén, használatából senkit sem lehet kirekeszteni. Őre, segédőre, írnoka (akit korábban íródeáknak hívtak) és szolgája a következő rendelkezésekhez alkalmazkodik:

1. a Könyvtárt (amelyhez levéltár is tartozik) tudományszakokra tagolva úgy kell felállítani, hogy benne akár az olvasók, akár a látogatók számára bármi könnyen megtalálható legyen s emellett mint látvány is tetszetős legyen.
2. Az őr kötelessége a *katalógusok („lajstromok")* elkészítése és rendszerezése.
3. Az őrnek önállóan, az igazgató tudta nélkül sem vételi, sem csereügyletet nem szabad lebonyolítani.
4. Nem fogadhat el az őr közvetlenül könyv- s egyéb ajándékokat sem, csak közvetve az igazgató révén.
5. Tartozik az őr az esetleges másod-, harmad- és többedpéldányokat is jegyzékbe foglalni s az igazgatónak — kívánatra — bemutatni.
6. A levél- és kézirattári állományt fokozott gonddal kell őrizni: bezárható szekrényekben kell tárolni s a szekrények kulcsait az őr másnak nem, csak a segédőrnek adhatja át ideiglenesen. Az oklevelek és kéziratok használata csakis megbízható tekintélyes vagy tudós személyek számára engedhető meg az őr vagy segédőr jelenlétében.
7. A Könyvtár kulcsait az őr rendszerint magánál köteles tartani. A nagyközönség könyvtárlátogatása idején ő is, segédje és famulusa is jelen kell hogy legyen; szükség esetén még a háziszolga is igénybevehető.
8. A vasár- és ünnepnapokat, valamint a takarítási időket kivéve, az egész könyvtári személyzet mindennap reggeli 9 órától déli 1 óráig tart szolgálatot, mégpedig az őr és segédőr az olvasóterem melletti hivatali szobában, az írnok és a szolga (famulus) pedig az olvasóteremben dolgozva.
9. A könyvtári személyzet a múzeumépületben tartozik lakni, s lakásából egy napon túl el nem távozhat; három napos távozásra az igazgatótól, azon túl a nádor-elnöktől kell engedélyt kérni.
10. Könyvet vagy bármi mást — az 1836. évi országgyűlés határozata alapján — sem kölcsönadni, sem elcserélni nem szabad; kötelespéldányok nádori engedéllyel cserélhetők.

11. A könyvtári termek kulcsait az őr a segédőrnek szabadon, a famulusnak csak meghatározott időre adhatja át.
12. Esti sötétben sem égő gyertyával, sem anélkül nem szabad a tárba belépni. Ez az őr és segédje számára éppen úgy tilos, mint a famulus számára.
13. A tár ablaktábláit — a káros por elleni védekezésül — általában zárva kell tartani, csak látogatás idején szabad kinyitni.
14. A famulus az őr tudta nélkül fél napnál hosszabb időre nem távozhat el a múzeumépületből.
15. *A Könyvtár minden héten két nap reggel 9 órától déli 1 óráig tartandó nyitva a látogató közönség előtt.* Egyszerre azonban 12 személynél többet nem szabad beengedni, s ilyenkor a legéberebben ügyelni kell arra, hogy rongálás vagy lopás ne történjék.
16. *Az olvasóterem az olvasók számára minden nap reggeli 9 órától déli 1 óráig használható.* Rendtartás végett legyen benne egy falióra s legyen kifüggesztve a használati szabályzat. Vasár- és ünnepnapokon, valamint hivatalos szünnapokon (pünkösd előtt három hétig), továbbá az *őszi nagytakarítás* idején (augusztus 15-től október 1-ig) az olvasóterem zárva tartandó.
17. A rendes napi zárás után a felügyelő írnok a használt könyveket az őr szobájába köteles vinni. Itt esetleges további használatra félreteszik, vagy — ha már nincsen rá szükség — innen a raktárba viszik vissza.
18. Az írnokot — akitől jó és sebes írás, több nyelv tudása és tudományos tájékozottság kívánható meg — az őr szombatot kivéve, naponta legalább 7 óra hosszat foglalkoztassa könyvtári vagy múzeumi ügyekkel.
19. Fél napon túl az írnok nem hagyhatja el a múzeumépületet; egy napon túli eltávozásra az igazgatótól, hosszabb időre a nádor-elnöktől kell engedélyt kérnie.
20. Ügyelni tartozik a könyvtárőr arra is, hogy a famulus éjjelente is otthon tartózkodjék, — hogy józanul és társaival egyetértésben éljen.
21. A famulus köteles gondoskodni arról, hogy a raktári termek minden szombaton, az olvasóterem és az őrszoba pedig minden délután gondosan kitakaríttassanak.
22. Tekintélyes vagy tudós idegeneket, kivált külföldieket, akik csak átmenetileg tartózkodnak Pesten, a könyvtárőr vagy a segédőr, vagy esetleg általuk erre felkért más két múzeumi tiszt a megállapított rendes látogató napokon kívül is körülvezetheti a Könyvtárban.

Ez a gondosan kidolgozott utasítás azonban a beköltözés után még jóideig nemigen volt alkalmazható. Egyrészt ui. a könyvtári személyzet 1846-ban és 1847-ben még csak 2 főből állt, MÁTRAY őrből és SZABÓ János famulusból; a segédőri és az írnoki állás betöltetlen volt. Másrészt maga *a Könyvtár sem volt olyan állapotban, hogy akár az olvasás, akár a látogatás megkezdődhetett volna.* Roppant munka várt még a könyvtárosokra: a 120 000—130 000 kötetnyi állománynak (könyveknek, kéziratoknak és egyebeknek) rendezése, rendszerezése és felállítása.

MÁTRAY 1847 elején nehéz gondokkal küszködött. Főképpen két dolgon töprengett: saját anyagi helyzetének javításán, illetőleg a Könyvtár rendszerezésének problémáján.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mátray fizetésjavítási kísérlete

Bármily nagy emelkedést jelentett is MÁTRAY számára könyvtárőrré történt kinevezése, helyzetével nem volt megelégedve. Mint napidíjas írnok évente nem kaphatott több fizetést 750 pengőforintnál s nem lehetett igénye semmiféle intézeti kedvezményre sem. Őri állásában viszont évi 2000 pengőforint fizetést, 7 szobás szolgálati lakást és 6 öl tűzifát kapott. Ennél nagyobb dotációban csak az igazgató részesült. MÁTRAY előtt azonban elődjének, HORVÁT Istvánnak példája lebegett. HORVÁT tudvalevőleg könyvtárőri minőségében — tekintve az országgyűlés 800 pengőforintnyi tudományos segélyét, valamint a KUBINYI Péter-féle, illetve a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítvány után járó évi 120, illetve 100 pengőforint fizetéspótlékát — 1020 forinttal többet kapott, mint ő, az utód.[333] Ebbe — jóllehet neki is voltak mellékkereseti forrásai — sehogysem tudott belenyugodni. Hosszas tűnődés után arra az elhatározásra jutott, hogy pártfogójához, SZÉCHÉNYI Lajoshoz fordul s megkéri őt, hogy 1827. évi gyarapítási alapítványának kamatait $^4/_5$ részben ideiglenesen rendelje az ő felsegélyezésére.

1847. április 29-én kelt magánjellegű levelében — miután beszámolt a grófnak a Széchényi Országos Könyvtár anyagának az új múzeumpalotába történt beszállításáról s érzékeltette az előtte álló gyűjteményrendezési feladat rendkívüli nagyságát, — bevallotta, hogy a hungaricumok gyarapítására szolgáló 10 000 pengőforintnyi alapítvány kamatjövedelmét nem lehet megnyugtató módon felhasználni, minthogy a meglevő állomány (a katalógusok hiányossága miatt) áttekinthetetlen. Már elődje, HORVÁT István is sok olyasmit vásárolhatott, ami megvolt a Könyvtárban. Erre való tekintettel javasolta, hogy az 500 pengőforintot kitevő évi kamatjövedelem — ellentétben a HORVÁT István életében érvényben volt gyakorlattal, mely szerint vásárlásokra 400, a könyvtárőr segélyezésére pedig 100 pengőforint volt rendelve — ezentúl úgy osztassék fel, hogy 400 pengőforint legyen az ő évi segélye s csupán 100 pengőforint szolgáljon biztosan ellenőrizhető állományrészek (kéziratok) vásárlására, esetleg fontosabb nyomtatványok beköttetésére. Kérte, hogy ennek az új rendnek bevezetése érdekében tegyen a gróf írásbeli nyilatkozatot és azt jóváhagyás végett juttassa el ISTVÁN főherceg helyetteséhez, MAILÁTH György országbíróhoz.[334]

SZÉCHÉNYI Lajos nem egészen úgy járt el, ahogy MÁTRAY kívánta: nem saját nyilatkozatát, hanem a könyvtárőr kérvényét küldte fel Budára, az országbíróhoz véleményezés végett. MAILÁTH országbíró azonban egyáltalán nem helyeselte az alapítvány módosítására irányuló javaslatot, ellenkezőleg határozottan állást foglalt vele szemben. Május 30-án kelt levelében azt tanácsolta a grófnak, hogy annál is inkább zárkózzék el a kérés elől, mivel alapítványa annak idején országgyűlési határozattal törvényerőre is emelkedett. A helyes eljárás — folytatta tovább — az lenne, ha a szóbanforgó évi 500 pengőforintnyi összegből MÁTRAY is megkapná azt a 100 forintot, amely HORVÁTnak is kijárt, a fennmaradó 400 forinttal pedig olyan könyvek s egyebek vásároltatnának, amelyeknek hiánya biztosan megállapítható; a fel nem használt összegeket pedig az Országos Pénztárban kellene tartalékolni mindaddig, amíg a Könyvtár tökéletesen rendezve és katalogizálva nem lesz.[335]

E magas véleményre hivatkozva, SZÉCHÉNYI Lajos június 12-én közölte MÁTRAYval, hogy alapítványa módosításától el kell tekintenie. Másrészt ugyanekkor MAILÁTHnak is megírta, hogy javaslatát mindenben magáévá tette.[336] Végül június 21-én az országbíró KUBINYInak is tudomására hozta, miként kell ezután a SZÉCHÉNYI-alappal gazdálkodni.[337]

Általános fizetésrendezés

MÁTRAY tehát ezzel a kísérletével kudarcot vallott. Anyagi helyzete azonban a Múzeum valamennyi alkalmazottjának helyzetével együtt ez időben mégis kedvezőbbre fordult. Az ő akciójával párhuzamosan ui. egy másik, SADLER igazgatóhelyettes által kezdeményezett eljárás teljes sikert hozott. Az igazgatóhelyettes 1847. május 14-én az életszükségletek nagyarányú drágulására s az emiatt elhangzott gyakori panaszokra hivatkozva, ISTVÁN főhercegtől az egész személyzet számára rendszeres fizetéspótlék engedélyezését kérte.[338] A főherceg belátván a kérelem jogosságát, meglepő gyorsasággal, már június 18-án kedvező határozatot hozott. Közölte KUBINYIval, hogy abban a reményben, hogy az országgyűlés a fizetéseket állandó jelleggel hamarosan rendezni fogja, július 1-től kezdődőleg egy éven át a Múzeum minden dolgozója ideiglenes segélyben fog részesülni. A *fizetések évi összege e szerint a következőképpen alakult.*[339]

Évi fizetés ezüstforintban			
Hivatali beosztás	1847. június 30-ig	Drágasági pótlék	1847. július 31-től
Igazgató	1600	400	2000
Osztályőr	800	200	1000
Adjunktus	400	100	500
Írnok	300	100	400
Famulus	240	60	300
Kapus	240	30	270
Udvarszolga	200	30	230

Fizetéskiegészítő alapítványok a Könyvtárban

MÁTRAY azonban még ezzel az intézkedéssel sem tekintette lezártnak a fizetésrendezés kérdését. Mint megbízott igazgatói titkár felkutatta a Múzeum levéltárában elfekvő régi alapítványi oklevelek másolatát, és ezekre hivatkozva rábírta KUBINYI igazgatót, járjon közben ISTVÁN főhercegnél, hogy a Könyvtár dolgozóit, illetve magát a Könyvtárt is érdeklő alapítványok rendeltetésüknek megfelelően használtassanak fel.

Októberben hivatalos kérvényben arra kérte az igazgatót, eszközölje ki, hogy

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

az után a 2000 pengőforintot kitevő alapítány után, amelyet (1811-ben, illetve 1830-ban) néhai KUBINYI Péter a Széchényi Országos Könyvtár őrének könnyebb megélhetése érdekében rendelt, az évente járó 120 pengőforintnyi kamatösszeg neki is éppúgy kifizettessék, miként HORVÁT Istvánnak élete végéig kifizettetett.[340]

Nem sokkal utóbb (október végén) famulusa érdekében tett hasonló előterjesztést, kérvén annak a 40 pengőforint összegnek SZABÓ János részére való kiadatását, amelyet néhai NICZKY István, illetőleg PÉTER Ferenc (1811-i, illetve 1812-i) célalapítványa évente kamatozott, s amely 1824 óta nem került kifizetésre.[341]

Könyvkötési alapítványok

Harmadsoron (október 31-én) MÁTRAY az iránt is akciót indíttatott KUBINYI igazgatóval, hogy az Országos Könyvtár számára (1810 és 1820 között) könyvkötési célra tett négy alapítvány, nevezetesen: a SZEMERÉDY-, VALERO István-, VALERO Tamás- és VITÉZ József-féle fundáció után járó, de 1823 óta fel nem használt kamatok fordíttassanak rendeltetésükre.[342] Ez annál inkább szükségszerű, mivel

a) a könyvtári állomány folyamatban levő rendezése a rengeteg kötetlen anyag miatt nem kis mértékben gátolva van,

b) a fűzött állapotban beérkező újabb hazai könyvek közhasználatra nem bocsáthatók,

c) az egyre tömegesebbé váló kötetlen könyvek beköttetése a Könyvtárnak egyre súlyosabb gondokat okoz.

Hogy mindezek a kérelmek hogyan nyertek elintézést, nem tudható, de ismerve ISTVÁN főherceg nagyvonalúságát, feltehetően kedvezően.

Mátray könyvtárrendezési előkészülete

MÁTRAYt 1847-ben nemcsak az alapítványok felhasználásának gondja foglalkoztatta, hanem szükségképpen az őrizete alá került Országos Könyvtár elrendezésének és felállításának problémája is. A Könyvtár állománya ti. annyira megnövekedett és oly bonyolult összetételű volt, hogy nem egykönnyen lehetett elhatározni, miként kellene megszervezni s mi mindent kellene tenni használhatóvá tétele érdekében. A legelső teendő mindenesetre a különböző eredetű, összefüggő nagy *könyvtártestek (fondok)* helyreállítása volt. Ehhez SZABÓ famulus segítségével MÁTRAY már a beköltözést követő téli hónapokban hozzálátott. A nagy raktárteremben, ahol minden össze volt zsúfolva, előbb szétválogatta, majd a még bútorozatlan üres termekbe hordatta a KÉLER-, a VUCHETICH-, az ILLÉSHÁZY- és a JANKOVICH-téka anyagát, a padozaton halmozva fel mindent.[343]

Ezt az elkülönítést természetesen még sok aprólékos rendező munkának kellett követnie, amelyek — munkatársak híján — még meghatározhatatlan ideig eltarthattak. MÁTRAY mégis már ekkoriban, jóelőre tisztázni akarta önmaga előtt, milyen legyen az a tagozás, osztályozás, rendszer, amely szerint a SZÉCHÉNYI-féle *hungarica-koncepció határain messze túljutott állomány korszerű egységes gyűjteménnyé lenne szervezhető*. Úgy vélte, hogy ezt a kérdést nem lehet, nem szabad csupán saját elképzelése szerint megoldani. A helyes eljárás az lesz, ha megismerkedik azokkal a rendszerekkel, amelyek Közép-Európa leghíresebb nagykönyvtáraiban használatosak. Elhatározta tehát, hogy lépéseket tesz a szükséges információk megszerzésére.

1847. február 25-én hosszabb emlékirattal[344] fordult KUBINYI igazgatóhoz s ebben a *Könyvtár új, végleges elrendezése*, felállítása és feltárása érdekében többrendbeli konkrét kérelmet terjesztett elő. Kívánta, tegyen az igazgató ISTVÁN főhercegnél lépéseket az iránt, hogy

a) az Országos Könyvtár üresen álló raktártermei mielőbb bebútoroztassanak,

b) a *bécsi udvari*, a *prágai egyetemi* és a *müncheni udvari* könyvtárból az ott alkalmazott felállítási, katalogizálási és használati szabályzatok másolatban a Nemzeti Múzeumnak megküldessenek,

c) ugyanezen intézetektől a könyvtári állomány gyarapítására szolgáló évi költségkeret adatai is megszereztessenek.

Ami a második és harmadik kérést illeti, ezek hamarosan teljesültek: ISTVÁN főherceg nehézség nélkül meghozatta mindhárom intézet szóbanforgó szabályzatait.[345] A bécsi és a müncheni már március elején megérkezett, a prágai csak később, a nyár folyamán. Tanulmányozásukból MÁTRAY nyilván sok hasznos értesülést szerzett, s ezek alapján megkísérelhette kialakítani a maga elgondolását. A felállítás miképpenjére nézve a következő megoldások kínálkoztak.

A *bécsi udvari könyvtáré*, amely szaktudományos és nyomtatvány-műfaji osztályozás nélkül egyszerű folyószámos rendet képviselt. E szerint az egész könyvanyag egyetlen számsorban volt felállítva, úgy azonban, hogy a Könyvtárba bekebelezett magángyűjtemények összefüggésben maradtak. A különleges állományrészek (ősnyomtatványok, kéziratok, térképek, zeneművek, metszetek, autográfumok) természetesen külön-külön számsorban lettek felállítva.[346]

A *prágai megoldás* már figyelemmel volt a szaktudományokra, de inkább csak az összefoglaló kategóriákra; ezeken belül finomabb differenciálásra nem törekedett. A speciális könyvféleségeket (ősnyomtatványokat, enciklopédiákat, sematizmusokat, doktori disszertációkat, folyóiratokat, rézmetszeteket és litográfiákat) pedig a szakosztályokon kívül helyezte el. Hasonlóképpen az egész cseh nemzeti könyvtermést (a *bohemicát*) is külön tagozatként kezelte, nem elegyítette az egyetemes európai könyvkinccsel. Végül pedig teljesen különálló gyűjteményként őrizte a Kinsky grófok híres nagy könyvtáralapítványát.[347]

A *harmadik rendszerezés, a müncheni* (a hírneves Martin SCHRETTINGER elgondolása) egzakt tudományrendszertani megfontolások alapján felépített bonyolult szerkezet volt. Benne a szűkebb értelemben vett könyvtár (a „modern" állomány) 12 szaktudományi főosztályra tagolódott, az egyes főosztályok pedig többkevesebb, összesen 200 szakra bomlottak. Ez volt a tulajdonképpeni könyvtár. Kívüle még egy sor speciál-gyűjtemény alkotta a téka járulékos részét: kéziratok és oklevelek, ősnyomtatványok, hártyanyomtatványok, ciméliák, ritkaságok, valamint egy segédkönyvtár és egy nemzeti *(bavarica)* gyűjtemény.

E megoldások közül nyilván a müncheni volt a leginkább tiszteletet keltő. Hatása alól Mátray sem tudta kivonni magát. A jelek szerint emellett készült állást foglalni, ezt kívánta követendő például maga elé állítani.[348] Pedig hát ez a szisztéma nyilvánvalóan nem egy nemzet könyvkincsének, hanem az egyetemes tudományosság egész termésének rendszerezésére volt szánva. A Széchényi Könyvtárnak nem volt szüksége egy ilyen széleskörű bonyolult osztályozásra, hisz a hazai kulturális alkotó tevékenység a nyugat-európaihoz képest korábban is, ekkor is

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

még meglehetősen differenciálatlan volt, nem volt annyira sokoldalú, hogy 200 szakcsoportos rendszerezést igényelt volna. Egyáltalán kérdéses volt: szükséges-e a Könyvtár állományát szaktudományos csoportokba rendezni. A bécsi *Hofbibliothek* példája kitűnő bizonyságot nyújtott arra, hogy ez nem feltétlen követelmény; egy kellő gonddal szerkesztett szakkatalógus mellett ui. nem volt szükségszerű az állománynak szakok szerinti csoportosítása, be lehetett érni egyszámsoros, ún. numerus currens rendben való felállítással is.

A Széchényi Könyvtár esetében ez annál kívánatosabbnak tűnt, mivel azoknak a fő gyűjteményi tagozatoknak (*fondok*nak) az anyagát, amelyekből a Könyvtár összetevődött, amúgy sem lehetett minden további nélkül egyesíteni. Minden efféle szándéknak jogi akadályok álltak útjában. Ilyen volt mindenekelőtt a Széchényi Ferenc által létesített és Széchényi Lajos alapítványából gyarapított nemzeti gyűjtemény különtartásának követelménye. E mellett különgyűjteményként volt kezelendő az 1819-ben ajándékként kapott Széchényi-féle ún. *soproni téka* állománya is; belőle különálló segédkönyvtárt kellett szervezni. Harmadsoron pedig kötelező volt az Országos Könyvtár leggazdagabb összetevőjének, a Jankovich-gyűjteménynek együtt-, illetve különtartása is. Az eladó ugyanis az adásvételi szerződésben kikötötte tékája minden egyes darabjának névbélyegzőjével való megjelölését, vagyis önálló gyűjteményként való megőrzését.

Mátray *számára tehát tulajdonképpen nem is volt adva egy egységes nagy könyvtár kialakításának lehetősége.* Egyesíteni legfeljebb a jogilag nem kötött fondokat és a szórványos apró-cseprő ajándékokat lehetett volna, ez azonban nem változtatott volna a helyzeten. A müncheni rendszer alkalmazására irányuló szándékokat tehát akarva-akaratlanul fel kellett adni s helyettük a Széchényi Országos Könyvtár sajátos adottságainak megfelelő más megoldást kellett keresni.

A könyvtárőr idejét és munkaerejét azonban egyelőre s még jóideig a *Ludoviceum*ban összekeveredett állományrészek szétválasztására volt kénytelen fordítani. S hogy ezzel hamarabb végezhessen, a nyári és koraőszi hónapokban (júniustól októberig) Schultz Ágost fiatal ügyvéd személyében egy fizetéstelen gyakornokot állított be maga mellé segítőtársul.[349]

Társadalmi igény a Könyvtár iránt

Az Országos Könyvtár állományának mielőbbi hozzáférhetővé tételét a negyvenes években rohamosan növekvő társadalmi érdeklődés is megkívánta. Az oly régóta elzárt gyűjtemények megnyitását mindenekelőtt a *Tudós Társaság*ban tömörült literátorok sürgették, de használni szerette volna a tékát az egyetemi ifjúság is, s végül, de nem utolsó sorban megismerni kívánta a művelődni vágyó múzeumlátogató közönség is.

A közművelődési igények

Ami az olvasóközönség szélesebb rétegét illeti, az a reformkor utolsó évtizedében tudvalevőleg minden eddiginél gyorsabb ütemben fejlődött. Pest német polgárságának elmagyarosodása, másrészt a fővárosba beköltöző és elpolgárosodó nemesség nemkülönben az ide áramló plebejus értelmiség számottevő igényt támasztott az időszerű friss politikai és szépirodalmi olvasmányok iránt. A városi művelt társadalomrétegek érdeklődése fokozódó mértékben fordult az időszaki sajtó felé. A politikáról és az irodalomról mindenki hírlapokból, illetőleg folyóiratokból akart tájékozódni. Az állami sajtópolitika szigorának enyhülésével minden politikai és irodalmi irányzat igyekezett sajtót biztosítani magának. Pest-Budán a korábbi sajtószegénységet a harmincas-negyvenes években viszonylagos sajtóbőség váltotta fel. Egyre-másra jelentek meg a hosszabb-rövidebb életű politikai lapok (*Jelenkor, Hírnök, Pesti Hírlap, Világ, Budapesti Híradó, Nemzeti Újság*), s velük párhuzamosan az új irodalmi, kritikai és divatlapok (*Athenaeum, Kritikai Lapok, Figyelmező, Regélő, Rajzolatok, Pesti Divatlap, Honderű, Életképek, Budapesti Szemle, Magyar Szépirodalmi Szemle* stb.). Fellendült az időszaki sajtó vidéken is, mégpedig nemcsak a magyarság, hanem a nemzetiségek körében is. Amíg 1825-ben csupán 15, addig 1830-ban 24, 1835-ben 34, 1840-ben 48, 1845-ben pedig 59 periodikum jelent meg az országban, ide értve *Horvát-Szlavónország*ot és *Erdély*t is.[350]

Mindez a polgári közművelődés és közműveltség érvényre jutásának és a feudális kulturális viszonyok hanyatlásának csalhatatlan jele volt. Belőle szükségképpen ki kellett sarjadnia egy új, színvonalas olvasáskultúrának is, amely többé nem érhette be kölcsönkönyvtárak által nyújtott szerény ismeretterjesztő lehetőségekkel, hanem érdeklődni kezdett negyedfél évszázad hazai irodalmának a Nemzeti Múzeum falai között felhalmozott, hosszú idő óta hozzáférhetetlen termése iránt is.

A tudományos szükségletek

A *Tudós Társaság*ban, illetőleg az 1836 óta működő *Kisfaludy Társaság*ban tömörült nyelv- és irodalomtörténeti kutatóknak nemcsak ébredező igényük, de kimondott sürgős szükségük volt immár az Országos Könyvtárban való búvárkodásra. Ők részint tudták, részint sejtették, hogy Széchényi és Jankovich tékája valóságos tárháza a nagybecsű ismeretlen történeti-irodalmi dokumentumoknak, mégpedig éppen olyanoknak, amelyeknek feltárását, közzétételét és feldolgozását a *Tudós Társaság* programjába iktatta. Elmúlt már az anyanyelvű tudományos munka előkészületi időszaka. Többé nem lehetett beérni azokkal a szerény igényekkel és szűkös publikációs lehetőségekkel, amelyeket az előző évtizedekben a tiszteletreméltó *Tudományos Gyűjtemény* kínált. *A Tudós Társaság már tervszerű és szervezett, polgári jellegű hungarológiai kutatómunkát követelt.*

Ismeretes, hogy ez élen a nyelvtudományi munkálatok jártak. Toldy Ferenc vezetésével megkezdődött a tudományos műszavak gyűjtése s a különböző szaktudományi műszótárak összeállítása. Czuczor Gergely és Fogarasi János hozzáláttak a magyar nyelv szótárának elkészítéséhez. Döbrentei Gábor elindította a régi magyar nyelvemlékek felkutatását és közzétételét. Erdélyi János elkezdte a népköltészet alkotásainak összegyűjtését. Gróf Teleki József a Társaság elnöke *A Hunyadiak kora Magyarországon* című készülő munkájával példát adott a középkori oklevelek kritikai vizsgálatára és korszerű történeti feldolgozására. A történetkutatók új nemzedéke pedig, amelyhez többek között Gévay Antal, Jászay Pál, Szalay László és Petrovics Frigyes tartozott, bel- és külföldön megindította a magyar történelmi források rendszeres feltárását és kezdeményező lépéseket tett a *Monumenta Germaniae Historica* című nagyszerű forráskiadványhoz hasonló hazai sorozat megalapítására. Jelentős ösztönzést adott a *Tudós Társaság* a nyelv- és történettudományi kutatómunkának rendszeresen kiírt pályázataival és felolvasó üléseivel is.[351]

Mindezeknél a munkálatoknál természetesen elengedhetetlenül szükség volt a

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Széchényi Országos Könyvtárnak a JANKOVICH-gyűjteményekkel kibővült páratlanul gazdag könyv- és kéziratkincseire. Érthető tehát ha MÁTRAYnál a tudósok mind többet kilincseltek a kutatás lehetővé tétele érdekében. 1847. májusában egy kiváló külföldi történész, a cseh František PALACKY is kutatni szeretett volna a JANKOVICH-gyűjteményben, de MÁTRAY kénytelen volt őt is várakozásra kérni.[352]

Kubinyi tudományos propagandája

Tapasztalhatta a Könyvtár megnyitása iránti várakozást KUBINYI igazgató is, aki a hazai és külföldi természettudományi szakkörökkel szoros kapcsolatban állt. 1844-től kezdve minden évben résztvett a *magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein*, felhívva a figyelmet a Nemzeti Múzeum újra rendezett és megnyitás előtt álló gazdag természetrajzi gyűjteményeire. Propaganda-tevékenységét nemcsak a szűkebb hazában (Pécsett, Sopronban), hanem Erdélyben (Kolozsvárt), sőt a szomszédos Ausztriában (Grácban) is folytatta.[535] Bekapcsolódott az 1841-ben megalakult *Természettudományi Társulat* munkásságába is. Tervbe vette, hogy a gyűjtemények tudományos ismertetése és feldolgozása érdekében új múzeumi évkönyvet fog megjelentetni.[354] Az intézeten belül és kívül kifejtett hasznos tevékenységéért — JÓZSEF nádor javaslatára — már igazgatóságának harmadik évében 1845-ben királyi tanácsosi címet nyert.[355]

A Könyvtár „nyomora"

Ahhoz persze, hogy a Könyvtár iránt megnyilvánuló jogos társadalmi kívánságok hamarosan teljesíthetők legyenek, MÁTRAYnak néhány magas képzettségű hivatott munkatársra lett volna szüksége. Ilyenek alkalmazását érthetőleg szerette volna kiküzdeni. Szívesen hivatkozott volna a mintaképül kiszemelt külföldi könyvtárak példájára, csakhogy sem a bécsi, sem a müncheni udvari könyvtár nem szolgálhatott például, minthogy ezek állománygazdagság és pénzügyi ellátottság tekintetében nagy magasságban álltak a Széchényi Országos Könyvtár felett.

A bécsi *Hofbibliothek* ebben a korszakban közel 400 000 kötet könyvet számlált s évente 19 000 ezüstforintot fordíthatott gyarapításra. Személyzete egy prefektussal az élen 4 őrből, 4 írnokból, 2 gyakornokból és 1—3 ún. háziszolgából állt, azaz összesen 12—14 főből.[356] Hol volt ettől Nemzeti Múzeumunk Könyvtára! Hivatkozni legföljebb a *prágai Egyetemi Könyvtár*ra lehetett volna, amelynek állománya a KINSKY-tékával együtt 110 500 kötet volt, tehát kb. ugyanannyi, mint az Országos Könyvtáré, évi ellátmánya (beszerzési, irodai és tisztogatási költség együttesen) 1600 ezültforint, személyzete pedig 1 őr, 3 írnok, 2 könyvtárszolga és 1 fűtő.[357] Erre a szintre, vagy akár csak a *pesti Egyetemi Könyvtár*[358] még szerényebb szintjére felemelkedni reális kívánság lett volna, de egyelőre még ezzel sem lehetett számolni.

Képtárőr kinevezése

Csupán egy kinevezés történt ekkoriban a Múzeumban. ISTVÁN főherceg 1847. október 20-án KISS Bálint (1802—1868) neves arcképfestőt és népszerű történeti festőt, aki Itáliában és Németországban is hosszabb ideig munkálkodott, kinevezte a Képtár tiszteletbeli őrévé. Mint ilyen — ha fizetésben nem részesült is — a Múzeum épületében 5 szobás szolgálati lakást kapott.[359]

A múzeumi igazgatási titkárság és a vele egybekapcsolt irattárnoki tisztség betöltéséért azonban hiába folyamodott KUBINYI. ISTVÁN főherceg minden nagyobb jelentőségű üggyel az 1847. őszére összehívott országgyűlés elé akart járulni.

Az 1848. márciusi forradalmi átalakulás

Novemberben Pozsonyban csakugyan összeült az országgyűlés: a korszakos jelentőségű utolsó rendi diéta. ISTVÁN főherceg királyi helytartónak országos politikai ügyek mellett a Múzeum dolgaival való foglalkozásra is fel kellett készülnie. Bőven volt jelenteni és kérni valója. Be kellett számolnia a múzeumpalota elkészüléséről, a tárak beköltöztetéséről, a még fennálló hiányosságokról; ismertetnie kellett a gyűjtemények gyarapodását, nemkülönben a Múzeum pénzügyi állapotát is. A rendek ui. 1836. évi hatalmas összegű megajánlásuk óta JÓZSEF nádortól csak egyszer hallottak a Múzeumról rövid, jobbára csak pénzügyekkel foglalkozó jelentést: az 1839/40. évi diétán. Most került volna sor az eredmények részletes ismertetésére. De a beszámoló elfogadásán kívül újabb áldozathozatalra is kérni kellett az országgyűlést: mindenekelőtt a Múzeumi Alap számottevő megerősítésére, hogy a fényes külsejű palotát könnyűszerrel be lehessen rendezni, — hogy a személyzetet a szükséghez képest növelni és illően dotálni lehessen, továbbá kérni kellett volna a rendeket annak a 80 000 pengőforint összegnek elvállalására, amely HORVÁT István könyvtárának megvásárlásához szükséges volt.

A kilátások kedvezők voltak. Erre vall Pest megyének 1847. szeptember 2-án kelt követi utasítása, amely nemcsak a HORVÁT-, hanem a RÁDAY-téka megvételét is kívánatosnak tartotta, sőt a külföldön lappangó *corvinák* felkutatását és visszaszerzését is sürgette.[360]

Az országgyűlés kezdetekor még úgy látszott, hogy minden a várakozásnak megfelelően fog történni. November 17-én a rendek egyhangúan nádorrá választották ISTVÁN főherceget. A Múzeum igazgatója és munkatársai érthető örömmel fogadták e jó hírt. KUBINYI lelkes hangú levélben gratulált. Azt kérte az új nádortól, részesítse a Múzeumot továbbra is magas kegyelmében és folytassa a JÓZSEF nádor által megkezdett munkát: az intézetnek a haza és a művelt világ várakozását kielégítő felvirágoztatását.[361]

A Múzeum ügye a diétán természetesen nem kerülhetett azonnal napirendre, csakis a politikai érdekű fontos tárgyalások lefolyása után. Közbejött korszakos jelentőségű események azonban megakadályozták ennek az időnek eljövetelét.

Már ötödik hónapja folytak a tanácskozások, amikor 1848 február végén váratlan események történtek. Párizsban kitört az ún. februári forradalom, amely megdöntötte a polgárkirályságnak nevezett monarchiát s újra kikiáltotta a köztársaságot. Hatására Közép-Európa feudális berendezésű országaiban a polgári átalakulást már régóta sürgető társadalomrétegek is elérkezettnek látták az időt, hogy maguk is erőteljes harcba kezdjenek s kikényszerítsék a fejlődésgátló avult hűbéri-rendi állami és társadalmi rendnek polgári életberendezkedéssel való felváltását.

Az események, amelyek márciusban a fővárosban és a pozsonyi országgyűlésen lezajlottak, közismertek. E helyen csupán az eredményre utalunk.

A pest-budai forradalmi megmozdulás — tudjuk — teljes sikerre vezetett.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A pozsonyi diéta reformnemessége, amely évtizedeken át alkudozni volt kénytelen az elavult intézményeket konzerválni akaró rendekkel és főrendekkel, hirtelen olyan helyzeti energiára tett szert, hogy napok alatt ki tudta vívni a feudális jogrend eltörlését s létre tudta hozni a polgári alkotmány alapvető törvénykönyvét. *Új Magyarország keletkezett a régi helyén! 1848 tavaszán úgy látszott, hogy több, mint fél évszázados késedelem után végre sor kerülhet politikai-társadalmi-kulturális életünknek új alapokon való felépítésére.*[362]

5. A NEMZETI MÚZEUM ÉS AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁR 1848/49-BEN

A) Forradalom előtt

1848 elején aligha sejtette valaki, hogy az ország milyen korszakos jelentőségű történelmi fordulat küszöbén áll: hogy utolsó napjait éli az elavult feudális társadalmi-állami berendezkedés s rövid időn belül, szinte máról holnapra átadja helyét a kor által követelt új polgári jogrendnek — a 400 éves idegen politikai alárendeltségben élő, Erdélytől különválasztott Magyarország integrálódik, önkormányzathoz jut, majd az elért vívmányok fegyveres védelmére kényszerülve kísérletet tesz független államisága megteremtésére is, miután a Habsburg-hatalom a birodalomba olvasztását rendelte el.

Építkezési gondok

A Múzeumban úgy indult az élet, mint egy évvel korábban: ugyanazokkal a gondokkal, ugyanazokkal a teendőkkel.

Kubinyi igazgatónak és közvetve István nádornak legsúlyosabb gondja a múzeumi épületben és körzetében még hátralevő munkálatok elvégeztetése volt. Még sokféle kiegészítő (kőfaragó, márványozó, szobrász, aranyozó és lakkozó, lakatos, vasöntő, üveges és mázoló) munka várt befejezésre. És ugyancsak sort kellett volna keríteni a nagy lépcsőház falainak freskókkal való díszítésére is. 1848 januárjában Pollack építész benyújtotta az előző évben felhasznált több mint 19 000 forintról szóló elszámolását, a következő hónapban pedig közel 13 000 forintot kitevő költségelőirányzatát.[363] Nem csekély összegek voltak ezek. Előteremtésük nehéz feladatot jelentett az Országos Pénztár számára. A rendek által az építkezésre 1836-ban megajánlott 500 000 ezüstforint még mindig nem volt teljesen leróva: néhány megye és város most, 20 esztendő múltán is összesen mintegy 8000 forinttal tartozott. Nádori megrovásban kellett részesíteni őket.[364] Ez azonban vajmi keveset használt. S nem segített az sem, hogy az Országos Pénztár — nádori engedéllyel — hozzányúlt a *Nemesi Felkelési Összesített Pénztár* tőkéihez is, holott csak a jövedelmeit lett volna szabad felhasználnia. Végül is nem maradt más hátra, — magánszemélyektől kellett a szükséges pénzt kamatra kölcsön venni.[365]

De gondolni kellett az épületen kívül, a *múzeumkert*ben elvégzendő munkálatokra is. Említettük, hogy tulajdonképpeni kert még nem is volt, csak elhanyagolt poros, dudvával és egyéb vadnövényekkel benőtt ún. külső udvar. Kirívó ellentétben állt ez a nagyszerű új épülettel. Kubinyi igazgató javaslatára a nádor januárban felszólított egy pesti műkertészt, hogy készítsen tervet a parkosításra. A terv március elejére elkészült, úgyhogy a megbízást máris ki lehetett volna adni. Egyidejűleg hozzá kellett volna fogni a kertet három oldalról körülvevő ideiglenes deszkapalánk lebontásához s helyette az északi és déli oldalon vasrácsozat, a keleti fronton pedig egy árkádsor megépítéséhez. Ez utóbbi — Pollack elképzelése szerint — a Múzeum kőemlékeinek tárolására szolgált volna.[366] Mindehhez azonban jóval több pénzre lett volna szükség, mint amennyi rendelkezésre állt. A nádornak tehát többek között ezekre a célokra is új pénzforrások megnyitását kellett volna kérnie az országgyűléstől.

Könyvtári gondok

Az épület és a kert mellett Kubinyi igazgatót leginkább a Könyvtár gondja terhelte. A Múzeum többi tárának előző évben történt megnyitása után szerette volna ezt a legfontosabb gyűjteményt is mielőbb a közönség s még inkább a tudós kutatók számára hozzáférhetővé tenni. E szándéka azonban egyelőre alig látszott megvalósíthatónak. Hiába dolgozott Mátray könyvtárőr és Szabó János famulus erejét megfeszítve a gyűjtemények rendezésén, ők ketten magukra hagyatva, és a raktárak nagyobb részének berendezetlensége miatt meglehetősen nehezen tudtak előre jutni. Itt tehát ismét egy olyan szükséglet állt fenn, amely az országgyűlés támogatása nélkül nem látszott kielégíthetőnek.

És még ez sem volt minden. A Könyvtár előtt ti. olyan nagyszerű gazdag gyarapítási lehetőségek álltak, amelyekkel okvetlen élni kellett. Ilyen volt mindenek előtt Horvát István *hagyatéká*nak (könyveinek és kéziratainak) vételi ajánlata s ilyen a Ráday-*téka* megvételének ügye is, amely már 1830 óta függőben volt. Horvát hagyatékáért — mint ismeretes — 80 000, a Ráday-könyvtárért 90 000 pengőforintot kértek az örökösök.[367] Ismét olyan összegekről volt tehát szó, amelyeket csakis az országgyűlés teremthetett elő. A nádor ezekre nézve is előterjesztést kellett hogy tegyen a rendeknek. Mindezen felül volt még két olyan, az Országos Könyvtárt érdeklő ügy is, amellyel magánfelek járultak az országgyűlés elé.

Az egyik néhai Jankovich Miklósnak ún. *második gyűjteményé*vel volt kapcsolatos. E gyűjteményért — mint ismeretes — a család és a Múzeum 1846 óta pörben állt egymással. A család most azt kérte a rendektől, hogy — mint az 1836. évi adásvételi szerződés ratifikálói — nyilvánítsanak véleményt ugyanezen szerződés vitás pontjára nézve s ezzel tegyék feleslegessé a további pörösködést.[368]

A másik ügy is pár év előtt kezdődött. Nagy Gábor (1770—1861) volt debreceni ügyvéd és amatőr gyűjtő, egykor Kazinczy Ferenc közeli jóbarátja és jogtanácsosa 1844-ben a Széchényi Országos Könyvtárnak 6000 pengőforintért vételre ajánlotta 8 köteg oklevélgyűjteményét és 101 köteg kéziratgyűjteményét. A vételre azonban akkor pénzhiány miatt nem kerülhetett sor. 1847-ben a tulajdonos már 3000 forint vételárral is hajlandó lett volna megelégedni, de István nádor ekkor is kitért a közvetlen vásárlás elől s Nagy Gábort ajánlatával a rendekhez utalta.[369]

Ennyi mindenre kívánt volna a Múzeum és Könyvtára kedvező országos határozatot nyerni. Érthető tehát, ha az illetékesek (különösen Kubinyi és Mátray) feszülten várták azt az időt, amikor mindezeket az ügyeket a diéta tárgyalás alá veszi. Kubinyi igazgató 1848 telén még arra is indíttatva érezte magát, hogy az

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

egész intézet legújabb helyzetéről és szükségleteiről egy tájékoztató emlékiratot állítson össze s ezt kinyomtatva eljuttassa az országgyűlés tagjaihoz. Mielőtt azonban kéziratával elkészült volna, március közepén bekövetkeztek a történelmi események.

B) A forradalom és szabadságharc sodrában

A Múzeumot úgy is, mint épületet, úgy is, mint intézményt egészen közelről érintették a forradalomnak és szabadságharcnak Pest-Budán lefolyt eseményei. A történéseknek úgyszólván minden mozzanata kihatott rá az első naptól az utolsóig. A palotának a belvároshoz való közelsége, nagy kertje, szabadtéri lépcsőzete, tágas csarnokai és köztulajdoni jellege valósággal predesztinálta arra, hogy színhelye legyen a legkülönbözőbb társadalmi cselekményeknek. Pesten ti. nemigen voltak olyan tágas közterek, amelyek nagyobb gyülekezésre zavartalan lehetőséget kínáltak volna. Amikor e mozgalmas tavaszon ilyen szükséglet jelentkezett, az legkivált a múzeumkertre orientálódott. Ez a Múzeumra nézve — ha nem is volt kívánatos — jóideig nem jelentett veszélyt, a mozgalmak kibontakozásával azonban mind nyugtalanítóbb, fenyegetőbb tényezővé vált: rengeteg izgalmat, gondot, bajt okozott a gyűjteményekért felelős igazgatónak és őröknek. Amikor pedig Magyarország önvédelmi háborúra kényszerült, a Múzeum félelmetesen válságos helyzetbe került: tartani kellett attól, hogy a benne felhalmozott nemzeti kincs súlyos károsodást szenved, sőt esetleg el is pusztul.

A lezajlott események krónikája a következőkben foglalható össze.

a) *A forradalom hónapjai a fővárosban (1848. március 15.—december 31.)*

A pesti forradalmi ifjúság — tudvalevőleg — mindjárt a mozgalom első napján, március 15-én megjelent a múzeumkertben. E napon és a következőn itt lefolyt eseményekről KUBINYI igazgató 17-én a következőket jelentette ISTVÁN nádornak:

„A pesti hazafiak az intézet külső udvarát többizbeli gyülekezetük helyévé választván s itt ismételten megjelenvén, részint a homlokzat előtti téren, részint a nagylépcső feletti oszlopzatról szónoklatok tarttattak, a nép között nyomtatványok oszttattak és különféle rendelkezések tétettek anélkül azonban, hogy valamely kár vagy rendzavarás okoztatott volna.

Az épületben fenntartandó rend nagyobb biztosítására egyébiránt, meghagyván a katonaőröket szokott állomásukon, gondoskodtam arról, hogy a szokott bejáróul szolgáló épületi kapu előtt további rendelkezésig polgárkatonaság álljon őrt, mely már a tegnapi napon megkezdé működését.

Mivel pedig tegnap estve a város általánosan megvilágíttatott, e közünnepélyben Nemzeti Múzeumunk részvételének bebizonyítását az által véltem eszközlendőnek, hogy (miután az egész épület kivilágításával az intézet pénztárát terhelhetőnek nem találtam), legalább az intézet nagy lépcsőjét s oszlopzatát világíttattam meg, minek költségei 17 Ft 20 kr-ra pp. terjedtek.

Minthogy végre több hazafiak által felszólíttattam, hogy a Nemzeti Múzeum nemzeti színű zászlóval is díszíttessék, készíttettem s elrendeltem, hogy az épület homlokzata fölött kitűzessék. E zászló 19 Ft 22 p. kr-ba került."[370]

Ezen igazgatói intézkedéseket a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó nádor helyeslően tudomásul vette és a jelzett összegeket utalványozta.

Néhány nap múlva, március 21-én KUBINYI újabb jelentést tett a nádornak. Ebben arról számolt be, hogy a pesti hazafiak kívánságára a Múzeumban őrszolgálatot teljesítő katonákat pár napon belül nemzetőrökkel kell felváltani. Javasolta, hogy az új őrség létszáma az eddiginek kétszeresére emeltessék fel. Erre tekintettel az épület homlokzati két szögletére máris csináltatott egy-egy őrbódét.[371]

A következő napon (március 22-én) KUBINYI — miután értesült arról, hogy a nádor 17-én gróf BATTHYÁNY Lajost a magyar nemzeti minisztérium elnökévé kinevezte — elérkezettnek látta az időt arra, hogy mind a maga, mind tisztviselőtársai nevében üdvözlő iratot intézzen az új kormányfőhöz. Ebben a Múzeumot mint olyan intézményt, amely „a hazai tudományosság fejlesztése és terjesztésére szolgáló nagybecsű eszközöket, mint a nemzet megbecsülhetetlen kincseit foglalja magában —, úgy annak tisztviselőit is, kik ernyedetlen buzgalommal óhajtják, hogy az őrizetük alatti tudományos tárgyaknak közhasználatra tételükre minél célszerűbb intézkedések közbejöttével képessekké tétessenek", a miniszterelnök hazafias *pártfogásába ajánlotta* és magas intézkedéseit kérte.[372]

Március 26-án egyházi ünnepély volt a múzeumkertben, 27-étől kezdve pedig nap mint nap itt gyakorlatozott a nemzetőrség.

Április 1-én és 2-án ismét népgyűlés volt a kertben; utóbbi alkalommal a világtalan WESSELÉNYI Miklós is szólt az ifjúsághoz.[373]

Ezekben a nyugtalan napokban készült el KUBINYI igazgató az országgyűlési követek részére szánt tájékoztató emlékiratával s ugyanekkor nyert engedélyt a nádortól ennek kinyomtatására.[374]

Április 14-én és 18-án az új Magyarország alaptörvényeinek királyi szentesítése, illetőleg a minisztérium Pestre érkezése alkalmából újra kivilágították a várost s természetesen a múzeumépületet is.[375]

Április 23-án a bécsi polgárok és Bécsben élő magyarok küldöttsége vonult fel a kertben, átadván a pestieknek egy becses nemzeti ereklyét, MÁTYÁS király egykori pajzsát, s kicserélvén a bécsiek forradalmi zászlaját a magyarral.[376]

Májusban megindultak a Pestre, június 5-re összehívott népképviseleti nemzetgyűlés előkészületei. A rendezőség a *főrendiház üléseinek színhelyéül a Múzeum dísztermét* szemelte ki. A vonatkozó kérelemnek ISTVÁN nádor helyt adott s a termet KUBINYI igazgató átengedte az illetékeseknek.[377]

Június elején a Múzeum I. emeletén — ahol a Kincstár és a Könyvtár volt elhelyezve — betörési kísérlet történt. KUBINYI igazgató jónak látta a folyosóra nyíló ajtók közül négyet befalaztatni, kettőt pedig vasajtókkal kicserélni.[378]

A kert ti. ekkoriban katonai toborzóhelyül szolgált, benne minden nap rengeteg ember fordult meg. Ez időben zajlott a Medárd-napi országos vásár is, amely méginkább megnövelte a környék forgalmát és csökkentette a közbiztonságot. KUBINYI ezért további óvóintézkedéseket tett. Így újra kérte ISTVÁN nádortól, eszközölje ki a múzeumi fegyveres őrség létszámának 24 főre való felemelését.[379]

Miután összeült a nemzetgyűlés, KUBINYI abban a reményben, hogy a Múzeum ügyei végre napirendre fognak kerülni, július közepén *szétosztatta a képviselők és főrendek között az intézet helyzetét ismertető kinyomtatott tájékoztatót.*[380]

Júliusban és augusztus első felében a kert mind polgári, mind katonai célokra továbbra is éppen úgy igénybe volt véve, mint eddig. Csak augusztus közepén tiltotta el egy kormányrendelet e helynek engedély nélküli igénybevételét.[381]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A zűrzavaros helyzet ellenére a Múzeum gyűjteményei tavasz óta állandóan nyitva álltak a nagyközönség előtt. Csak szeptemberben, amikor a forradalom mind nagyobb hullámokat vert, határozta el KUBINYI az intézet bezáratását. Kedvező alkalmul szolgált erre az őszi nagytakarítás. Javasolta tehát ISTVÁN nádornak, hogy szeptember 15-től október 30-ig rendeljen el látogatási szünetet s úgy adassa ezt a közönség tudtára, hogy nyugtalanságot ne keltsen. Ezt az igazgatói előterjesztést a nádor szeptember 2-án jóváhagyta, a vonatkozó hivatalos rendelkezés is kiadatott, de nem az ő nevében, hanem az új jogrend szerint illetékes közoktatási miniszter, br. EÖTVÖS József nevében.[382] A Múzeum kapujára kiszegezett hirdetményt olvasva, senki sem gondolta — az igazgató és az őrök sem —, hogy az intézet bezárása nem hat hétig, hanem több mint egy évig fog tartani.

Ugyancsak szeptember elején (4-én) történt, hogy a nádor — valószínűleg lemondási szándékára tekintettel — levelet intézett EÖTVÖS miniszterhez a HORVÁT István-féle könyvtár megvásárlása ügyében. Tüzetesen ismertette ebben az ügy előzményeit megemlítvén, hogy a téka már két éve letétben van a Múzeumban s készen van az adásvételi szerződés is, csupán az országgyűlés jóváhagyása hiányzik. Levelét e sorokkal zárta:

„Vegye Ön, Minister Úr ezen ügyet pártfogásába s eszközöljön ki oly elintézést, hogy boldogult HORVÁT *István páratlan érdemei némileg árváiban is méltó jutalmat nyerjenek, s hogy azon tudományi kincs, mely a szóban levő gyűjteményben hazánkra nézve foglaltatik, minél előbb a nemzet sajátja legyen s a közhasználatnak átadathassék."*[383]

KUBINYI azonban néhány hétig még nem a miniszterrel, hanem továbbra is a nádorral levelezett, tőle kérvén felhatalmazást minden felmerülő ügyben. Szeptember 22-én például azt indítványozta, hogy a szünidő alatt tétessenek vasrácsok a Múzeum két kapuja melletti ablakokra, az I. emeleten levő Régiség- és Kincstárnak 23 ablaktáblája pedig vasbádog lemezzel boríttassék be és vasrudakkal erősítessék meg. A nádornak e célra szóló 810 pengőforintos utalványozása már — a törvény előírása szerint — miniszteri ellenjegyzéssel lett a múzeumigazgatóhoz továbbítva.[384]

Szeptember végétől kezdve — minthogy e napokban ISTVÁN nádor lemondott és elhagyta az országot — egyedül a közoktatási minisztérium lett a Múzeum főhatósága, ügyintézője pedig Szász Károly (1798—1853) államtitkár.

Október 10-én fontos hivatalos leirat[385] érkezett a minisztériumból KUBINYIhoz. Szász államtitkár ebben többrendbeli információt kért, nevezetesen:

a) általános tájékoztatást a Múzeum állapotáról, tisztviselőiről, ezek fizetéséről és javadalmazásáról, valamint az intézet szolgálati szabályzatáról,

b) jelentést arról, hogy mennyiben van teljesítve az 1836. évi 37. tc. 4. §-ban foglalt amaz előírás, mely szerint a Múzeum minden gyűjteményéről tökéletes jegyzéket kell készíteni,

c) kimutatást a Múzeum összes pénzügyeiről,

d) szakvéleményt az országgyűléshez intézett vételi ajánlatokról: NAGY Gábor és GYURIKOVICS György gyűjteményének jelentőségéről, értékéről.

E kérdésekre KUBINYI igazgató nyilván megadta a kívánt választ és biztosan felterjesztette az államtitkárhoz az országgyűlésen kiosztott nyomtatott tájékoztatóját is.

Október 26-án SZÁSZ államtitkár újabb leiratot küldött KUBINYInak. Felszólította, hogy HORVÁT István letéti könyvtárában az illetékes jogi képviselők jelenlétében kerestesse meg és szolgáltassa ki a *Kisfaludy Társaság* igazgatójának néhai RÉVAI Miklós kiadatlan kéziratos munkáit.[386]

November 14-én SZÁSZ államtitkár tudtul adta az Országos Pénztárnak, hogy a miniszteri kormányzás rendje szerint, ezentúl a közoktatási tárcához tartozó mindennemű tárgyakat, így a Nemzeti Múzeum ügyeit is a minisztérium szakosztályai fogják kezelni, s ehhez képest a Múzeum számára leendő bármely kifizetés csakis miniszteri utalványozásra történhetik. Közölte az államtitkár azt is, hogy a Múzeum pénzviszonyainak ellenőrzésére vizsgáló biztosokat fog kiküldeni.[387]

Decemberben lezáródóban volt a fővárosi forradalmi események első időszaka.

December 15-én a múzeumkert ismét gyülekezőhelyül szolgált: a császári sereg közeledtének hírére a nemzetőrség átadta fegyverzetét a honvédségnek.

December végső és január első napjaiban az országgyűlés, a kormány és a forradalmi ifjuság eltávozott a fővárosból.

Január 5-én a császáriak bevonultak Budára és Pestre.[388]

b) *Pest-Buda megszállásának időszaka (1849. január 5.—május 21.)*

Az újév első napjaiban a forradalom és szabadságharc ügye elveszettnek látszott. Pest-Buda nemzeti érzésű társadalma a legrosszabbaktól tartott.

A közintézményeknek mindenekelőtt védelmet kellett keresniök az ellenséges katonaság esetleges túlkapásai ellen. A Múzeum elsősorban indíttatva érezte magát erre. KUBINYI igazgató már január 8-án felkereste a császári fővezért, WINDISCH-GRAETZ tábornagyot s tőle az intézet számára oltalomlevelet *(salva guardiát)* és katonai őrséget kért.[389]

Január 20 körül ki kellett tűzni a fekete-sárga zászlót a Múzeumra. 21-én császári tisztek átvizsgálták a Múzeum gyűjteményeit és a budai fegyvertárból a magyar kormány által korábban ide átutalt fegyvereket, valamint a honvéd hadsereg által zsákmányolt császári zászlókat pár nap múlva elvitették.[390]

Január 22-én WINDISCH-GRAETZ herceg SZŐGYÉNY László volt alkancellárt bízta meg a császáriak ideiglenes polgári közigazgatásának vezetésével.[391]

Február 8-án egy hónapi őrszolgálat után a császári (horvát) katonákat visszavonták a Múzeumból, s ettől kezdve — a csapatok folytonos változása miatt — KUBINYI igazgató csak időnként tudott az intézet számára őrséget biztosítani.[392]

Február 11-én KUBINYI igazgató kihallgatáson jelent meg SZŐGYÉNY kormányelnöknél és megtudta, hogy a Múzeum ügyeivel az elnök személyesen kíván foglalkozni.[393]

Február 20-án KUBINYI kormányrendeletre a Múzeum személyzetét feleskette a császár hűségére.[394]

Február 25-án a Múzeum famulusai és szolgái egyszeri drágasági pótlék engedélyezéséért, az összes alkalmazottak pedig havidíjuknak előre való fizetéséért folyamodtak a polgári közigazgatás vezetőjéhez.[395]

Március folyamán a Múzeum életében különösebb esemény nem történt. A hó vége felé azonban híre járt, hogy a honvédsereg a főváros visszafoglalására készül.[396]

Április 17-én az Országos Pénztár közölte, hogy a múzeumi alkalmazottak havi fizetését nem tudja folyósítani.[397]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Április 24-én a császári hadsereg elhagyta Pestet s a honvédek bevonultak a városba. A budai várkerület azonban az osztrákok kezén maradt.[398]

A Múzeumra ismét felkerült a nemzeti zászló.[399]

Május 4-én a honvédsereg ostrom alá fogta Budát.[400]

Május 9-én a budai várból a császáriak bombázni kezdték Pestet. Tartani kellett tőle, hogy a Múzeumot is találatok érik és elpusztul. KUBINYI számolt a veszéllyel s még idejekorán megtette a szükséges intézkedéseket. Elrendelte, hogy az épület Buda felé néző termeiből a kézirat- és oklevélállomány a keleti oldalra vitessék át, a Régiség- és Kincstár drágaságai pedig elrejttessenek. Egyben tűzoltófelszerelés és kellő számú tetőács készenlétbe helyezéséről is gondoskodott.[401]

Május 14-én valóban becsapódott egy bomba a múzeumkertbe; az épület ablakai nagyrészt betörtek, de egyéb kár nem keletkezett.[402]

Május 16-án az igazgató felkereste IRÁNYI Dánielt, a főváros kormánybiztosát s kérte, intézkedjék a múzeumi szükségletek fedezéséről, legkivált pedig a személyzet fizetésének kiutalásáról.[403]

Május 21-én végetért Budavár ostroma s ezzel a főváros teljes egészében ismét a nemzeti kormány kezébe került.[404]

c) *Nemzeti kormányzat Budapesten (1849. május 21.—július 11.)*

A pesti polgárság újjongva ünnepelte a Budapestre (ez volt pár hónapig a főváros hivatalos neve) visszatérő magyar nemzeti kormányt.

A budai ostrom befejeztével a Múzeum őrizetét ismét nemzetőrség vette át.

Május 27-én a Múzeum I. emeleti nagy előcsarnokában a pesti polgárság 340 személy — katonatisztek és hivatalnokok — részére díszebédet adott.[405]

Május 31-én a közoktatási miniszter nevében SZÁSZ Károly államtitkár elrendelte a Múzeum személyzetének politikai igazoltatását.[406]

Ugyanekkor a Budán működő honvéd hadbíróság vizsgálatot indított KUBINYI igazgató ellen, akit a császáriakkal való állítólagos lojális együttműködésért a Múzeum egyik írnoka feljelentett. Június 1-én azonban a bíróság az igazgatót az ellene emelt vádak alól felmentette.[407]

Június 5-én KUBINYI és a tárak őrei hódoló iratban köszöntötték a Budapestre visszatérő KOSSUTH kormányzót. Jelentették, hogy a Múzeumot a benne rejtve volt tömérdek kinccsel együtt sértetlenül megtartották és megmentették a nemzet és a drága haza közjavára, egyszersmind kérték a kormányzót, helyezze a Múzeumot mielőbb olyan virágzó állapotba, amely a magyar nemzet méltóságának megfelel.[408]

Ugyanezen a napon a Múzeum famulusai és szolgái rendkívüli drágasági segély kieszközlését kérték KUBINYITÓL.[409]

Június 20-án KUBINYI igazgató a rendes havi fizetések kiutalását kérte a közoktatási minisztériumtól.[410]

Június 24-én KUBINYI—HORVÁTH Mihály közoktatási miniszter felszólítására — lemondott igazgatói állásáról. (A miniszter és a kormány ui. úgy vélekedett, hogy KUBINYI, ha a törvény értelmében vétkesnek nem találtatott is, olyan *„morális imputatio"* alá esik, amely állásától való elmozdítását szükségessé teszi.)

Június 27-én a miniszter KUBINYI lemondását elfogadta s a Múzeum ideiglenes igazgatásával ÉRDY János régiségtári őrt bízta meg. Igazgatóul BAJZA József volt kiszemelve, de kinevezésére már nem került sor. KUBINYI hivatalát átadván, elköltözött a Múzeumból.[411]

Június 29-én a múzeumkertben nagy népgyűlés volt, amelyen a közelgő ellenséges hadak elleni felkelésre szólították fel a polgári lakosságot.[412]

Július 2—9-ig az állami hivatalok a kormánnyal együtt újra elhagyták a fővárost, 10—11-én pedig a múzeumkertben összegyűlt népfelkelők elvonultak a Délvidék felé.[413]

d) *A császáriak bevonulása Pestre (1849. július)*

Július 11-től kezdve császári és orosz csapatok vonultak be a fővárosba. A Múzeumról 12-én levonták a nemzeti zászlót.[414]

Július 14-én a múzeumi őrségben a nemzetőröket ismét katonák váltották fel.[415]

Július 19—21-ig a múzeumkertben és az épület belső udvarain és folyosóin egy császári zászlóalj táborozott le ágyúkkal, társzekerekkel és lovakkal.[416]

Július 20-án az orosz seregek főparancsnoka, PASZKEVICS herceg megtekintette a Múzeum gyűjteményeit.[417]

Ugyanekkor ÉRDY János megbízott igazgató az intézet alkalmazottainak havi fizetéséért kérelemmel fordult a császári főbiztoshoz.[418]

Július 23-án katonai bizottság vizsgálta át a Múzeumot. Ugyanekkor kitűzték az épületre a fekete-sárga lobogót.[419]

Július 23-án és 24-én egy állítólagos kémet és egy merénylőnek minősített honvédet végeztek ki a kertben a főlépcső falánál.[420]

A következő napokban és hetekben még tovább folytatódtak az ilyen és hasonló cselekmények mindaddig, amíg az ostromállapot tartott, amíg el nem érkezett a konszolidáció ideje.[421]

C) A Múzeum belső viszonyai a forradalom és szabadságharc ideje alatt

Magyarország új politikai berendezkedése, a miniszteriális kormányrendszer és a népképviseleti országgyűlés létrejötte 1848 tavaszán a Múzeum személyzetét az intézet jövőjére nézve nyilván bizakodással töltötte el. Igaz, az új idők kezdetén vajmi keveset lehetett még tudni arról, hogy s miként fog működni az új kormányzat — de ez a körülmény, hogy a kulturális ügyeknek külön miniszterük és minisztériumuk lesz, s az országgyűlés ezentúl évente fog összeülni, sőt a képviselőházba esetleg a polgári értelmiség képviselői is bejuthatnak, mindenesetre reménytkeltő dolgok voltak. Várni lehetett azt, hogy az intézet ezentúl állandó rendszeres állami ellátásban és gondozásban fog részesülni, s nem kell többé bizonytalan társadalmi felajánlásokra hagyatkoznia.

Kubinyi emlékirata az országgyűléshez

Ilyen bizakodó hangulat jellemzi azt a tájékoztató memorandumot, amelyet KUBINYI igazgató 1848 júliusában terjesztett az első népképviseleti országgyűlés vagy — ahogy egyidejűleg nevezték — nemzetgyűlés elé. Ez az 52 lapra terjedő

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

nyomtatvány[422] négy részből állt: bevezetőből, történeti visszapillantásból, a gyűjtemények ismertetéséből és pénzügyi igénylésből.

A bevezető kifejezetten az új polgári értelmiség szemszögéből szólt a nemzet kultúrafejlesztő kötelességéről, a múzeumoknak általában a szellemi és anyagi haladásra gyakorolt hatásáról s végül konkréten a Magyar Nemzeti Múzeum jelentőségéről. Fejtegetései közül íme néhány gondolat.

Ha — úgymond — édes hazánk és a művelt külföld között párhuzamot vonunk, be kell ismerni gyöngéinket és igyekeznünk kell a fennálló hiányokat pótolni. Nem elég a magyarnak csak vitézi tetteiről elmélkedni, nem elég ifjainknak csupán törvényismeretre törekedniök, hanem — hogy mi is a többi művelt európai státusokhoz mennél előbb hasonlókká legyünk —, szükséges a tudományokban, művészetekben, iparban is nagy léptekkel előhaladni. Angliát, Franciaországot és a Német birodalmat sem csupán a vitézi cselekedetek tették virágzókká, hanem a tudomány és szorgalom is.

A múzeumok — így folytatja — erős befolyást gyakorolnak a nemzetek kifejlésére, hiszen a honszeretet egyik legfőbb alapját a múlt emlékei alkotják. *A múzeum nem fényűzés! Fejleszti a szellemi életet s e révén a közboldogságot.* De anyagi hasznot is hajthat, miként Görögország példája mutatja, a történelmi emlékekre kíváncsi külföldiek ide vonzásával.

A Magyar Nemzeti Múzeum — így szólt végül KUBINYI — a hazai tudományos források, művészeti emlékek és ipari remekművek nagyszerű tárháza, amely minden más kulturális intézményünknél nagyobb hatást gyakorolhat fejlődésünkre, sőt hasznára válhatik az egész művelt világnak.[423]

Történeti részében az emlékirat felsorolta mindazokat a kiemelkedő jelentőségű — általunk már ismert — tényeket, amelyek a Múzeum fejlődésének folyamatát jelzik.

A Könyvtár állapota és szükségletei

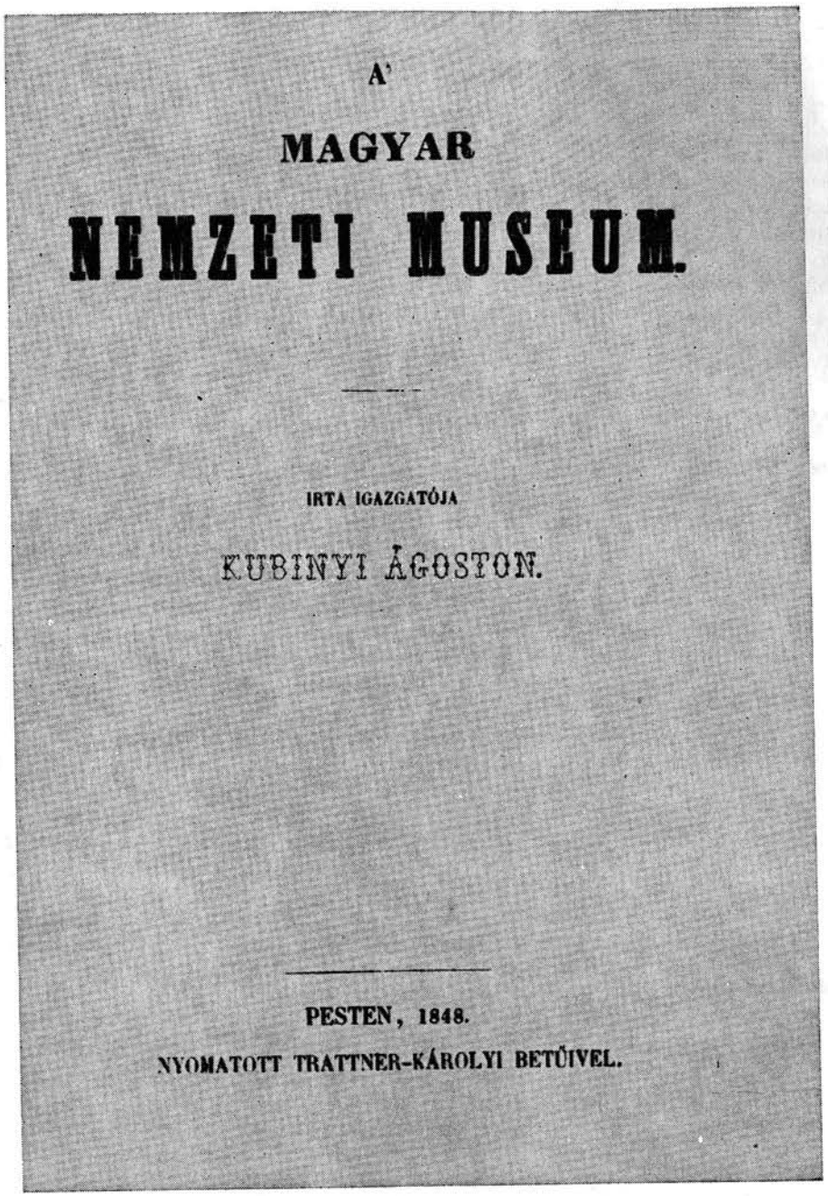
A gyűjteményeket ismertető fejezetek közül első helyen a Könyvtárról szóló áll.

Előadásából megtudható, hogy az adott időpontban (1848-ban) az egész könyvállományt 100 000 kötetre becsülték s hogy a könyveknek e szorosan vett tárán kívül voltak ún. különgyűjtemények is, nevezetesen: a) *levél- és oklevéltár*, b) *ősnyomtatványtár* és c) *kézirattár*. A térkép-, metszet- és címergyűjteményről nem esik szó.[424] Ellenben annál bővebben kerülnek ismertetésre a könyvtárfejlesztés időszerű feladatai: a gyarapítási, állományvédelmi és feltárási teendők.

A gyarapításról szólva az ismertető először

a) a *kötelespéldányok* ügyével foglalkozik. Utal az utolsó rendi országgyűlés ún. *sajtótörvény*ére, az 1848: 18. tc. 40. §-ára, amely a nyomdákat az általuk előállított bármiféle szöveges vagy grafikus termékekből két példány beszolgáltatására kötelezte s ezek egyikét (bekötött állapotban) a Nemzeti Múzeum, vagyis a Széchényi Országos Könyvtár számára biztosította.[425] Megállapítja azonban, hogy e törvényes intézkedés még kiegészítésre szorul: egy végrehajtási utasításban részletesen fel kellene sorolni, mi minden tartozik a kötelespéldány-szolgáltatás körébe: nemcsak a könyvek, hanem a térképek, kották, képes s mindenféle aprónyomtatványok, így pl. még a színlapok is.

b) A továbbiakban megállapítja a tájékoztató, hogy a Könyvtár nem nélkülözheti az *újabb külföldi irodalom termékeit* sem. Hogy lépést lehessen tartani

A'

MAGYAR

NEMZETI MUSEUM.

IRTA IGAZGATÓJA

KUBINYI ÁGOSTON.

PESTEN, 1848.

NYOMATOTT TRATTNER-KÁROLYI BETŰIVEL.

Kubinyi Ágoston múzeumigazgatónak
a Múzeumról és a Könyvtárról szóló emlékirata
az 1848-i országgyűlés számára

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a tudományos fejlődéssel, évente legalább 2000 pengőforintnyi összeget kellene vásárlási alapként a Múzeum rendelkezésére bocsátani.

c) Lehetővé kell tenni — folytatódik a javaslat — azt is, hogy olyan *jeles magángyűjteményeket*, amelyek nagy mennyiségben tartalmaznak a múzeumi állományban meg nem levő magyar tárgyú könyveket és kéziratokat, illetőleg fontos segédkönyveket a Könyvtár számára rendkívüli államsegéllyel meg lehessen vásárolni. Ilyen vételként kínálkozik most HORVÁT István 30 0000 kötetes tékája, amelyben több mint 6000 hungaricum található. Ilyennek kell tekinteni továbbá a RÁDAY grófoknak több mint másfél évtizeddel ezelőtt felajánlott péceli gyűjteményét, valamint néhai KOVACHICH Márton György hagyatékából fennmaradt becses kéziratokat.

d) Gondolni kell arra is, hogy MÁTYÁS király egykori könyvtárából külföldre került nagybecsű kéziratok, az ún. CORVIN-*kódexek* — mégpedig elsősorban a Wolfenbüttelben levők — a haza számára visszaszereztessenek.[426]

Ami a könyvtári állomány védelmét, illetőleg feltárását illeti — így folytatódik az ismertető — az is többrendbeli szükséglet kielégítését kívánja. Nevezetesen:

a) Mindenekelőtt gondoskodni kell az évtizedek óta nagy mennyiségben felgyűlemlett, bekötetlen állapotban levő könyvek és kéziratok *bekötttetéséről*. E végre évente 100 000 pengőforint összeg lenne szükséges.

b) Biztosítani kell a régóta szünetelő *katalogizálási munkálatok* elvégzését is. Ezt egyetlen könyvtárostól elvárni képtelenség. Éppen ezért a jövőben szükséges lesz a könyvtárőr mellé 2 segédőrt és 2 állandó írnokot is alkalmazni. Ez idő szerint azonban s mindaddig, amíg a roppant mennyiségű feldolgozatlan állomány katalogizálva nem lesz, *mennél több napidíjas írnokot* kellene munkába állítani.

c) A *katalógusokat* elkészülésük után okvetlen *ki kellene nyomtatni*.

d) Újra meg kellene jelentetni a tízes évek végén sajnálatos módon megszűnt *Acta Musei* című évkönyvet is.

e) Tervbe lehetne venni HORVÁT István gazdag *történeti és nyelvészeti adattárának kiadását* is.

E három publikációs feladatra évente 3000 pengőforintot kellene biztosítani.

f) Mielőbb meg kellene nyitni az olvasóközönség s kivált a tudós kutatók számára *a könyvtári olvasótermet*, gondosan ügyelvén arra, hogy a könyvek és egyéb gyűjteményi darabok csakis a Múzeum épületében, az olvasási rendszabályok betartásával legyenek használhatók.

g) De fontolóra kellene venni az 1836. évi országgyűlés által határozatilag kimondott általános *kölcsönzési tilalom* esetleges megváltoztatását is. Ha a kölcsönzés a jövőben megengedtetnék, e felelősségteljes feladat ellátására a fent jelzetteken kívül *egy további írnokot* kellene alkalmazni.

h) Törvényben kellene kimondani, hogy az Országos Könyvtár állományából — a nádor-elnök tudta és engedelme nélkül — semmit se eladni, se elcserélni nem szabad.

i) Törvényhozási határozatra lenne szükség a Könyvtár állományában előforduló *kettős és többes példányok* felhasználása tekintetében. Ezeket ti. — a Múzeum tőkepénzének növelése érdekében — árverésre lehetne bocsátani, vagy kéz alatt eladni, esetleg elcserélni. De ha a nemzet nagylelkű akar lenni, s útját akarja állni annak, hogy értékes könyveink külföldre vándoroljanak, akkor el kellene rendelni, hogy a kettős és többes példányok hazai művelődési intézeteink (az *Erdélyi Múzeum* és a különböző felekezeti főiskolák) között ajándék gyanánt osztassanak

Horvát István történész, egyetemi tanár
Könyvtárunknak második őre 1815—1846-ig

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

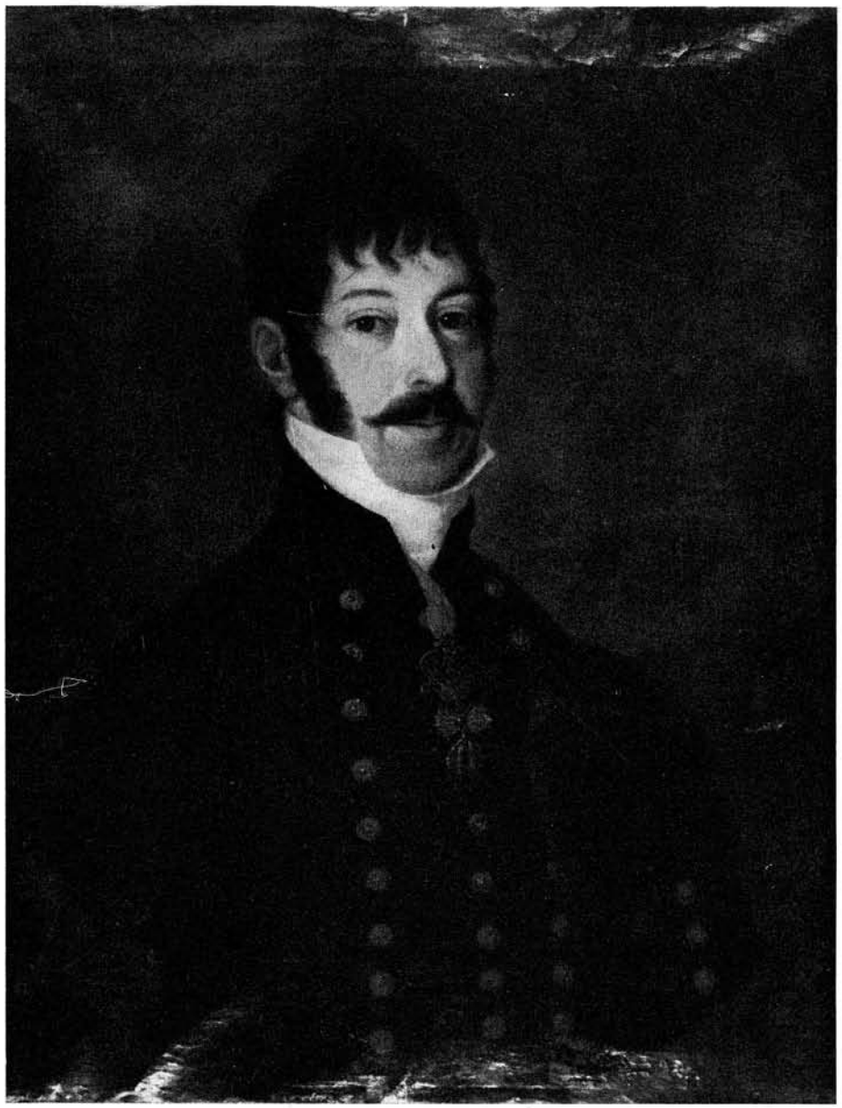

Széchényi Lajos gróf, a könyvtáralapító fia,
aki 1827-ben 10 000 ezüstforintnyi alapítványt tett
a Hungarica gyarapítására

Schedius Lajos egyetemi tanár, Horvát István munkatársa
1822—1827-ig a Könyvtár állományának leltározásában
és rekatalogizálásában

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

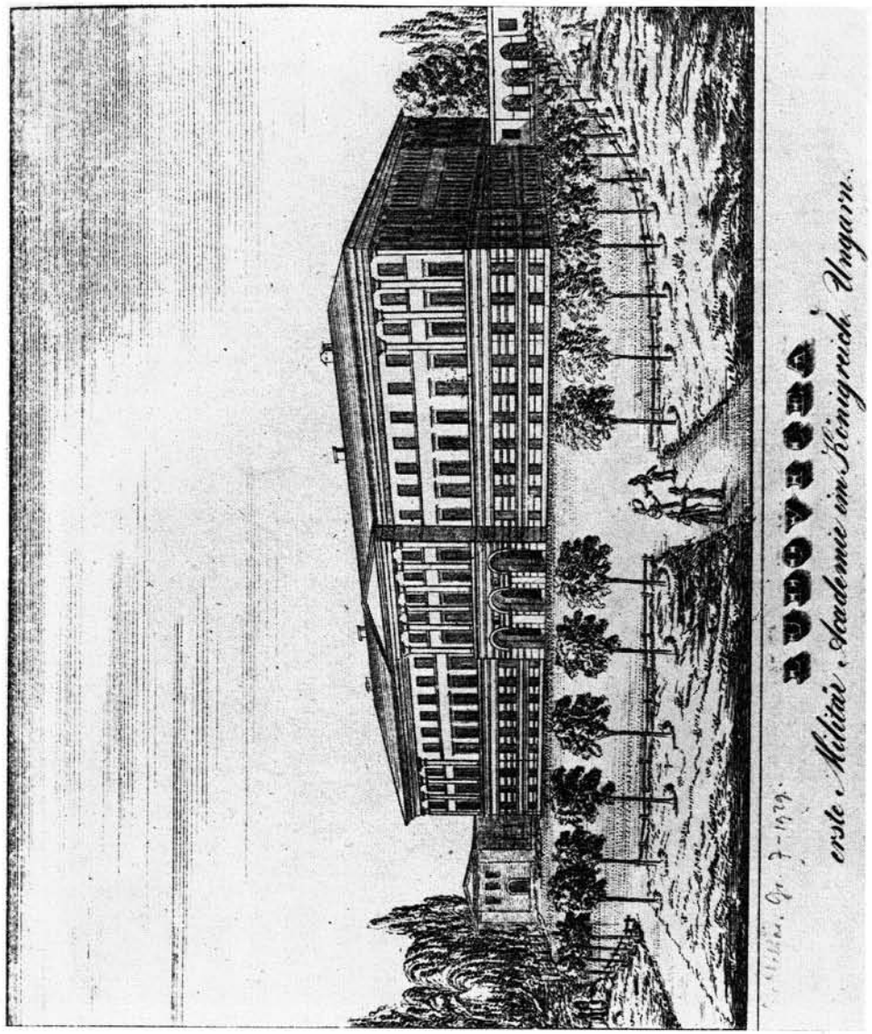
Illésházy István gróf, aki régi,
a XVI. századból eredő 6000 kötetnyi családi tékáját
ajándékozta 1835-ben Könyvtárunknak

OSZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Jankovich Miklós tudós és műgyűjtő,
akinek európai hírű könyv-, kézirat- és műgyűjteményét
az 1832/36. évi országgyűlés vásárolta meg
a Könyvtár, illetve a Múzeum számára

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

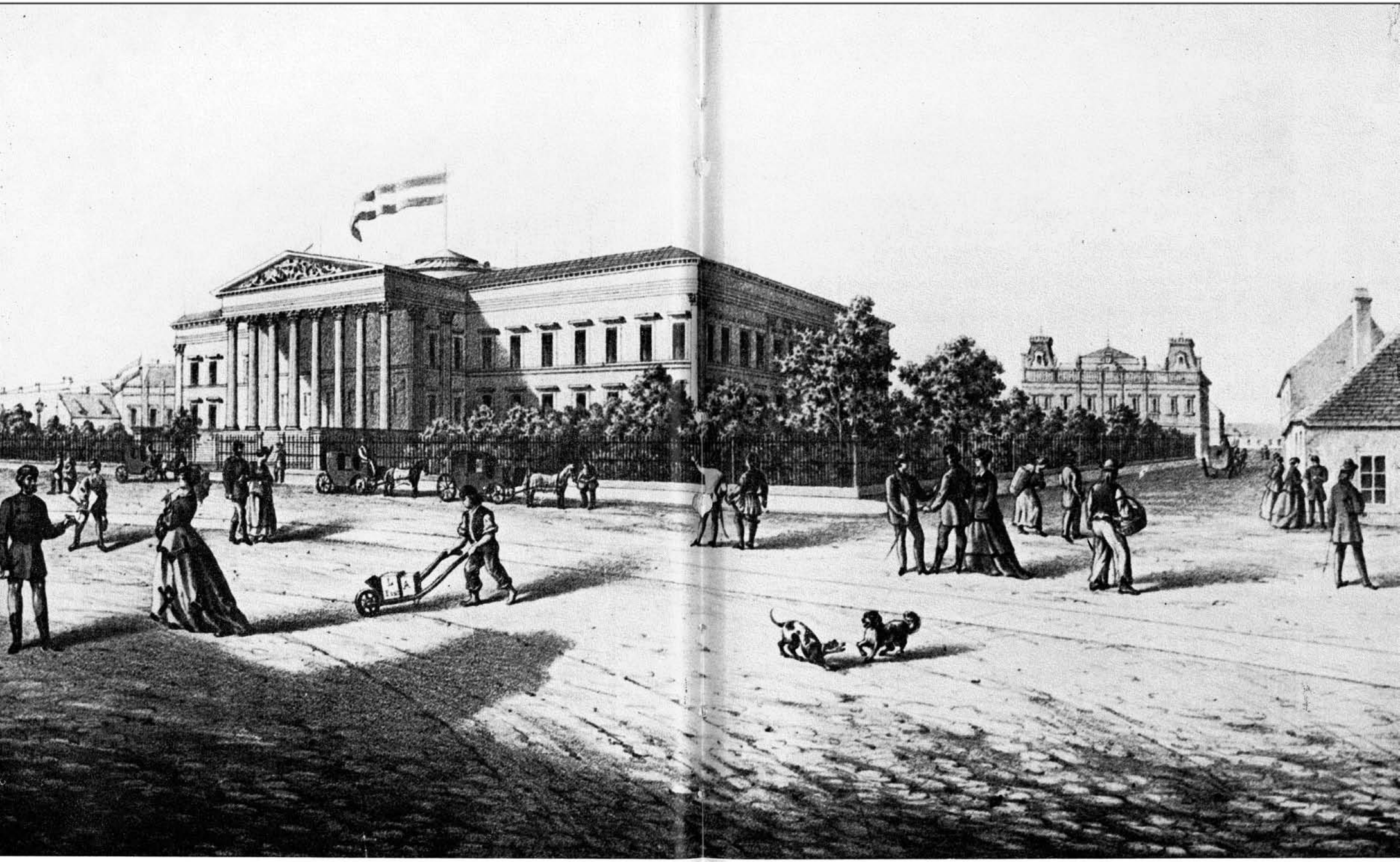
A Ludoviceum épülete, ahol a Könyvtárunk és a Nemzeti Múzeum állományát az 1838-i pesti nagy árvíz után elhelyezték és 1846-ig őrizték

OR. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Kubinyi Ágoston természettudós és régész, 1843—1869-ig a Nemzeti Múzeum igazgatója

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A Magyar Nemzeti Múzeumnak Pollack Mihály tervei szerint 1837 és 1845 között felépült palotája

OR. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Ad uenerandum dñm Ladizlaũ prepoſitũ eccleſie budeñ: ꝓthonotariũ apoſtolicũ: necnon uicecãcellariũ ſereniſſimi regis Mathie ī cronica bũgaroꝝ Andree prefatio.

QVm ſuperiori tempore uenerande dñe in latio uerſarer: uideręꝫ quãto emolumento ac decori hoĩm generi bi uiri forẽt: q magno ꝑſtantes ingẽio ſuã diuinã induſtriã compmẽdis libris adhibebant: placuit mibi tam dignũ tamꝫ excellens ſtudiũ mea pro uirili capeſſere: ut ſiquid demũ aſſequi poſſem: id non in meam dũtaxat: uerũ etiam pluriũ mortaliũ utilitatẽ conuerterẽ. Vnde cũ dei ḅenignitate ꝓ uoto meo aliquãtiſper profeciſſem: & ob id rei ad inclytum bungarie regnũ tua gratia accerſitus uenirem: eſſemꝫ nõ parum ociosus: ſuſcepi laborem ingentem diezꝫ plenũ: imprimendi uidelicet cronicũ pãnonie opus: laborẽ inquã: quẽ omnibus bungaris gratũ atꝫ iocundũ fore putaui: quãdoquidem: ut quiſꝫ natale ſolum unice diligit: reliquiſꝫ orbis terrarum partibus longe anteponit: ita & ſuoꝝ: qualem uitam egerint: quiꝫ uernaticus ſcire plurimũ exoptat: ut ſiqua preclara: memoratuꝫ digna cõſpexerit: imitari debeat. ſiqua uero minus feliciter geſta compererit doctus precauere poſſit. Sed cum animaduerterem: & diu mecum ipſe uolutarẽ: cui meam primam in hoc ſedulitatẽ pluribus diebus lucubratã dirigerẽ: te preter domine mi obſeruandiſſime inuenio neminẽ. Quippe & tu de me optie meritus es: & ſine te ſuſceptus labor neꝫ ĩiri: neꝫ expleri potuiſſet. Accipe itaꝫ hoc munuſculum noſtrum iure quodam tue excellentie dedicãdũ: ut q uidelicet potiſſima laboris cauſa extitiſti: ipſius quoꝫ operis particeps eſſe debeas. Et ſiqua indies maiora excudemus: tuo etiã illuſtri nomini dedicanda putabimus.

Incipit prima pars cronice de origine bũgaroꝝ: de deſcenſu de ſcitia in pãnoniam: de bellis cõtra diuerſas natiões habitis: ac de expulſione eorũdẽ & reditu in ſcitiam.

Ex Museo Hungarico

Az első, Magyarországon nyomtatott könyv, az ún. *Chronicon Budense* ajánlólevele. Készült Budán, 1473-ban

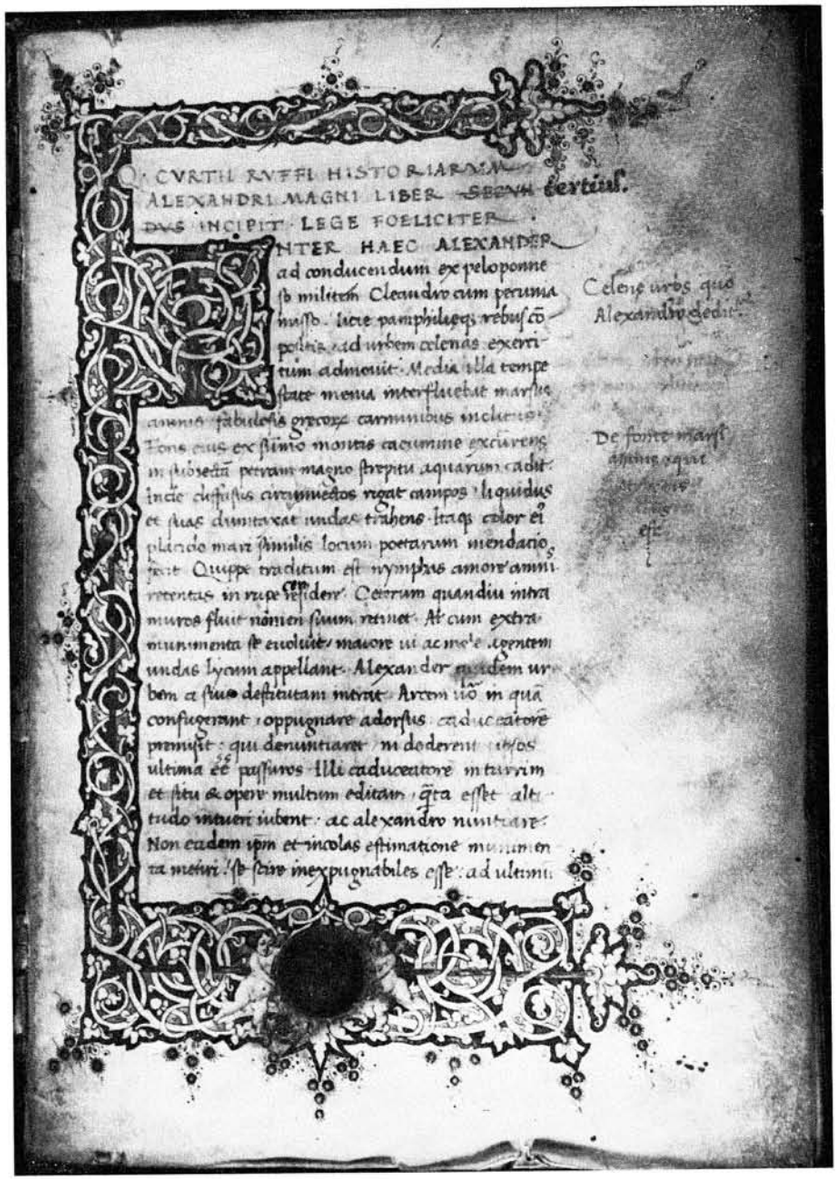
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

pollens: pudicus: fidelis: & ꝑ etate prudẽs: cepitꝫ regere uiuẽte adhuc Iohanne gubernatore. Poſtea cũ eſſet in bohemia: obiit prage anno etatis & coronationis ſue decimooctauo: ſepultuſꝫ ibidem in eccleſia katbedrali: Anno domini milleſimoquadringenteſimoquinquageſimo octauo: q tam exterris ut bohemis & polõis: q̃ nõnullis incolis ſacre corõe ſubiectis ſibi plurimũ iſidiatibus ut leo fortiſſimuſ: inuictiſſimuſꝫ reſtitit. Hic etiã cũ ualidiſſimo exercitu regnũ bozne ingreſſus caſtrum munitiſſimũ Iaycza noĩe e manibus turcoꝝ glorioſe eripuerit: deinde uictor rediens ad bungariam: dyademate ſancti regis Stephãi qd apud Fridericũ romanoꝝ impatorẽ habebat: in ciuitate alberegalis potitus eſt. Poſtea uero collecto ingẽti exercitu moldauiam terram: ꝓuincia ſacre corõe ſubiectam ſed ꝑ id temporis rebellem ingreſſus eſt. ibiꝫ habito acerbiſſimo conflictu triũphũ preclarũ atꝫ memorabile obtinuit. Vnde & uexilla pluria inclyte uictorie ſue ſigna budã uſꝫ adduxit. que magna cũ celebritate in prochiali beatiſſime Marie uirginis eccleſia affixa hodie conſpiciunt. Reliqua aũt preclara ac mẽorabilia facinora ſerẽiſſimi atꝫ inuictiſſimi dñi noſtri regis: quia tanta ſunt ꝙ breuiter cõprehẽdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius proſequenda erunt. Pro quo dño noſtro illuſtriſſimo atꝫ gratioſo optimus maximuſꝫ deus etiam atꝫ etiam rogandus eſt: ut eum in pace tranqlla: iuſticie obſeruatione: ſuorum dilectione: regni incremento: & diuturna demũ uite incolumitate tenere: ſeruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII. in uigilia pentbecoſtes: per Andreã Heſs.

A *Chronicon Budense* utolsó lapja a kolofonnal

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Q. CVRTII RVFFI HISTORIARVM
ALEXANDRI MAGNI LIBER SECVM certius.
DVS INCIPIT LEGE FOELICITER.

INTER HAEC ALEXANDER
ad conducendum ex peloponne
so militem Cleandro cum pecunia
misso. iuxte pamphiliq; rebus co
positis ad urbem celenas exerci
tum admouit. Media illa tempe
state menu interfluebat marsias
amnis fabulosis grecorum carminibus inclitus.
Fons eius ex imo montis cacumine exciens
in profundā petram magno impetu aquarum cadit
inde diffusus circumiectos rigat campos. liquidus
et suas diuitias undas trahens. tragi color et
plācido marsimilis. locum poetarum mendacio
fecit. Quippe traditum est nymphas amore ammi
rantes in rupe residere. Cetrum quandiu intra
muros fluit nomen suum retinet. At cum extra
munimenta se euolute maiore iam mole agentem
undas lycum appellant. Alexander eadem ur
bem a suo deductam monte. Arcem eo in qua
confugerant oppugnare adortus. caduceatore
premisit: qui denuntiaret. ni dederent ipsos
ultima ee passuros. Illi caduceatore intercepto
et sicu & opere multum editam gra esse al
titudo mouet iubent. ac alexandro nuntiare.
Non eadem ipm et incolas estimatione munimen
ta mouere. sp scire inexpugnabiles esse. ad ultimu

Celene urbs quo Alexander sedit.

De fonte marsiae amnis equi

A Könyvtár először megszerzett Corvin-kódexének címlapja
Tartalma Q. Curtius Rufus római történetíró munkája:
Historiarum Alexandri Magni liber Jankovich Miklós könyvtárából

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

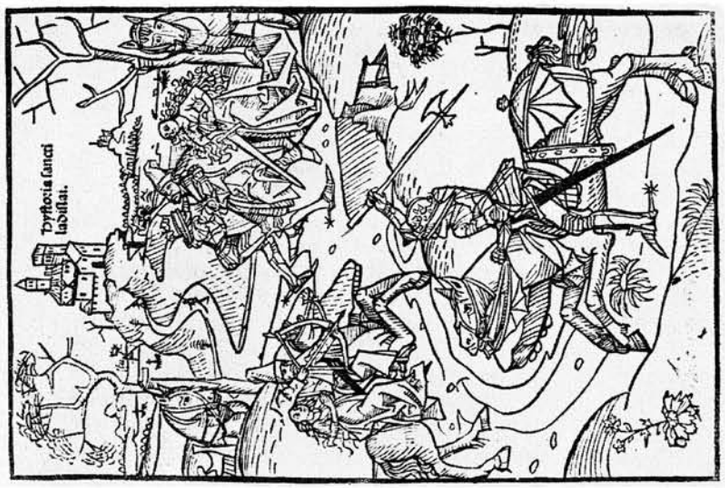
Serenissimo ac inuictissimo principi ac dño dño Mathiae hũgariae bohemiacq; regi Theobal dus fegher Salutẽ ꝛ gloriã exoptat.

Quod tam multae serenissime ac inuictissime rex principũ ac populoꝝ pclarae res gestae quib⁹ domi atq; militiae se admirãdos oĩbus pbuerũt ab hoĩuꝫ memoria ,prius exciderint: aut ppetua obliuionis caligine pmant: quis aliã facile causaꝫ attulerit: quaꝫ seu inuidia: siue hoĩm illi⁹aeui ignorantia claros illis scriptoꝛes defuisse. aut editis iam scriptis defuisse notarios qui libꝛoꝝ numero alioꝝ scripta late diffunderẽt. Quod quum oĩb⁹ cõmune eẽ nõ ambigã. Quae cni gens est quãtũuis etiã nũc obscuro nomine: que nõ aliquãdo suo sidere effloruerit. In hũgariae tamẽ regibus vel qõ ita ipa necessitas siue finitimoꝝ populoꝝ feritas coegerit indignũ ,prius esset res egregie gestas sine memoria: sine phama veluti sepultas delitescere. Maximeq; omniuꝫ in te rex inclite Mathia cuius iam phama ꝛ gloria totiẽs fugatis prostratisq; christiani nois hostib⁹ immanissimis thurcis victisq; finitimis populis per omneꝫ late europam inclarescit. Quod etsi nostra hac aetate in tanta hoĩm doctissimoꝝ copia nemo facile ptimescere possit: quo tamen animi tui magnitudo alijs prioꝛib⁹ collata regib⁹ inclarescat magis: aut minus ab hoĩm memoria tollat: curaui ut regũ hũgariae facta ad laudẽ maiestatis tuae diligẽtissime atq; emẽdatissime imprimerent. Addidi ꝛ nõ parũ venustas picturas: quo legẽdi laboꝛ picturae varietate leuatus gratioꝛ omnib⁹ occurreret. Ueniat itaq; ĩ gratiã serenissime rex hic iste conatus me⁹ atq; animi institutũ. qõ si non improbatũ iri tuae gratiae psensero: ad alia: q̃cũq; nois tui honoꝛi atq; amplitudini ꝺducere poterint: paratissimũ me atq; intentissimũ semp exhibebo. Ualeat serenissima maiestas vra: regnoq; suo multa cum laude in tempoꝛa supstit longissima.

Ex Museo Hungarico

Mátyás királyhoz intézett ajánlás Thuróczy János
*Chronica Hungarorum*ának 1488-i augsburgi kiadásából.
Ebből az ősnyomtatványból Könyvtárunk több példányt kapott ajándékba:
egyet a pozsonyi káptalantól, kettőt József nádortól
s kettőt Jankovich Miklóstól. — Az ugyancsak 1488-ban megjelent
brünni kiadásból egyet Széchényi,
egyet Jankovich ajándékozott

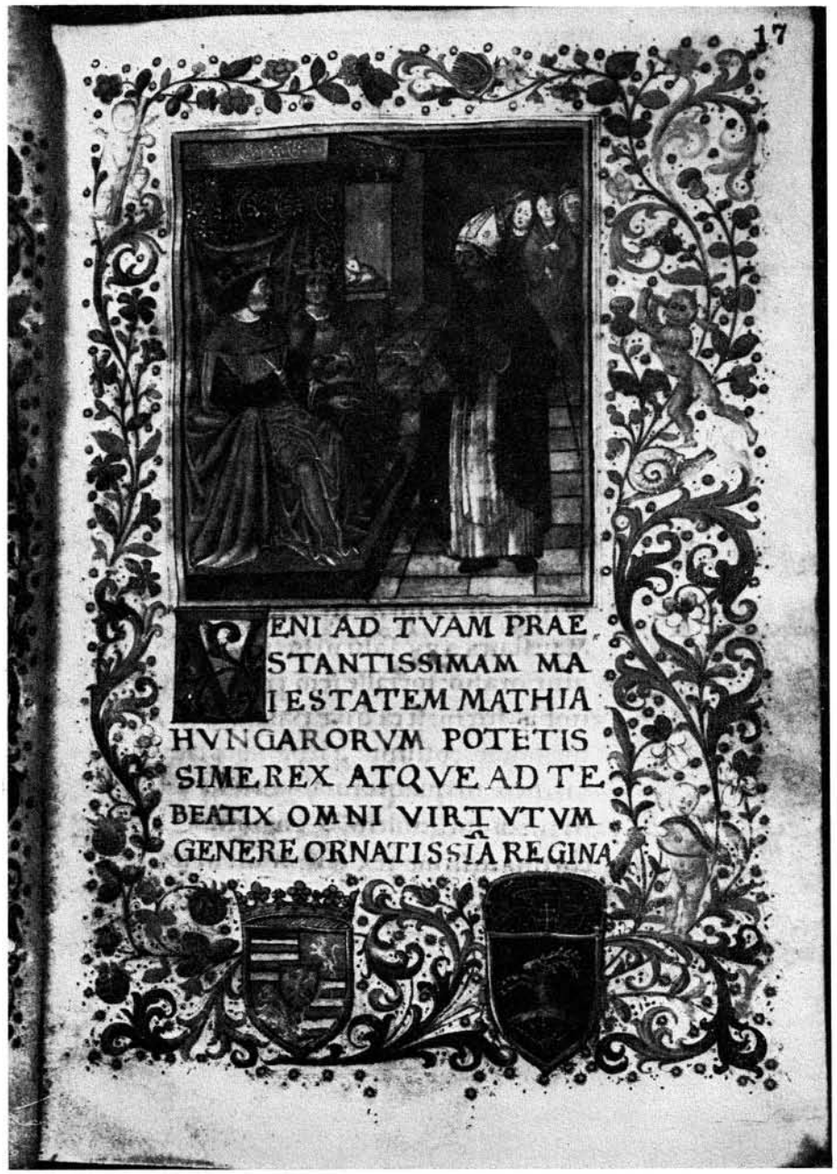
Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

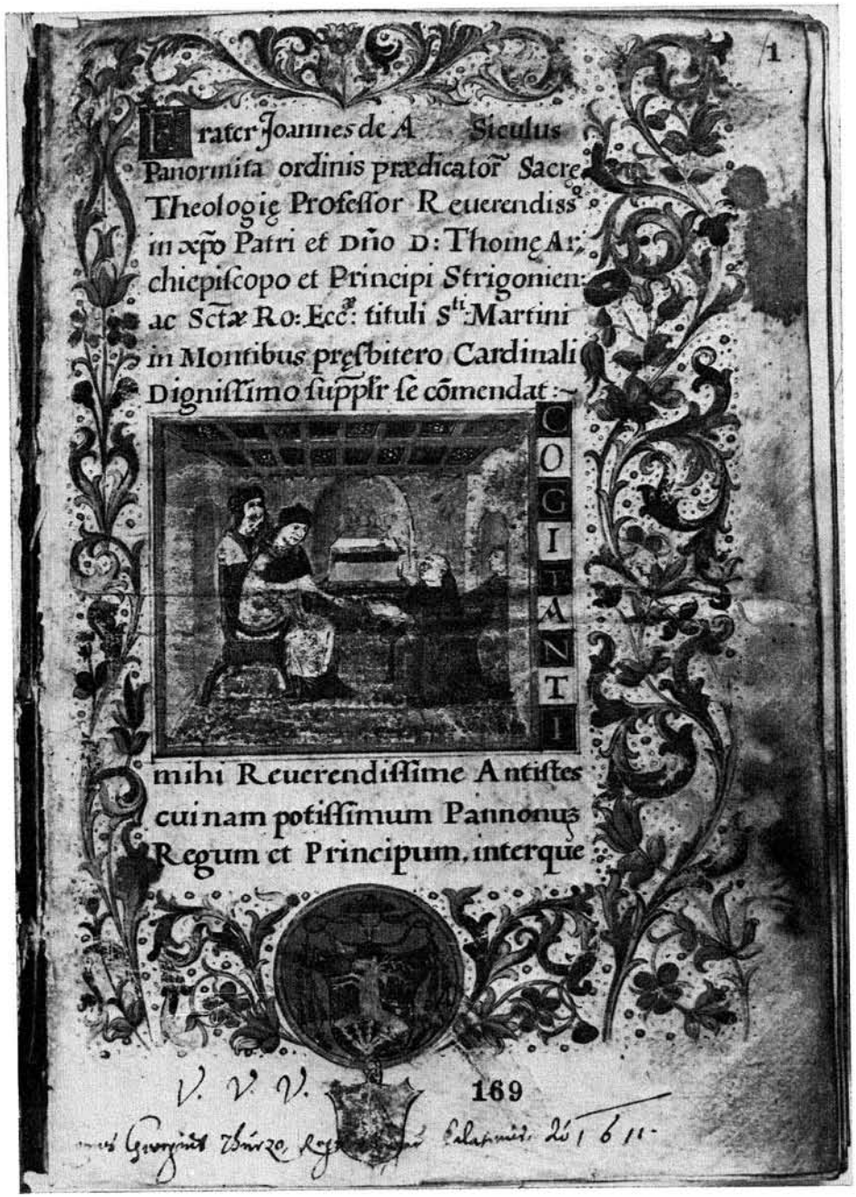
Két fametszetű ábra a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásából.
Baloldalt Mátyás és Beatrix, valamint Magyarországnak és melléktartományainak címerei
Jobboldalt harci jelenet a Szent László-legendából

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Miniatúrás lap Petrus Ransanus olasz humanista püspöknek
Epitome rerum Hungaricum című történeti művéből.
E kódexet a szerző eredetileg Mátyás királynak szánta.
A kép a tervezett, de meg nem történt átadás mozzanatát ábrázolja
A kódex eredetileg Illésházy Istváné volt, de Jankovich gyűjteményével
került Könyvtárunkba

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Egy másik miniatúrás lap a Ransanus-kódexből.
A szerző ugyanis művét ténylegesen Bakócz Tamás érseknek ajánlotta fel.
Ezt ábrázolja a jelenet

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

széjjel. Örvendetes lenne ti. ha nálunk is, miként a nyugati országokban, mennél több vidéki városban alakulnának közkönyvtárak és múzeumok.

A Könyvtárra s általában *a Nemzeti Múzeumra fordítandó költségek* megszavazásától — ezzel zárul KUBINYI tájékoztatójának szóbanforgó fejezete — a nemzetgyűlésnek nem szabad visszariadnia. Példát kell venni a nyugateurópai országoktól, amelyekben ugyancsak bőkezűen áldoznak ilyen célokra. A 400 000 kötetet számláló *bécsi udvari könyvtár* évi szerzeményezési kerete pl. 19 000 ezüstforint, a hasonlóan gazdag *müncheni királyi könyvtáré* 16 000 bajor forint, de még a sokkal kisebb *lipcsei egyetemi könyvtáré* is évi 3000 ezüst tallér. Ezzel szemben az Országos Könyvtárnak e célra évente mindössze 400 ezüstforint áll rendelkezésére, az is egy magánalapítványból, SZÉCHÉNYI Lajos jóvoltából.[427]

A Múzeum többi három osztályának (a Régiség- és kincstárnak, a Természeti és kézműtani tárnak, valamint a Képtárnak) állapotáról és szükségleteiről KUBINYI kisebb terjedelemben, de hasonló gonddal tájékoztat.[428] Ezt követően pedig rátér az intézet vagyoni-jövedelmi viszonyainak, illetőleg pénzügyi igényeinek előadására.

A Múzeum pénzügyi helyzete és igényei

Az Országos Pénztár hivatalos adatai alapján kitűnik az emlékiratból, hogy az intézetnek alapítványi pénzösszegekből alakult tőkevagyona, az ún. Múzeumi Alap 1848 tavaszán mindössze 155 703 ezüstforintot és 24 kr-t tett ki. Ez a tőkepénz befektetve — 5—6%-os kamatláb mellett — évente 9340 pengőforint és 34 kr jövedelmet hozott. Vajmi csekély összeg volt ez a Múzeum szükségleteihez képest. Éppen ezért érezte szükségét az 1832/36. évi országgyűlés annak, hogy ideiglenesen átengedje az intézetnek a *Nemesi Felkelési Összesített Pénzalap* fölösleges évi jövedelmét: 12 659 ezüstforintot és 26 kr-t. Ezzel a segéllyel a *Múzeum évi összjövedelme kereken 22 000 ezüstforintra emelkedett.*

E jövedelemmel szemben azonban egyidejűleg igen nagy összegű terhes tartozás állt: a múzeumpalota építési költségeire és egyéb szükségletekre *magánszemélyektől kölcsön felvett* 227 809 ezüstforint és 46 kr. E hitel után 5—6%-os kamatláb mellett évente 10 363 ezüstforintot kell kifizetni. Ezt az óriási tartozást — így szól tovább az emlékirat — még a Múzeumi Alap tőkepénzének teljes föláldozásával sem lehetne visszafizetni, ezenfelül is szükség volna még 72 186 ezüstforint 22 kr-nyi államsegélyre. Íme, a pénzügyi helyzet táblázatba foglalva.

Pénzügyi mérleg									
Aktívák						Passzívák			
Alapítványi tőke		Évi tőke-jövedelem		Évi segély		Kölcsöntőke		Évi kamat-tartozás	
Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.
155 703	24	9340	34	12 659	26	227 809	46	10 363	—
		22 000							

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Ebben a helyzetben *a Múzeum fenntartását az államnak teljes egészében magára kell vállalnia, sőt ezen túlmenően biztosítania kell némely rendkívüli kiadások fedezését is.*[429]

Az intézet ez idő szerinti *rendes évi költségvetését*[430] az emlékirat a következőképpen állította össze:

Tétel-szám	Évi költségelőirányzat	Ezüst-forint
1.	Tisztviselők és szolgák fizetésére	21 290
2.	Épületfenntartásra	2 000
3.	A könyvtári olvasóterem, a 4 múzeumi őrszoba és a katonai őrség szobájának fűtésére (30 öl fa à 14 Ft)	420
4.	A Könyvtár gyarapítására	2 000
5.	Könyvkötésre	1 000
6.	Katalógusok és más múzeumi kiadványok nyomtatására	2 000
7.	A Régiség- és kincstár gyarapítására	1 000
8.	A Természeti és kézműtani tár gyarapítására	1 000
9.	A Képtár gyarapítására	1 000
10.	Tudományos utazásokra	1 000
11.	Irodai és takarítószerekre s egyéb kis kiadásokra	1 000
12.	Világításra	720
13.	Kéménytisztításra	192
	Összesen	34 622

A nemzet képviselőinek — így folytatódik az emlékirat — be kell látniok, hogy *ez a költségvetés* nem túlzott, valósággal *eltörpül a művelt nyugati országok hasonló célú támogatásához képest.* Az angol alsóház pl. 1847-ben nem kevesebb, mint 20 000 font sterling összeget szavazott meg a *British Museum* fenntartására. Nekünk sem szabad elhanyagolnunk egyik legjelentősebb kulturális intézetünket.

A rendes évi költségvetésen kívül — folytatja KUBINYI — persze mindenkor felmerülhetnek, miként most is felmerülnek nagyobb *rendkívüli kiadások*. Ezekről is gondoskodnia kell a nemzetnek. Ez idő szerint pl. 80 000 pengőforintra volna szükség a Múzeum négy osztályának bebútorozásához, és további 80 000-re HORVÁT István könyvtárának megvásárlásához. (A vételre felkínált említett másik két gyűjtemény, ti. a RÁDAY-téka és a KOVACHICH-kéziratok árára nézve még egyezkedni kell az eladókkal.)

Hasonlóképpen szükség lenne még a *múzeumépítkezés munkálatainak befejezésére* is. Így többek között meg kellene építeni a múzeumkert északi és déli vasrácsozatát, valamint a keleti árkádsort, továbbá az udvarszolgák lakásául szolgáló melléképületeket. Mindehhez POLLACK építész kimutatása szerint legföljebb 77 720, de legalább 57 400 ezüstforint építési költség kellene.

Mindent összevéve tehát *a Múzeum a nemzetgyűléstől 34 622 ezüstforint évi rendszeres ellátmányt és 289 586 ezüstforint 22 kr. egyszeri rendkívüli megajánlást*

igényel. Abban az esetben azonban, ha a *Nemesi Felkelési Alap* eddig élvezett jövedelme továbbra is az intézet céljára lenne fordítható — így zárul az emlékirat—, az évi rendszeres dotáció összege 21 963 ezüstforintra csökkenne.

Táblázatba foglalva mindez a következőképpen mutat:

Költségigénylés											
Évi rendszeres ellátmány		Egyszeri rendkívüli segély									
		Bútorzatra		A Horvát-könyvtárra		Építkezésre		Tőke-tartozásra		A négy tétel összesen	
Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.	Ft	kr.
34 622	—	80 000	—	80 000	—	57 400	—	72 186	22	289 586	22

Íme, ilyen pénzügyi igényeket készült ISTVÁN nádor a Múzeum részéről a nemzetgyűlés elé terjeszteni. Ekkor, 1848 júliusában az emlékiratnak a képviselők és főrendek között való kiosztása idején az érdekeltek még alighanem meg voltak győződve arról, hogy az intézet valamennyi kívánsága teljesülni fog. Hiszen tizenkét évvel ezelőtt — merőben más politikai-társadalmi helyzetben, jóval korlátozottabb pénzügyi lehetőségek között — sokkal nagyobb összeget is sikerült megajánltatni a diétával. Bizonyos, hogy e remények valóra is váltak volna, ha a nemzetgyűlés annak rendje-módja szerint foglalkozhatott volna ezzel az üggyel s egyáltalán efféle ügyekkel. Az év őszén hirtelen beállt háborús viszonyok között azonban — tudvalevőleg — nem nyílt többé lehetőség egyébbel törődni, mint a honvédelemmel. A Múzeum és Könyvtára ennélfogva megrekedt az eladósodottság, az ellátatlanság fejlődésgátló állapotában.

Személyzeti fizetésviszonyok

A Múzeum sanyarú pénzügyi helyzete legérzékenyebben a személyzetet érintette s ezen belül is kivált az ún. szolgákat. Pestnek nagyvárossá fejlődésével ti. a bérből és fizetésből élő rétegek mind drágábban és drágábban tudták megvásárolni a fenntartásukhoz szükséges árucikkeket, fokozatosan elnyomorodtak. Ez a sors jutott osztályrészül a múzeumi alkalmazottaknak is.

Ismeretes, hogy KUBINYI igazgatónak már az előző évben is súlyos gondot okoztak mind a tisztviselők, mind a szolgák részéről gyakran elhangzó megélhetési panaszok. Ez indította őt arra, hogy ISTVÁN nádortól a személyzet egésze számára drágasági pótlékot kérjen. Folyamodása — tudjuk — eredménnyel is járt: 1847. július 1-től kezdődőleg az alkalmazottak — a portást és az udvarszolgát kivéve — 25%-os fizetéskiegészítést kaptak, az utóbbiak csak 12,5, illetve 15%-osat. E rendezés azonban csak egy évre szólt. Ezért a határidő lejártának közeledtével, 1848. június 6-án KUBINYI a pótlék további folyósítását kérte mindaddig, amíg a nemzetgyűlés nem rendezi a fizetéseket. A kapus és az udvarszolga pótlékát ugyanekkor megkettőztetni kérte. Kívánságának a nádor ez alkalommal is helyt adott. S jó volt, hogy ezt tette, mert a nemzetgyűlési rendezés reménye hosszú időre szertefoszlott.[431]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Tüzelőhiány

Növelték a személyzet nyomorát az intézeti tűzifaszükséglet biztosítása körül támadt zavarok is. Igaz, a szolgálati lakások fűtésére szükséges famennyiségről KUBINYI és a nádor még jókor (1848 nyarán) gondoskodott,[432] a munkahelyül szolgáló hivatali szobák és termek fűtését azonban nem sikerült biztosítani. Ennek az volt az oka, hogy a nádor-elnök jogkörét átvevő közoktatási minisztérium — nyilván egy új állami ellátási rendszer bevezetésének szándékával — 1848 őszén megszüntette a Múzeumnak (az Egyetemtől, illetőleg a váci püspökségtől) beneficiumként járó tűzifajárandóságát.[433] KUBINYI erre októberben a minisztériumtól kért költséget 10 öl tűzifára, amit még a tél beállta előtt sikerült is megkapnia.[434]

A Könyvtár rendezési munkálatai

Bármennyire alkalmatlanok voltak is a körülmények a belső, gyűjteménygondozási munkákra, MÁTRAY könyvtárőr és SZABÓ János famulus *a forradalmi és háborús hónapokban is komoly erőfeszítéseket tettek a múzeumépületbe 1846 késő őszén beköltöztetett tömérdek állomány rendezésére.*

Miután az ismételt hurcolkodásban, ki- és becsomagolásban zűrzavaros tömeggé keveredett anyagnak eredet *(proveniencia)* szerinti széttagolása 1847 folyamán megtörtént, Mátray mindenekelőtt a *kéziratokkal* kezdett foglalkozni. Ezeket akarta mennél hamarább áttekinthető rendbe állítani, hogy a tudósok részéről jelentkező kutatási igényeket ki lehessen elégíteni. Minden egyes nagy személyi gyűjteményen (a SZÉCHÉNYIN, ILLÉSHÁZYN, JANKOVICHON stb.) belül darabonként gondosan különválasztotta a kéziratokat a nyomtatott könyvektől s ezeket — nem tudható milyen rendben — ideiglenesen felállította. A felállítást a kézirattárnak berendezett teremben hajtotta végre; minthogy azonban ott az egész anyag nem fért el, egy, régi szekrényekkel és polcokkal ideiglenesen bebútorozott másik termet is igénybe vett e célra.[435]

Nem sikerült hasonló ideiglenes rendbe szedni a másik fontos történeti forrásgyűjteményt, az *oklevéltárat*. Az e célra megrendelt fiókos szekrények ui. még 1848 decemberében sem voltak készen. Enélkül pedig nem lehetett munkához látni.[436]

Ugyanebben az időszakban, annak ellenére, hogy a Múzeum zárva tartott — KUBINYI hozzájárulásával — MÁTRAY hajlandó volt egyes közéleti személyiségeknek rendelkezésére állni. Ilyen volt többek között KAZINCZY Gábor nemzetgyűlési képviselő, aki 1848 decemberében a SZÉCHÉNYI- és a JANKOVICH-gyűjtemény némely kéziratait akarta tanulmányozni és lemásoltatni.[437] A másolási igényeket azonban nem lehetett egykönnyen teljesíteni. A Múzeum két írnoka ui. nemzetőri szolgálatot teljesített (helyettük ismét MÁTRAY látta el az igazgatói iroda adminisztrációját) — maguk a kutatók pedig a hideg helyiségekben huzamosabb ideig nem tartózkodhattak. Végső szükségben MÁTRAY a fiát ajánlotta másolóul.[438]

Ebben a nehéz helyzetben a könyvtárőr 1848 decemberében ki is fakadt KUBINYI előtt, ezeket irván neki:

„Valóban óhajtandó volna már, hogy a nemzetgyűlés mielőbb intézkednék intézetünk elhanyagolt sorsa javítása iránt s látná el a szükséges költségekkel! Mert valóban szomorú tapasztalni, hogy évről évre háttérbe szoríttatik e boldogtalan nemzeti intézet, s kellő ápolásáról senki sem aggódik, mégis mind e mellett követelések tétetnek, amelyeket mostani helyzetében, midőn a legújabb magyar literatúra nyomtatványai és legérdekesebb kéziratai költséghiány miatt 25 éve kötetlenül hevernek, kielégíteni lehetetlen."[439]

Kifakadása azonban éppen ezekben a napokban, amikor a magyar kormányzat a császáriak támadása folytán válságos helyzetbe került, teljesen időszerűtlen volt.

A gyarapítás

Ezekben az egyre inkább válságosra forduló időkben természetesen a könyvtári állomány gyarapítása is erősen problematikussá vált.

A kötelespéldány-szolgáltatás

A gyarapítás három ága közül a kötelespéldány-szolgáltatás volt az, amely a legtöbb gonddal, bajjal járt.

1848-ban a márciusi eseményekig minden a megszokott módon történt. Az év első hónapjaiban a tankerületekből továbbra is a régi hivatalos úton, a Helytartótanács könyvvizsgáló hivatalán keresztül érkeztek be a nyomdatermékek. E főhatóság megszűnte után a tankerületek egyideig közvetlenül küldték meg a Könyvtárnak az általuk beszedett nyomdai termést. Kialakulván azonban az új miniszteriális kormányszervezet, a kötelespéldányok központi összegyűjtése és a hivatalos állami kiadványokkal együtt az Országos Könyvtárhoz való eljuttatása a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe került.*[440]

A *sajtószabadságot kihirdető* 1848: 18. tc. 40. §-ában — tudjuk — sor került a kötelespéldányügy szabályozására is. Olyan jogszabály volt ez, amely minden korábbi rendeletnél kedvezőbb helyzetet teremtett, szilárdabb alapokra helyezvén a beszolgáltatási kötelezettséget. Ígéretes volt annyiban is, hogy érvénye az egész történelmi Magyarországra kiterjedt, miáltal megoldódott volna az erdélyi szolgáltatás kérdése is. Ám mindez csak elvi jelentőségű volt. A gyakorlatban a törvényhez fűzött remények nem váltak be.

Pedig a hazai sajtó termésének megközelítően teljes begyűjtése Könyvtárunk számára most nagyobb nyereséget jelentett volna, mint bármikor korábban. *A sajtószabadság életbelépésével ui. országszerte ugrásszerűen megnőtt a nyomdai produkció. Különösképpen megszaporodtak az időszaki sajtótermékek.* Budapesten pl. 1848-ban nem kevesebb, mint 41 magyar nyelvű periodikum jelent meg, országos viszonylatban pedig 66. E mellett fellendült *a nemzetiségi sajtó* is; ugyanebben az évben az országban 65 német, 8 szlovák, 6 szerb, 4 horvát és 5 román hírlap, illetve folyóirat jelent meg. Mindezt megszerezni és megőrizni fölöttébb kívánatos lett volna, hiszen egy nagy történelmi korforduló életkérdései tükröződtek benne.[441]

Hogy ezt a módfelett gazdag sajtótermést mégis aránylag csak kis mértékben lehetett begyűjteni, annak fő oka nyilván az 1848 őszén bekövetkezett politikai válságban és az ezt követő háborús eseményekben, illetőleg ezen események által előidézett közéleti bizonytalanságban, a minisztériumok működésének több mint félévig tartó kényszerű szünetelésében keresendő. Az élet-halálharcát vívó magyar állam vezető szerve, a *Honvédelmi Bizottmány* nem volt képes olyan, viszonylag csekély jelentőségű ügyekre, mint amilyen a kötelespéldányügy volt, kellő figyelmet fordítani.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Hivatalos végrehajtási utasítás nélkül a vidék nyomdái és közigazgatási szervei még ott sem teljesítették törvényes kötelességüket, ahol a közállapotok rendesek voltak.

MÁTRAY könyvtárőr látva a kötelespéldány-szolgáltatás csődjét, 1848 októberében KUBINYI igazgatón keresztül orvoslásért folyamodott a kormányhoz. Felpanaszolta, hogy egy hónapon át vidékről mindössze négy kis nyomdából érkezett egy-egy jelentéktelen küldemény, s Budapestről is csak 7 hírlap (a *Közlöny*, a *Nemzeti Újság*, a *Népelem*, a *Pesti Divatlap*, a *Mezei Gazdasági Lap*, a *Spiegel* és a *Kundschaftsblatt*) számai jöttek be, de ezek is a szerkesztőktől, nem az előállító nyomdáktól. Könyv és litográfia pedig egyetlenegy sem került a be Könyvtárba.[442]

Kormányintézkedésre azonban nem került sor, a viszonyok változatlanok maradtak.

Mégis 1848 végén a Könyvtár növedéknaplóját kedvezőnek látszó eredménnyel, 1039 darab kötelespéldány bejegyzésével lehetett zárni. Ez a mennyiség azonban zömmel, kb. 800 tétel erejéig röpiratokból, hírdetményekből, és más efféle aprónyomtatványokból jött össze, s beszolgáltatásuk még a politikai válságot megelőző időkben történt.[443]

Amikor 1849-ben a háború hullámai úgyszólván az egész országot elborították, a helyzet csaknem kilátástalan lett. Ekkor már az időszaki sajtótermékekre is alig lehetett számítani. Az ismétlődő uralomváltozással a fővárosban is változott a megjelenő periodikák száma és címe. 1849 januárjában pl. a császáriaknak Pest-Budára történt bevonulása után megszűnt minden itteni sajtóorgánum, csupán egy német újság, a *Der wahre Ungar* jelent meg, de ez is csak rövid ideig. Ezután jó darabig csak a *Spiegel* című félig politikai, félig irodalmi lap létezett. A következő hónapok (február, március és április) folyamán azonban már kiszélesedett a sajtó köre: 2 magyar és 1 német politikai napilap (a *Figyelmező*, a *Magyar Őr* és a *Pester Zeitung*), továbbá 2 német félig politikai híradó (az említett *Spiegel* és a *Pester Courir*), valamint 1 német kereskedelmi közlöny (a *Kundschaftsblatt*) állt az olvasóközönség szolgálatára. Április végétől kezdve, miután a honvédseregek visszafoglalták Pestet, ismét minden megváltozott: a német lapok közül csak a *Pester Zeitung* maradt meg, viszont új életre kelt a magyar forradalmi sajtó; így többek között ismét olvasható volt a *Pesti Hírlap*, a *Március Tizenötödike*, a *Szabadság és Egyenlőség*, valamint természetesen a hivatalos kormánylap, a *Közlöny* is.[444]

Ám mindezek közül csak a *Közlöny* meg a *Katholikus Iskolai Lap* érkezett be az Országos Könyvtárba.

Ezt látva, 1849 nyarán a nemzeti kormányzás heteiben KUBINYI igazgató újra kísérletet tett a kötelespéldány-szolgáltatás rendeztetésére. Június 12-én beadványnyal fordult HORVÁTH Mihály közoktatási miniszterhez s erélyes intézkedést kért tőle.[445] Úgy látszik, a miniszter maga is tarthatatlannak látta ezt az állapotot, mert azonnal elrendelte, hogy a *Közlöny*ben a törvényre vonatkozó *szigorú végrehajtási utasítás* jelenjék meg. Ez a következő 7 pontban szabályozta a kötelespéldányügyet:

1. A nyomdatulajdonosok a Múzeum részére járó küldeményeiket ezután nem a helyhatósági elnöknek, hanem egyenesen a Magyar Nemzeti Múzeumnak fogják elküldeni, mégpedig Budapestről közvetlenül, vidékről postán.

2. A magyar állam területén levő nyomdák tulajdonosai e rendeletnek a hivatalos lapban történt közzétételétől számítva Budapestről 12, vidékről 40 napon

belül múlhatatlanul megküldjék mindazon nyomtatványokat és ábrázolatokat, amelyek 1848-ban és 49-ben sajtójuk alól kikerültek.

3. A jelzett határidő elteltével azon nyomtatványok és ábrázolatok, amelyek beküldve nem lettek, az illető nyomdatulajdonosok költségére fognak megszereztetni.

4. A jövőben a budapesti nyomdatulajdonosok a nyomtatványokat és ábrázolatokat megjelenésüktől számítva 6 nap alatt, a vidékiek pedig 30 nap alatt kötelesek beküldeni. E határidő után a nyomtatvány és ábrázolat a mulasztó nyomdatulajdonos költségére fog megszereztetni. (Ahol a nyomtatvány vagy ábrázolat többféle papíron készül, a múzeumi példány a legszebb kivitelűből küldessék.)

5. A nyomtatványok a törvény értelmében a Múzeumnak bekötve küldendők; a több kötetben egyszerre megjelenő munkáknál ügyelni kell a kötés egyformaságára. Ha azonban a több kötetes művek nem egyszerre, hanem folytatólagosan jelennek meg, az egyes kötetek fűzött formában szolgáltathatók be.

6. A hírlapok mind Pestről, mind vidékről ugyanúgy küldessenek meg a Múzeumnak, mint az előfizetőknek. Késedelmes küldés esetén e rendelet 3. pontjában foglaltak szerint a hírlapok a nyomdatulajdonos költségére fognak megszereztetni.

7. Bármely mulasztás esetén az illető nyomdatulajdonos nemcsak a kérdéses nyomtatvány vagy ábrázolat beszerzési árát lesz köteles megtéríteni, hanem a vele járó egyéb költségeket is.

A záradék figyelmeztette a hatósági elnököket, hogy az illetékességük alá tartozó nyomdák tulajdonosait mindezen rendelkezések megtartására szigorúan kötelezzék.[446]

Ha ez a valóban gondosan összeállított rendelet tartósan érvényre juthatott volna, mindazok a hibák és hiányosságok, amelyek az évszázad eleje óta olyan jelentős károkat okoztak az Országos Könyvtárnak, úgylehet egyszersmindenkorra kiküszöbölődtek volna. Ámde a gyorsan bekövetkező tragikus politikai események meghiúsították ezeket s mindazokat a reményeket, amelyek a Múzeum vezetőiben és az értelmitégben az új nemzeti-polgári életberendezkedés kezdetén életre keltek.

Vételek és vételi ajánlatok

Ami a vásárlással való gyarapítást illeti, erre a passzívákkal terhelt Múzeumi Alap ekkoriban sem nyújtott lehetőséget. Évégre továbbra is csak a Széchényi-alap évi 400 pengőforintnyi jövedelme állt rendelkezésre. Ezt az összeget MÁTRAY a következő vételekre fordította.

a) gr. TELEKI Imrétől (Hosszúfalváról) 300 forinton megvett egy régi, valószínűleg XVII. századi, nyilván kiváló történeti becsű erdélyi kéziratot két kötetben.

A fennmaradó 100 forintból pedig:

b) DESJARDINS Károlytól pár darab térképet,

c) MAGYAR Mihály antikváriustól néhány kisebb kéziratot,

d) KILIÁN György könyvkereskedőtől a *Göttinger Gelehrte Anzeigen* és a *Leipziger Messekatalog* új számait szerezte meg.[447]

Kilátás nyílt volna nagyobb gyűjtemények és tudós hagyatékok megvételére is. 1847 óta három ilyen ajánlat is függőben volt.

Ezek között ARANKA Györgynek az 1817-ben elhunyt nagyérdemű erdélyi nyelvművelőnek, történetkutatónak és tudományszervezőnek hátrahagyott *könyv-*,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

kézirat- és oklevélgyűjteménye volt a legjelentősebb. Rendkívüli becsű transylvanica anyagot — amely 1864 kötet nyomtatott művet és 1010 darab kéziratot, illetve XIV—XVI. századi oklevelet foglalt magában —, az örökösök 1848 májusában ajánlották fel a Nemzeti Múzeumnak megvételre 350 aranyért, azaz 1575 ezüstforintért. MÁTRAY könyvtárőr ezt az összeget 1000 ezüstforintra akarta lealkudni De a Múzeumi Alapnak ez is sok volt. A kínálat a nemzetgyűléshez lett utasítva, itt pedig — mint a Múzeum és a Könyvtár valamennyi ügyét — ezt is eltemette a politikai katasztrófa.[448]

De értékes gyarapodást jelenthetett volna a Könyvtár számára a neves polihisztornak, RUMY Károly Györgynek filológiai és történeti tárgyú nyomtatványokból (drága illusztrált kiadványokból, folyóiratokból és hírlapokból), valamint kéziratokból és térképekből álló gazdag *tékája* is. Ezt az 1847-ben elhunyt professzor özvegye ajánlotta fel vételre; értékét MÁTRAY könyvtárőr látatlanul is hajlandó volt 6000 ezüstforintra becsülni. Megvételét mégsem merte javasolni, mert attól tartott, hogy a könyveknek túlnyomó többsége már megvan az Országos Könyvtár állományában. Másrészt — teljes joggal — nagyobb jelentőséget tulajdonított a HORVÁT István- és a RÁDAY-féle téka megszerzésének; úgy vélte, hogy csak ennek megtörténte után lesz időszerű az üggyel előállni.[449]

Hasonló álláspontot foglalt el MÁTRAY GYURIKOVICS György (1780—1848) pozsonyi váltótörvényszéki bírónak hazai jogtörténeti tárgyú *hagyatékával* kapcsolatban. Ez az örökösök által felkínált gyűjtemény mintegy 3000 kötet nyomtatott könyvet, ugyanennyi eredeti és másolt kéziratot, 400 régi oklevelet, 200 térképet és képet ölelt fel. Vételára 15 000 ezüstforint lett volna, amely összegből az eladók bizonyára elengedtek volna valamennyit, de egyelőre az alkudozás is idő előttinek látszott.[450]

Ajándékok

Nem voltak különösképpen jelentékenyek ezekben az években a magánszemélyek részéről történt ajándékozások sem.

a) 1848 februárjában gr. REVICZKY Ádám volt kancellár, velencei követ e városra vonatkozó különböző kiadványokat, valamint rokonának, REVICZKY Károlynak két ritka művét küldte meg;[451]

b) áprilisban MÁRKUS Károly hittérítő és püspöki titkár Bukarestből *Kabinet de Konverzacije* c. 1839-ben megjelent, jelentékeny magyar nyelvű részt is tartalmazó munkát ajándékozott;[452]

c) májusban néhai GALLOVICH Vince kir. táblai ügyvéd 650 kötetből álló, különféle hazai és külföldi tárgyú tékáját, amelyben régi magyar nyomtatványok is előfordultak, hagyta végrendeletileg a Könyvtárra;[453]

d) ugyancsak májusban CZEH János (1798—1854) akadémikus, történész 70 darab, részben középkori oklevelet küldött;[454]

e) novemberben SIMOR János esztergomi érseki titkár egy, Eppel községben talált 14 lapos pergament-kódexet *(Töredék Szent Ferenc szerzete számára írt gyarló könyvecskéből)* adott ajándékul;[455]

f) ugyanebben az évben IVÁNKA Zsigmond nemzetgyűlési képviselő 3 régi magyar nyomtatott művet ajándékozott;[456]

g) szintén még az év folyamán érkezett be 14 különböző személytől mintegy

200 különféle röplap, hirdetmény és kisnyomtatvány, köztük JELLAČIĆnak a Dunántúlon kibocsátott felhívásai.[457]

h) 1849-ben pedig SADLER Józsefnek, a Múzeum természettára volt őrének 650 kötetes szakkönyvtárát és kézirati hagyatékát adta át az özvegy intézetünknek.[458]

Hatósági juttatások

Nem csekély becsük volt, illetőleg lehetett azoknak a daraboknak és gyűjteményeknek, amelyek *a forradalmi kormány rendeletére* kerültek Könyvtárunkba. Ilyen volt többek között:

a) az a 212 darab, XVII—XVIII. századi nyomtatott mű (köztük 9 RM) és 34 darab hasonló korú kézirat, amely a MÁRIA TERÉZIA, illetve II. JÓZSEF korában feloszlatott szerzetesházakból kerülhetett a *Magyar Kamara* levéltárába s amelyet 1848 őszén kormányrendeletre adtak át,[459] továbbá

b) az az 1769-ben készült, Magyarországot ábrázoló falitérkép, amely a megszűnt Helytartótanács üléstermében függött s 1848 novemberében került be,[460]

c) gr. KOLLOWRAT Lipót cs. ezredesnek a magyar katonai törvényszék által lefoglalt 6000 kötetes budai könyvtára,[461]

d) a hazaárulásért kivégzett gr. ZICHY Ödön elkobozott vagyonának könyvtári része,[462] végül

e) az 1849 májusi *budavári ostrom alkalmával feldúlt nádori palotából kikerült könyvek és térképek*, amelyeket 16 ládában SZÁSZ Károly közoktatásügyi államtitkár helyeztetett letétbe.[463]

A szabadságharc leverése után azonban e tételek közül az utóbbi hármat ki kellett szolgáltatni a császári hatóságoknak.

A teljes gyarapodás

Az állományba vett tényleges teljes gyarapodásról — MÁTRAY egykori növedéknaplója alapján — a következő táblázat nyújt áttekintést.

Év	Gyarapodás darabszámban					
	gyűjteményi főosztályok szerint		beszerzési források szerint			
	Nyomdatermék	Kézirat	Kötelespéldány	Ajándék	Vétel	Egyéb
1848	2132	109	1039	912	4	286
1849	445	102	105	142	—	300

Megjegyzendő, hogy az ajándékrovatban 1848-ban feltüntetett 912 darabból 650 a GALLOVICH-hagyatékra esett. Az Egyéb-rovatban 1848-ban szereplő tétel a *szerzetesrendi anyagból* származik, az 1849-i tétel pedig a Múzeum természeti tárából átvett kézikönyvtári anyagból.[464]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mélyponton

A fentebbiekben figyelemmel kísértük azokat az eseményeket s számba vettük azokat a tényeket, amelyek Könyvtárunknak a forradalom és szabadságharc alatt kialakult helyzetét megvilágítják.

Fölöttébb válságos volt ez a helyzet! 1849 őszén, amikor újra, „véglegesen" kitűzték a fekete-sárga zászlót a múzeumpalotára, nyílt kérdés volt: mi lesz a sorsa ennek az immár közel félévszázados, nagyra hivatott nemzeti intézetnek, fennmarad-e vagy sem?

JEGYZETEK

1. A pénzügyi krízisről, az 1811/12. évi országgyűlésről és az abszolutizmusról DOMANOVSZKY, i. m. I/2. k. 364—384., 385—489. és 490—513. l. valamint HORVÁTH Mihály: *Magyarorsz. tört.* VIII. k. 483. l.
2. DOMANOVSZKY, i. m. 507—508. l., HORVÁTH M., i. m. 485—486. l.
3. HORVÁTH M., i. m. 499—502. l.
4. A reakcionárius bécsi magyar hivatalnokok (Almássy Ignác, Atzél István, Lányi József, br. Mednyánszky János és társaik) éveken keresztül igyekeztek az uralkodóval elhitetni, hogy a Széchényi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum szabadkőműves célokat szolgál. KOLLÁNYI, i m. 320. l.
5. HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év.* I. k. 105—128. l.
6. Uo. 129—131. l.
7. Uo. 132. l.
8. NAGY—BÓNIS, i. m. 314. skk. l.
9. Uo. 320—321., 353. l.
10. Uo. 322—326. l.
11. Uo. 326—330. l.
12. Uo. 353—359. l.
13. Uo. 373. l. SCHMALL, i. m. 417. l.
14. SCHMALL, i. m. 354., 402. l.
15. NAGY—BÓNIS, i. m. 517—530. l.
16. Uo. 415—425. l.
17. Uo. 494. l. PUKÁNSZKY, i. m. 449—450., 456—466. l.
18. NAGY—BÓNIS, i. m. 499. l.
19. Uo.
20. Uo. 508. l.
21. Uo. 466—468. l. (A kiemelkedő jelentőségű *Országgyűlési Tudósítások* szintén sokszorosítva Pozsonyban jelentek meg.) A harmincas-negyvenes évek sajtójának kibontakozásáról részletesen KÓKAY, *A magyar sajtó tört.* I. 361—789. l.
22. Uo. 496., 499—502. l. A harmincas-negyvenes évek folyóiratairól részletes előadást nyújt KÓKAY, *A magyar sajtó tört.* I. 573. skk. l.
23. Uo. 497—498. l.
24. SCHMALL, i. m. 360. l. NAGY—BÓNIS, i. m. 511. l.
25. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 38—41. l.
26. *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada.* Bp. 1926. I. k. 14—19., 128—131. l.
27. Életrajzi adatai: SZINNYEI, i. m. XII. k. 336—343. h.
28. VASS, *Horvát István életrajza.* 226. l. és KOLLÁNYI, i. m. 349. l. L. még HORVÁT sajátkezű feljegyzését: *Data ad historiam Musei.* OSZKI 1823/1.
29. Ez leginkább a Miller-botrány kapcsán tűnt ki, de Miller magatartása miatt Horvát már előbb is (1819-ben) lemondani készült állásáról: *Data ad hist. Mus.*
30. VASS, i. m. 8. l.
31. Uo. 19—31. l.
32. Uo. 76—88. l.
33. Uo. 329. l.

34. Horvát István könyvtárosi elhivatottságát részletesen vizsgálja V. WINDISCH Éva: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban.* Bp. 1961. 23—28. l.
35. VASS, i. m. 41—42. l.
36. Uo. 51—52. l.
37. Uo. 45—50. l.
38. Uo. 150—154. l.
39. Uo. 170—176. l.
40. Uo. 208—209. l.
41. Uo. 199—200. l.
42. Uo. 230. l.
43. Uo. 221. l.
44. Uo. 259., 284. l. SZINNYEI, *Magyar írók* IV. k. 1221. h.
45. VASS, i. m. 332. l.
46. Uo. 422. l.
47. *Horváth István 1843. évi emlékirata,* 231—232. l. VASS, i. m. 327. l. KOLLÁNYI, i. m. 341—342., 354., 361—362., 423., 426—427. l.
48. VASS, i. m. 333. l. — Vö. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban.* I. k. Bp. 1973. főleg 178—181. l.
49. AMN 1822/26.
50. Uo. 1825/581. OSZKI 1825/(15).
51. OSZKI 1820/(3.)
52. Uo. 1821/(7.)
53. Uo. 1822/(1.) KOVACHICH lemondásának okairól WINDISCH, *Az OSZK könyvtárosai.* 9. l.
54. Uo. Kigyűjtött iratok 1822/(74., 75., 76., 77., 78.) A megürült adjunktusi állásra jelentkezőkről és a vizsgakövetelményekről részletesen. WINDISCH uo. 18—20. l.
55. OSZKI 1825/(15. és 95.)
56. Uo. Kigyűjtött iratok 1822/(83.)
57. Uo. 1825/(15.)
58. Uo.
59. Uo.
60. AMN 1826/355.
61. OSZKI Kigyűjtött iratok 1826/(100.)
62. AMN 1827/511.
63. Uo. 1827/534.
64. *Horvát István 1843-i emlékirata* 232. l. csak mintegy 19 000 kötetet említ az összeírás végeredményéül. Ő azonban ezt nem a vonatkozó dokumentumok alapján, hanem emlékezete szerint állította.
65. *Horvát István 1843-i emlékirata* 232. l.
66. OSZKK Fol. Hung. 1867. 8. l. Kollányi töredékes kézirata.
67. AR *Diaeta an. 1825/27.* Lad. XX. num. 16. fasc. D. num. 3.
68. Uo.
69. Uo.
70. Uo.
71. Uo.
72. Uo.
73. Uo.
74. Uo.
75. Uo.
76. Uo.
77. Uo.
78. Uo.
79. Uo. — Tudvalevő, hogy a váltóforint csak 40%-át érte a pengő- vagyis ezüstforintnak. L. könyvünk II. fejezetének 135. jegyzetét!
80. Uo.
81. Uo.
82. HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év.* 183—188. l. Az említett két törvénycikk szövegét l. *Magyar törvénytár,* i. kiad. 1740—1835. évi törvénycikkek. 438—442., 444—447. l.
83. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 11—12., 17—23. l. A vonatkozó törvénycikket l. *Magyar törvénytár,* i. k. 444—447. l.
84. Életrajzi adatai: SZINNYEI, i. m. XIII. k. 1413—1415. h.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

85. A téka természettudományos anyagát ismerteti SOMKUTI Gabriella: *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában.* = *OSZK Évk.* 1963—1964. Bp. 1966. 187—209. l. és uo. 1966—1967. Bp. 1967. 408—428. l.
86. A Cornides-könyvtár egykorú nyomtatott katalógusa: *Clarissimi Danielis Cornides... bibliotheca Hungarica sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungarie adnexarum provinciarum. gentiumque finitimarum tam typis publice editorum, quam manu exaratorum.* Pestini, 1792.
87. Életrajzi adatai: SZINNYEI, i. m. XIII. k. 1410—1413. h.
88. Az alapító oklevél szövege: *Acta comitiorum regni Hungariae 1825—1827.* Tom. I. 281. Eredetije: AR *Diaeta an. 1825/27.* Lad. XX. num. 16. fasc. E. num. 23. Az átvétel akadályairól *Horvát I. 1843-i emlékirata.* 234. l.
89. *Horvát István 1843-i emlékirata,* 234. l. Vö. F. CSANAK Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig.* Bp. 1959. Továbbá KOLLÁNYI Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum.* Bp. 1910.
90. Életrajza: BÁRTFAI SZABÓ, i. m. III. k. 5—63. l. Itt kell megjegyezni, hogy Széchenyi István és Széchényi Lajos politikai-társadalmi gondolkodása és magatartása merőben különböző volt. Mintha apjuk szemléletváltozásai újultak volna fel sajátos kettősségként bennük: Istvánban a reformvágy, a reformtörekvés vált túlerejűvé, Lajosban viszont a konzervatív tradicionalizmus, sőt bizonyos fokú regresszívitás.
91. Az alapító okmányt l. AR *Diaeta an. 1825/27.* Lad. XX. num. 16. fasc. E. num. 21. Másolata OSZKI Kigyűjtött iratok (19. és 21.)
92. Uo.
93. MÁTRAY, *M. N. Múz.* 30—31. l.
94. HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év.* I. k. 227—258. l.
95. *Officiosa relatio de statu Musei Nationalis Hungarici.* AR *Diaeta an.* 1830. Lad. XX. num. 17. fasc. C. num. 42.
96. Uo. 6. sz. mell.
97. Uo. 3. sz. mell.
98. Uo. 1. sz. mell.
99. A Ráday-család ajánlatáról AMN 1829/907.
100. HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év.* I. k. 227., 259—278. l.
101. Uo. 274—287. l. Wesselényi szerepéről részletesen TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Bp. 1965. főleg 61—291. l.
102. Uo. 288. l.
103. A nádori jelentés először volt magyar nyelven előterjesztve. Címe: *Hivatalos tudósítás a Magyar Nemzeti Múzeum állapotáról és pénztáráról.* AR *Diaeta an. 1832/36.* Lad. XX. num. 18. fasc. B. num. 6/b.
104. BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtátri gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = *OSZK Évk.* 1970—1971. Bp. 1973. 146—149. l.
105. Uo. 148—149. l.
106. A 103. jegyzetben idézett tudósítás 3. sz. melléklete.
107. Uo. 8. sz. mell.
108. Uo.
109. Uo. 7. sz. mell.
110. Uo. 6. sz. mell.
111. Mindezt l. a 103. jegyzetben idézett tudósításban.
112. *Magyar törvénytár.* id. kiad. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 71—72. l.
113. Az országgyűlésnek a Múzeum ügyében folytatott tárgyalásairól részletes beszámoló olvasható az *Országgyűlési Tudósítások*ban. Kitűnik ebből, hogy az alsótáblán — Deák Ferenc, Beöthy Ödön és Fáy András agitációjára — még egy fontos ügyben határoztak: hozzájárultak a 4573 kötetet felölelő Ráday-könyvtárnak 53618 pengőforinton való megvételéhez, ámde a felsőtábla néhány, a nemzeti kultúra ügye iránt érzéketlen mágnás (gr. Cziráky Antal országbíró, gr. Zichy Ferenc főlovászmester és br. Orczy Lőrinc aradi főispán) ellenzésére ezt elutasította. L. *Kossuth Lajos összes munkái.* V. k. Bp. 1961. 441—447., 539—541. l.
114. BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy-könyvtár.* = *OSZK Évk.* Bp. 1969. 57—97. l.
115. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt. gyűjt.* 139—144. l.
116. VASS, i. m. sparsim.
117. OSZKI 1828—1829/2. AMN 1826/945., 1827/511.

118. MÁTRAY, i. m. 37. l. Életrajza: SZINNYEI, i. m. VIII. k. 841—849. l., továbbá BARTALUS István: *Emlékbeszéd Mátray Gábor felett.* Bp. 1877. VÁRNAI Péter: *Egy magyar muzsikus a reformkorban. Mátray Gábor élete és munkássága a szabadságharcig.* Bp. 1954.
119. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt. gyűjt.* 149—154. l.
120. LÁSZLÓFFY Woldemár: *Az 1838-i árvíz és a Duna szabályozása.* Bp. 1938. 3—6. l. Egykorú híradás: *Hazai és Külföldi Tudósítások.* 1838. március 12—14. (21—22. sz.)
121. LÁSZLÓFFY, i. m. 8—12. l.
122. OSZKI Kigyűjtött iratok (174. és 177—179.) L. még WINDISCH Éva: *Könyvtári árvízvédelem 1838-ban.* = *Könyvtáros.* 1956. 740—742. l.
123. LECHNER Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836—1926.* Bp. 1927. 29—30. l., ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály.* Bp. 1960. 343—346. l.
124. OSZKI Kigyűjtött iratok (182., 183.)
125. Uo. (184.)
126. Uo. (185.)
127. Uo. (186.) POLLACK a villa tetőzetének lebontásával is siettette a költözködést. FERENCZYNÉ, i. h. 231. l. 32. jegyzet.
128. Uo. (187., 188.)
129. Uo. (190., 191.)
130. Uo. (193.)
131. Uo. (192., 194., 205., 206.)
132. Uo. (194.) WINDISCH, *A könyvtári munka.* 362. l.
133. Uo. (205., 206.) MÁTRAY, i. m. 41. l.
134. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 41. l. L. még FERENCZYNÉ, i. h. 216. l.
135. HTT RL Az adminisztrációs iratanyag évrendben a 4. fons keretében található.
136. KAG 1827/8759 és 9285.
137. HTT RL 1827. 4/122. — AMN 1827/942. OSZKI 1827/11.
138. HTT RL 1830. 4/18. és HTT N 6857.
139. Uo. Az erdélyi kötelespéldányokat a Könyvtár a nádori kancellária útján kapta meg.
140. HTT RL a 4. fonsban foglalt évi kimutatások alapján és OSZKI 1828—1829/8., 1829/1.
141. KÄFER István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve.* Bp. 1977. l. a kötet végén levő táblázatokat.
142. HTT RL 1830. 4/68. és 4/110.
143. Uo. 1830. 4/110.
144. OSZKI 1824/12., 1826/3—4., 1830/8., 1832/3., 1833/3., 1834/18., 1835/12., 1837/2—3., 1838/23., Kigyüjtött iratok (17., 18., 102.) Továbbá AMN 1824/1216., 1828/577., 1829/1274., 1831/3093. A VUCHETICH-hagyatékról: *A M. Nemz. Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 6. l.
145. OSZKI 1824/11., 1827/8., 1836/1., 6., 1837/13. valamint AMN 1824/1035., 1831/2798.
146. OSZKI 1823/2., 1832/4., 1833/1. — AMN 1833/366.
147. AMN 1834/872., 1847/213.
148. OSZKI 1825/18., 1837/6a, b., 1839/8., 9., 1847/28.
149. OSZKI 1829/2., 1830/3., 1837/8., 1840/1., 2., 1845/15., 1847/18., 25. — AMN 1846/981.
150. AMN 1843/574., 898. OSZKI 1843/22.
151. AMN 1845/202., 366., 692., 786. — OSZKI Kigyűjtött iratok (28.) továbbá 1849/ad 10. L. még VARJU Elemér: *A Thuróczy-krónika kiadásai és a M. N. Múzeumban őrzött példányai.* = *M. Könyvszemle.* 1902. 362—402. l. MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai.* = *M. Könyvszemle.* 1967. 1—11. l.
152. OSZKI 1849/ad 10.
153. OSZKI Kigyűjtött iratok (27.) AMN 1843/574.
154. AMN 1839/676., OSZKI 1839/2—5.
155. AMN 1825/8., 146., 264., 375., 414. — OSZKI 1825/1—9. és 10., 12., 14., 17. MÁTRAY, i. m. 30—31. l. Az eladásra l. AMN 1825/555., 1836/1487., 1837/534. és WINDISCH, *A könyvtári munka.* 254. l.
156. AMN 1834/1550.
157. OSZKI 1825/13.
158. OSZKI 1841/9., 1842/12.
159. BERLÁSZ, *Az Illésházy-könyvt.* 57—97. l.
160. Uo. 64—65. l.
161. Uo. 83—84. l.
162. Uo. 77. l.
163. Uo. 80. l.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

164. Uo. 81. l. A Ransanus-kódexről bővebben BERLÁSZ Jenő: *Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex.* = *M. Könyvszemle.* 1969. 97—107. l. — Az Aszalay-féle manipulációról 1843. évi emlékiratában (*M. Könyvszemle.* 1887. 237. l.) Horvát István így ír: „Ezt Illésházinak Dubnitzai Könyvtárából elvitte előlem s eladta Aszalay." A vevő Jankovich Miklós volt.
165. Uo. 82. l.
166. Uo. 85. l.
167. Uo. 60—61. l.
168. L. a 91. jegyzetet!
169. AMN 1835/784.
170. OSZKI 1838/16., 17.
171. L. a 99. és a 113. jegyzetet! A Ráday-téka megvételének támogatását a főrendi tábla utasította el.
172. L. a 104. jegyzetet!
173. KELECSÉNYI Ákos: *Literáti Nemes Sámuel útinaplója.* = OSZK Évk. 1968—1969. Bp. 1971. 317—330. l.
174. OSZKI 1842/3., 4., 9. és 10.
175. OSZKI 1842/11. mell.
176. Ivanics Zsigmondról: KIS Elemérné: *Ivanics kölcsönkönyvtára.* = *OSZK Évk.* 1965—1966. Bp. 1967. 458—473. l.
177. OSZKI A Széchényi-alap elszámolásai 1828—1846-ig az irattárban összegyűjtve külön dobozban találhatók.
178. L. a 104. jegyzetet!
179. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 110—119. l.
180. Uo. 119—124. l.
181. Uo. 120—121. l.
182. Uo. 124—126. l.
183. Uo. 127—130.. 139—142. l. — Vö. PRAŽÁK, i. h. 319. l.
184. Uo. 130—132. l. A *Thuróczy-krónikára* nézve l. még a 151. jegyzetet.
185. Uo. 132. l.
186. Uo. 132—133. l.
187. Uo. 133—134. l.
188. Uo. 143. l.
189. Uo. 144. l.
190. Uo. 139—140. l.
191. Uo. 141. l.
192. Uo. 141—142. l.
193. AMN 1836/1487., 1837/534.
194. L. a 112. jegyzetet!
195. AMN 1836/520. LECHNER, i. m. 13. l.
196. AMN 1836/1087. LECHNER, i. m. 14. l.
197. AMN 1836/1605.
198. AMN 1837/419. LECHNER, i. m. 14. l.
199. AMN 1837/666. LECHNER, i. m. 14—15. l.
200. LECHNER, i. m. 29—30. l. AR *Diaeta an. 1839/1840.* Lad. XX. nr. 19. fasc. D. nr. 9.
201. LECHNER, i. m. 30. l.
202. MÁTRAY, i. m. 44. l.
203. AMN 1840/578., 1701.
204. Uo. 1841/607.
205. Uo. 1843/711.
206. Uo.
207. LECHNER, i. m. 35. l. Az építkezés lefolyásáról l. még ZÁDOR A., i. m. 343—351. l.
208. OSZKI 1841/2. mell. továbbá 5—6., 12., 1842/1., 16.
209. Uo. 1843/3., 4.
210. MÁTRAY, i. m. 37. l. Az ügy országgyűlési tárgyalásának vonatkozó irataira utal az OSZKI 1848/2. mell. A vonatkozó tárgyalási iratokat és a határozatot l. *Országgyűlés írásai.* Pozsony, 1836. VI. k. 236. l., VII. k. I. oszt. 97., 105., 346., 448. és 560. l.
211. AMN 1841/1426., 1439., 2420.
212. OSZKI 1848/2.
213. KOLLÁNYI, i. m. 398. l.
214. OSZKI 1843/26.

215. Uo. 1843/30.
216. Uo. 1843/31.
217. Uo. 1844/2. és mell.
218. AMN 1844/542.
219. Uo. 1845/2282. OSZKI 1844/5., 14. L. még MÁTRAY Gábor: *József nádor törekvései a wolfebbütteli Corvin-codexek visszaszerzésére.* = *M. Könyvszemle.* 1883. 74—84. l. Egyéb hivatalos akciókról l. V. WALDAPFEL Eszter: *Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében.* = *M. Könyvszemle.* 1967. 113—125. l.
220. OSZKI A Széchényi-alap 1827—1833. évi elszámolása. (József nádor 1833. május 4-i leirata.)
221. OSZKI 1847/33.
222. OSZKI Kigyűjtött iratok, (218.)
223. MÁTRAY Gábor: *Emlékbeszéd Horvát István fölött.* Pest, 1847. 8. l.
224. AMN 1843/1967.
225. SZINNYEI, i. m. XIII. k. 55. h.
226. OSZKI 1846/22. (6. l.)
227. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 30. l.
228. Uo. 39. l.
229. Uo. 48. l.
230. AMN 1824/1260.
231. Uo. — Tudvalevő, hogy a váltóforint csak 40%-át érte a pengő- vagyis ezüstforintnak. L. a 79. jegyzetet!
232. Uo. 1826/823. OSZKI Kigyűjtött iratok, (109.)
233. AMN 1827/1281.
234. NAGY—BÓNIS, i. m. 463—464. l. BÁRTFAI SZABÓ László: *Adatok az 1831-i kolera történetéhez Budán és Pesten.* = *Historia.* 1930. 132—142. l.
235. OSZKI Kigyűjtött iratok (122.) A famulusok már az előző (1830.) évben is kaptak fejenként 40-40 váltóforint segélyt: AMN 1830/128.
236. AR *Diaeta an. 1839/1840.* Lad. XX. nr. 19. fasc. D. nr. 9/30. és Vass, i. m. 473—479. l.
237. Kubinyi Péter először 1811-ben tett 1000 váltóforint értékű alapítványt (ezt 1827-ben 1000 pengőforintra módosította); második alapítványa 1830-ban kelt s ugyancsak 1000 pengőforintról szólt. OSZKI 1847/34. Horvát magánjellegű mellékjövedelmeiről l. még MÁTRAY, *Emlékbeszéd.* 14. l.
238. AR *Diaeta an. 1839/1840.* Lad. XX. 19. fasc. D. nr. 9/33. — Az átszámítási kulcsnak megfelelően 100 váltóforint 40 pengőforinttal volt egyenértékű. Ámde az ezüst ázsiója folytán így sem volt közömbös, hogy a fizetés milyen pénznemben történik. Az ezüstpénznek ui. az átváltási kulcsot meghaladó felára volt. Vö. WINDISCH, *Az OSZK könyvtárosai* 11. l.
239. Uo.
240. AMN 1829/1570. Folytatása 1831—1843-ig uo. minden évben az elszámolásokban.
241. Mint a 231—232. jegyzetben.
242. OSZKI Kigyűjtött iratok, (233. és mell.)
243. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 156. l.
244. AMN 1842/1003.
245. Uo. L. még: NENDTVICH Károly: *Kubinyi Ferenc és Ágoston életrajzuk.* Bp. 1876.
246. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 34—35. l. Itt kell megemlíteni, hogy a két Kubinyi-testvér politikai pártállásra nézve merőben különbözött egymástól: Ágoston erősen konzervatív nézetű és pártállású volt, Ferenc viszont lelkes reformer, az országgyűlési reformellenzék oszlopos tagja.
247. OSZKI 1843/6., 7., 15. l.
248. Uo. 1843/9., 11. és Kigyűjtött iratok (227.), továbbá AMN 1843/769. 777.
249. OSZKI 1843/12.
250. Uo. 1843/13.
251. *Horvát István 1843-i emlékirata.* — Kubinyi vonatkozó megbízása OSZKI Kigyűjtött iratok, (228.)
252. Kubinyi esküszövege OSZKI Kigyűjtött iratok (227.)
253. AMN 1843/777., 783., OSZKI 1843/14.
254. OSZKI 1843/19.
255. Kubinyi intézkedése 1843. május 10., a nádor jóváhagyása május 17. AMN s. nr.
256. Eredeti fogalmazványa OSZKI 1841/4. mell. A vonatkozó nádori utasítás uo. Kigyűjtött iratok (222.)

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

257. AMN 1843/748.
258. AMN 1843/1621. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 44. l.
259. József nádor már 1840 óta napirenden tartotta a költözés ügyét. Horvát Istvánt ismételten utasította az előkészületek megtételére. OSZKI Kigyűjtött iratok, 219., 220., 221.
260. AMN 1843/1833.
261. Uo.
262. Uo. 1844/688.
263. Uo.
264. Uo.
265. Uo. 1844/934.
266. Uo. 1845/127.
267. Uo. 1845/729.
268. Uo. 1845/2270., 1846/259. OSZKI 1846/9.
269. OSZKI 1846/1.
270. AMN 1846/1854.
271. Uo. 1847/141.
272. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 45. l.
273. OSZKI Kigyűjtött iratok (229.)
274. Uo. (231., 232.)
275. AMN 1845/854., 855.
276. Uo. 1845/2288., 2289.
277. Uo. 1845/2273., 2274.
278. L. a 91. jegyzetet! Teleki József 1826. márc. 17-én kelt vonatkozó deklarációja másolatban OSZKI Kigyűjtött iratok (211. mell.)
279. OSZKI Kigyűjtött iratok (210., 212.)
280. AMN 1843/1833., 1845/2141., 1846/225., 226., 265. OSZKI Kigyűjtött iratok (233.)
281. Az előzményekről: KOLLÁNYI, i. m. 337., 362—363. l., továbbá AR Lad. A. *Alapítványok és szerződések* num. 41. OSZKI 1831/1., 5., 1840/5., 9., 10., 1846/34. és Kigyűjt. ir., (59., 135.), AMN 1846/2275.
282. AMN 1846/2565. OSZKI 1846/34.
283. AR *Diaeta an. 1832/1836.* nr. 6/b. AMN 1845/1941., 2073.
284. Betegszabadságáról OSZKI 1844/9., 13., 1845/16. Be nem költözéséről AMN 1845/728.
285. OSZKI 1846/2.
286. MÁTRAY, *Emlékbeszéd.* 15. l. Gyászjelentése OSZKI 1846/20. Az OSZK kulcsainak átvételéről AMN 1846/1426.
287. VASS, i. m. 498. l.
288. AMN 1846/1426.
289. L. a 216. jegyzetet! Az ünnepély megrendezését József Nádor rendelte el, OSZKI 1846/23.
290. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 158. l.
291. Uo. 158—160. l. Az eljárás megindításáról AMN 1846/1881.
292. OSZKI 1846/20.
293. AMN 1846/1486.
294. De megjegyzendő, hogy Mátray is feltétlen híve volt Széchényi Lajosnak, sőt — a jelek szerint — politikai szemléletében is a gróf konzervatív tradicionalista befolyása alatt állt.
295. A kinevezésről AMN 1846/1486. és OSZKI 1846/(29.) Az eskütételről OSZKI 1846/22.
296. AMN 1846/1698.
297. Uo. 1844/928., 1846/552., 1393. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 48. l.
298. AMN 1846/321. OSZKI Kigyűjt. ir. (233.) MÁTRAY, uo.
299. Kubinyi vonatkozó jelentései: AMN 1846/1336., 1448., 1695. OSZKI 1846/20.
300. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 50. l.
301. AMN 1846/2223., 2253.
302. Uo. 1846/2223.
303. Uo. 1846/2236., 2413. OSZKI 1846/36—38.
304. Uo. 1847/9.
305. VASS, i. m. 509—510. l.
306. INDALI György: *Horvát István könyvtára.* = *OSZK Évk.* 1967. Bp. 1969. 98—101. l. A kéziratokról még VASS, i. m. 507., 511—512. l.
307. OSZKI 1846/2.
308. AMN 1846/4.
309. OSZKI 1846/2., 12., 16., 18.

310. Uo. 1846/26—28.
311. Uo. 1846/33., 35.
312. A megyei nyilatkozatok: AMN 1846/310., 343., 354., 418., 442., 481., 531., 571., 576., 661., 693., 715., 770., 793., 813., 907., 968., 1023., 1069., 1070., 1083., 1091., 1101., 1215., 1277., 1299., 1326., 1335., 1626., 1693., 1709., 2526. stb. 1847/72., 80., 93., 108., 120., 129., 156., 443.
313. AMN 1847/39., 185. OSZKI 1847/4.
314. József nádor személyiségéről és politikai magatartásáról DOMANOVSZKY, i. m. I/2. k. 508—513. l.
315. OSZKI 1847/5., AMN 1846/2236.
316. Uo. 1847/536.
317. OSZKI 1847/8.
318. AMN 1846/126., 144., 207., 248., 280., 306., 1721. 1847/634.
319. Uo. 1847/125., 908., 1103.
320. Uo. 1846/2224., 1847/1104., 1356., 1848/1747.
321. Uo. 1846/1845., 2220.
322. Uo. 1847/862., 872., 896.
323. Uo. 1847/907.
324. Uo. 1847/160., 1848/138., 399.
325. Uo. 1848/128., 364.
326. Uo. 1845/2287.
327. OSZKI Kigyűjt. ir. (234.)
328. AMN 1847/1329.
329. Uo. 1845/110., 1847/20., 331., 920.
330. Uo. 1843/1965., 1844/308.
331. Uo. 1847/1254. OSZKI Kigyűjt. ir. (240.)
332. AMN 1845/2287.
333. L. a 229. és 230. jegyzetet!
334. OSZKI 1847/10. Vö. WINDISCH, *Az OSZK könyvtárosai.* 14. l.
335. Uo. 1847/13.
336. Uo.
337. Uo. 1847/14.
338. Az akció bizonyára Kubinyi távollétében történt. AMN 1847/630.
339. Uo. és OSZKI 1847/23.
340. OSZKI 1847/34.
341. AMN 1847/1420.
342. Uo. 1847/1421.
343. OSZKI 1847/9.
344. Uo. és AMN 1847/217.
345. AMN 1847/227., 551. és OSZKI 1848/1a., 1b.
346. OSZKI 1848/1a. GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve.* I. k. Bp. 1941. 398. l.
347. OSZKI 1848/1b.
348. AMN 1847/217., 227., 551. GULYÁS, i. m. 391—398. l. Mátray az egész szakrendszert lemásolta magának; autográf példányát l. OSZKK Fol. Hung. 1935. Egy másik, idegen kéztől származó másolat Fol. Hung. 1923.
349. OSZKI 1847/35.
350. NAGY—BÓNIS, i. m. 466., 470., 499—502. l. valamint KERESZTY István: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* Bp. 1916. 11—14., 16., 18. l.
351. *A M. Tud. Akad. másfél évszázada.* 55—56., 62—64. l. Palacky levele OSZKI 1847/19.
352. OSZKI 1847/19.
353. OSZKI 1844/12., 1845/14., AMN 1844/1218., 1971., 1845/915. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 51. l.
354. AMN 1846/1610.
355. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 47. l. OSZKI Kigyűjt. ir. (233.)
356. STUMMVOLL, Josef (Hrsg.): *Geschichte der österreichischen Nationalbibliothek.* I. Teil: *Die Hofbibliothek.* Wien, 1968. 388—389., 404. l.
357. HANSLIK, Joseph A.: *Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek.* Prag, 1851. 168—169. l.
358. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt (1824—1843).* Bp. 1959. 5—7. l.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

359. AMN 1847/766. l. még ZÁDOR Anna: Kiss Bálint. In: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Bp. 1952. 24—47. l.
360. Az 1840. évi nádori jelentésről: AR *Diaeta an. 1839/40.* Lad. XX. 19. fasc. D. nr. 9. — Pest megye követi utasítását l. *Kossuth Lajos összes munkái.* XI. k. Sajtó alá rendezte BARTA István. Bp. 1951. 193—194. l., SZABAD György: *Kossuth politikai pályája.* Bp. 1977. 108. l.
361. AMN 1847/1221.
362. Az 1848. áprilisi törvényeket l. *Magyar törvénytár.* i. kiad. *Az 1836—1868. évi törvénycikkek.* Bp. 1896. 213—272. l.
363. AMN 1848/128., 364.
364. Uo. 1848/235.
365. Uo. 1848/453., 454.
366. Uo. 1848/138., 399., 2526.
367. OSZKI 1848/11., 16. mell.
368. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 160—161. l. OSZKI Kigyűjt. ir. (237.) AR *Diaeta an. 1847/48.* Lad. XX. nr. 21. B. csomó 22/f.
369. OSZKI 1844/11., AMN 1844/1219., 1845/1748., 1847/954. AR *1848/49. orsz. gyűl.* Lad. XX. 22. fasc. 2A. nr. 703.
370. AMN 1848/515.
371. Uo., 1848/566.
372. Orsz. Levéltár, H. 2. Miniszterelnökség, Általános iratok 1848/161. (Szabad György professzor szíves közlése.)
373. MÁTRAY Gábor: *Töredék-jegyzemények Magyarország történetéből... 1848/9-ben.* Kézirat. OSZKK Quart. Hung. 626. 2. l.
374. AMN 1848/759.
375. Uo. 1848/896.
376. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 2v. l.
377. AMN 1848/1032., 1800.
378. Uo. 1848/1345.
379. Uo.
380. Uo. 1848/2036. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 53. l. A tájékoztató címe: *A Magyar Nemzeti Museum.* Pest, 1848.
381. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 2v. l.
382. AMN 1848/2356., OSZKI 1848/14.
383. AMN 1848/2365.
384. AMN 1848/2470.
385. OSZKI Kigyűjt. ir. (241.)
386. OSZKI 1848/20.
387. A Múzeum ügyeire vonatkozó miniszteriális iratokat l. a VKM 1848/49. 21. kútfőben. — A vizsgálat eredményéről szóló jelentés uo. 21. kútfő, 25. sz.
388. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 6v., 8v., 11v. l.
389. Uo. 12. l.
390. Uo. 20., 22—22v. l.
391. Uo. 23. l.
392. Uo. 37. l. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 55. l.
393. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 30. l.
394. Uo. 35. l. OSZKI Kigyűjt. ir. (242. és mell.)
395. M. Kir. Ideiglenes polgári közigazgatás iratai 1849., 16/3.
396. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 43. l., 50v. l.
397. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 57. l.
398. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 73v., 76. l.
399. Uo. 75. l.
400. Uo. 80v. l.
401. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 57. l.
402. Uo.
403. Uo.
404. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 88—89. l.
405. Uo. 91v. l. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 58. l.
406. OSZKI 1849/7.

407. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 92v. l. — *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés.* Szerk. BEÉR János. Bp. 1954. 497. l. — Kubinyit azért vonták felelősségre, mert — hír szerint — némely Windischgraetzhez és Szőgyényhez írt hódoló levelei fedeztettek fel, s mert a Múzeumban a császári katonatiszteknek ebédet adott anélkül, hogy ilyesmire kényszerítve lett volna.
408. BEÉR, *Az 1848/49-i orsz. gyűl.* 497. l.
409. VKM 1849. 21. kútfő, 14. sz.
410. Uo. 9. sz.
411. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 96—97. l. — OSZKI Kigyűjt. ir. (244/a, b.)
BEÉR, *Az 1848/49-i orsz. gyűl.* 497. l.
412. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 97v.
413. Uo. 98—100. l.
414. Uo. 102v.,103v. l.
415. Uo. 105. l.
416. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 59—60. l.
417. Uo. 60. l.
418. Uo.
419. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 110v. l.
420. Uo. és MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 60—61. l.
421. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 112—122. skk. l.
422. KUBINYI, *M. N. Mus.*
423. Uo. 6—9. l.
424. Uo. 22. l.
425. *Magyar törvénytár,* i. kiad. *1836—1868. évi törvények.* A sajtótörvényt l. 238—243. l. A kötelespéldány-szolgáltatásról szóló 40. § 242. l.
426. KUBINYI, *M. N. Mús.* 24. l.
427. Uo. 25—27. l.
428. Uo. 28—46. l.
429. Uo. 50—52. l.
430. Uo. 47—49. l.
431. AMN 1848/1359., 1801.
432. AMN 1848/1587.
433. OSZKI 1848/15. Kigyűjt. ir. (243.)
434. VKM 1848. 21. kútfő, 15. és 29. sz.
435. OSZKI 1848/26. mell.
436. Uo.
437. Uo. 1848/26.
438. Uo. mell.
439. Uo.
440. VKM 1848. 21. kútfő, 2., 4., 8., 11., 19., sz. — Uo. 14. kútfő, 32. sz., SOMKUTI Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856.* = OSZK Évk. Bp. 1969. 103—104. l.
441. KERESZTY, i. m. 20—22. l.
442. VKM 1848. 21. kútfő, 19. sz., OSZKI 1848/8., MÁTRAY, M. N. Múz. korsz. 54. l.
443. SOMKUTI, i. h. 104. l.
444. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* sparsim.
445. VKM 1849. 21. kútfő, 1. sz.
446. Uo., Megjelent a hivatalos *Közlöny* 1849. június 22-i számában. Szövegét l. még *M. Könyvszemle* 1902. 204—295. l. Közli TÓTH András is *A kötelespéldány-szolg. tört.* c. id. munkájában 49—50. l.
447. Mátray elszámolása a Széchényi-alap felhasználásáról OSZKI 1848/21.
448. OSZKI 1848/6. és mell., AMN 1848/1124., 1205., AR 1848/49. évi orsz. gyűl. iratok, Lad. XX. nr. 22. fasc. 2A. nr. 731.
449. OSZKI 1848/11.
450. OSZKI 1848/18. és mell., VKM 1848. 21. kútfő, 10. és 16. sz.
451. OSZKI 1848/3.
452. Uo. 1848/10.
453. Uo. 1848/7. mell. Kigyűjt. ir. (31., 32.)
454. Uo. Kigyűjt. ir. (29.)
455. OSZKI 1848/22.
456. SOMKUTI, i. h. 110. l.
457. Uo. 109—110. l.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

458. Uo. 108. l.
459. OSZKI 1848/25.
460. Uo 1848/24., SOMKUTI, i. h. 109. l.
461. OSZKI 1848/27.
462. SOMKUTI, i. h. 115. l. 1848 őszén a kormány még más, nem könyvtári jellegű muzeális tárgyakat is átadott a Nemzeti Múzeumnak, így a budai fegyvertárban őrzött régi fegyvereket, továbbá Jellačićéktól zsákmányolt zászlókat stb. A magyar politikai vezetésnek tehát még e vészterhes időkben is gondjai közé tartozott a Múzeum értékeinek gyarapítása. Vö. *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. k. Bp. 1952. 2/2., 594—595. l. — *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Szerk. BEÉR János 266. l.
463. OSZKI 1849/8.
464. SOMKUTI, i. h. 118. l.